Najstarejša slovenska revija za kulturo in družbo

ZVON

2012

Na naslovnici: Jana Vizjak, Lastna podoba, olje na laneno platno 170 x 85 cm, 1999, slikarkina last, foto: Boris Gaberščik

Na notranjih straneh ovitka: Jana Vizjak, Elevacija Magdalene Gornik, olje na laneno platno 170 x 85 cm, 1999, slikarkina last, in Jana Vizjak, Magdalenino prvo videnje Marije, olje na laneno platno 180 x 130 cm, 2011, slikarkina last, foto: Peter Škrlep

ZVON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2012, letnik XV, številka 2

Uredniški odbor
Andrej Arko
Dr. Jadranka Cergol
Jože Faganel
Hanzi Filipič
Jože Kopeinig
Marjana Lavrič
Marko Tavčar

Oblikovanje
Jurij Jančič

Računalniški prelom
Rok Ločniškar

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Rokopisi
mohorjeva@siol.net

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 54

Založili
Društvo Mohorjeva družba
zanj Jože Planinšek
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
zanjo Jože Faganel
in Goriška Mohorjeva družba
zanjo msgr. Oskar Simčič

Tisk
Tiskarna Hren, Ljubljana

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR / 1.294 SIT
Letna naročnina
27 EUR / 6.470 SIT
Letna naročnina za tujino
45 EUR / 10.784 SIT

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.revijazvon.si

Uvodnik

3 Kroj
Zlata Krašovec

Leposlovje

5 Iskala sem ...
Ester Srdarev

7 Ne iščem misli
Smiljan Trobiš

9 V krvi te imam
Irena Husu

11 Ingrid Rosenfeld
Jurij Hudolin

15 Palača sanj
Ismail Kadare

20 Sončev ljubimec
Sándor Dallos

Pogovor

23 »Rastline okoli sebe komaj opazimo«
Samo Peskovic z dr. Niko Kravanja

27 »Manjka nam skupnost«
Marjana Lavrič s Petro Matos

Esej

31 Mistično hrepenenjska umetnost
Dr. Milček Komelj

33 Zapleti v vijugah časa
Lev Detela

38 Da b‘ uka žeja me iz tvoj›ga svéta
Dr. Fabjan Hafner

41 Slabo se poznamo
Tomaž Štefe

44 Slovenski literarni muzej
Andrijan Lah

45 Poveze z naravo
Tine Mlinarič

47 Dunajska razglednica
Vladimir Frantar

Zapiski in ocene

52 Iztok Ilich: Mohor in Korotan
Igor Gedrih

53 Več piscev: (Po)etika slovenstva: družbeni in literarni opus Borisa Pahorja
Dr. Jadranka Cergol

54 Janez Kajzer: Ovadba opolnoči
Jože Zadravec

55 Matej Krajnc: Duh po Dickensu
Igor Gedrih

56 Gabriela Babnik: Sušna doba
Jasna Vombek

57 Peter Handke: Še vedno vihar
Iztok Ilich

58 Ismail Kadare: Palača sanj
Jasna Vombek

59 Več piscev: Pionirji na promenadi
Igor Gedrih

Kroj

Zlata Krašovec

So ljudje, ki jim kroj predsednika države preprosto ne pristaja. Ne znajo ga nositi. Karkoli že v njem počnejo, zmeraj so videti – kako naj rečem –, obupno nepredsedniško. Tako obupno, da je državljanom to že kar težko gledati. Pravijo, da obleka naredi človeka. Predsedniški kroj bi torej moral narediti predsednika. Gotovo, vendar samo pod pogojem, da ga zna nositi. V nasprotnem primeru naredi iz njega pač karikaturo. In hudo je gledati v liku predsednika države karikaturo. Seveda kar slišim ugovore, da kaj takega kot predsedniški kroj sploh ne obstaja; dobro ukrojena obleka za predsednika države oziroma eleganten kostim, če gre za predsednico, pa je zadeva opravljena. Res je. Vendar to ni dobro. V resnici bi potrebovali nekaj takega, kot je predsedniški kroj, če ne v dobesednem, pa vsaj v prenesenem pomenu.

Zamislimo si župnika s kolarjem, redovnika v habitu, policista v uniformi, sodnika v togi, morda – čemu pa ne – celo suverena s kraljevskimi insignijami ... Kaj hitro bomo ugotovili, da nenadoma pred nami ne stoji več zgolj posameznik s svojimi talenti, vrlinami, napakami, grešnostjo, temveč predstavnik Boga, reda, zakona, države …, v imenu katerih nas nagovarja. To v temelju spremeni naš odnos do njega. Nenadoma nimamo več opravka s posameznikom, ki nam je bolj ali manj pri srcu, temveč smo postavljeni v odnos s tem, čigar predstavnik je. V ospredje stopi spoštovanje do institucije, ki jo predstavlja; naša osebna naklonjenost oziroma nenaklonjenost do njega so potisnjene v ozadje. Seveda pa velja tudi narobe: poklicna preobleka je tudi opomin za tistega, ki jo nosi. Ko si jo nadene, se mora zavedati, koga oziroma kaj v njej predstavlja. Tako ‹obleka›, tudi tista simbolna, na neki način določa njegovo ravnanje.

Ker predsednik republike predstavlja Republiko Slovenijo, bi bilo nekako logično, da mu državljani izkazujemo dolžno spoštovanje. Kako je torej mogoče, da nas aktualni predsednik glede tega domala nenehno spravlja v zadrego? Kako je mogoče, da se mu vedno znova posreči razdeliti državljane na prvo in drugorazredne, na tiste, ki jim po vsakem zdrsu pripada še ena priložnost, in tiste, za katere je škoda vsake priložnosti. Kako je mogoče, da zmeraj znova pozablja, kako je v tretjem členu slovenske ustave zapisano, da je ‹Slovenija država vseh svojih državljank in državljanov›, in se zato niti ne trudi biti predsednik vseh, temveč na vsakem koraku razkazuje svojo naklonjenost enim in nestrpnost do drugih. Je torej predsednik, ki razdvaja in pri tem očitno pozablja, da je bil na zadnjih volitvah prva izbira za manj kot četrtino volivcev, ki so prišli na volišča, in mu je v drugem krogu uspelo zmagati predvsem zato, ker mu je v predvolilni kampanji za kratek čas uspelo prikriti pristranskost, ki je bila kmalu po volitvah spet tako očitna.

Ko poslušamo zgodbe o volitvah kot o prazniku demokracije, se pogosto izkaže, da se bomo morali na tem področju tako volivci kot izvoljeni še veliko naučiti. Dogaja se namreč, da celo sami

politiki pogosto ne razumejo, kaj pomeni mandat, ki jim je bil zaupan. Po zadnjih državnozborskih volitvah smo tako v živo spremljali lekcijo o tem, da relativna zmaga na volitvah še ne pomeni avtomatično prevzema oblasti, da pa ima seveda tisti, ki vlado sestavi, mandat za uveljavitev svoje politike. Opozicija s svojimi programi mora pač počakati na boljše čase.

Predsedniške volitve so nekaj povsem drugega. Čeprav ima seveda tudi predsednik države pravico do lastnega političnega prepričanja, njegova zmaga na volitvah ne pomeni zmage njegove politične opcije, ki bi naj zdaj pometla z ‹notranjim sovražnikom›. Če izvoljeni predsednik ne razume, da je njegova vloga v prvi vrsti povezovalna, če celo povzroča, pospešuje ali zagovarja delitve in nasprotovanja, če se vtika v dnevno politiko in se celo postavlja na eno od strani, potem so poraženci vsi državljani. ‚Če je kraljestvo samo proti sebi razdeljeno, takšno kraljestvo ne more obstati.' (Mr 3,24). Dobro pa se ne piše niti taki republiki, pa četudi gre za parlamentarno demokracijo. Za slednjo je resda značilno medsebojno tekmovanje različnih političnih konceptov, vendar končni cilj tega ni, da bi zmagovalci poražence iztrebili, temveč skupno dobro vseh. Prvi, ki bi moral to razumeti, je prav predsednik države. In to bi se moralo seveda poznati v njegovi drži.

Pri sedanjem predsedniku take drže ni opaziti. Naj se še tako trudi nastopati v predsedniškem kroju, vtis nazadnje zmeraj pokvari kak modni dodatek: zdaj mavrična priponka, drugič kapa z zvezdo, tretjič vzvišena aroganca in kdaj spet očitna nejevolja, ki jo stresa na ‹notranje sovražnike›. Zato si želim, da bi to jesen, ko bomo spet držali škarje in platno v rokah, izvolili takega predsednika (predsednico), ki bo znal nositi svojo funkcijo tako, da bo deloval združevalno.

Iskala sem ...

Ester Srdarev

Nova pomlad

08.04.08

Ta nova pomlad
je prišla s snežno belino,
ta nova pomlad je prišla
čez hrib in dolino,
na travo, drevesa,
na vrt in na njivo,
v moje srce
in v mojo bližino.

Ta nova pomlad
je prinesla toplino
čez hrib in dolino,
novo cvetje
in novo brstenje,
novo barvo na travo in rože
in novo življenje.

Ta nova pomlad
je prinesla spomine
čez hrib in doline,
novo upanje in srečo,
nove gube na obraz
in spomnila me je,
kako hitro teče
ta naš čas ...

Ne bojte se ...

Rekli so, da bo padal dež,
pa je sijalo sonce,
ko smo se odpravili
v kratkih rokavih
v naš Emavs –
ne peš, ampak v dveh avtomobilih.

Naš Emavs je bil letos
hiša na vrhu griča
in v njej osemnajst fantov,
ki gredo pogumno
v novo življenje, v lepši jutri,
v novo Vstajenje.

Pod staro lipo smo imeli
povelikonočni agape
in poslušali smo
njihov smeh in pripovedovanje
in pohvalili lepe pirhe
pa vrt in zorano njivo pod hribom
in sploh kmetovanje.

Pozno popoldne
so nas povabili na sprehod
in šli smo za njimi
in šetajući krunicu zmolili z njimi.

Pod križem smo se poslovili
z obljubo, da pridemo spet,
ko bo ozelenela trata pred hišo
in bodo rože na oknih in gredicah
pognale v cvet.

»Ne bojte se ...«
piše na tabli pod ambonom
v njihovi kapeli.
Se je res treba bati za fante,
ki sadijo rože,
perejo, kuhajo, pomivajo,
molzejo krave, krmijo kokoši,
se smejijo in pojejo
in krunicu šetajući molijo?

Jutro

Tema. Mrak. Tišina.
Vse tiho in spokojno.
V prvo svitanje se plašno
glas drobne ptice oglasi.
Poslušam.
Druga ji takoj odgovori.

Pa tretja in četrta.
Ubrano pojejo brez not
in brez klavirja,
kot bi tekmovale,
kot bi se igrale –
nevidni dirigent jih vodi
in usmerja.

Že se dani.
Orkester nadaljuje.
Utihne en glas ali dva,
Pojavita se spet oba,
pridruži se še nov sopran
in že se dela novi dan ...

Kako lepo je,
če se dan budi
ob petju ptic
in če še sonce se zbudi
žarečih lic.

Ti si našel mene

Šla sem
skozi mlade trave svojega otroštva,
šla sem
skozi cvetoče poljane svoje mladosti,
šla sem
skozi zrelo žito svojega odraščanja
in skozi rodovitne vinograde
svojega materinstva.

Šla sem skozi pragozd dvomov,
senc, nemira in iskanja.
Iskala sem,
našla,
izgubila,
spet iskala,
našla.
Tebe.
Ne, ti si našel mene.
Hvala ti, Gospod!

Ne iščem misli

Smiljan Trobiš

Reka teče,
mir ima,
ničesar si ne poželi.
In odseva vso lepoto,
jo daruje nebu
in naključju.
Veter je pustil vse tako,
kot je bilo.
Le nekaj listja
se je vsulo na tla.
Potem je posijala
mesečina.
Vse je ostalo
tako kot prej.
Umirajoči ptič
ni mogel nič več.

Pojem je rekel:
Jaz združujem vse rože
v eni roži.
Več sem kot ti,
mala marjetica,
ki se trudiš
premagati čas in ne oveneti.
Marjetica je rekla:
Ko venem, postajam ti.
Oba sva služabnika
iste ljubezni.
Pesnik ju je poslušal
in zapisal besedo,
ki je pomenila
venečo marjetico.
Pobožal je pojem,
a spoznal, da je marjetico
laže imel rad.

Sonce je sedlo na rožo
in reklo:
Kaj je tvoja lepota
brez mene?
Roža je odgovorila:
Kakšna je tvoja vrednost
brez nas,
ki rastemo iz humusa
in poganjamo lépo
in poveličujemo čas
s svojim venenjem?
Sonce je zajel sram:
Res: Kaj sem brez tega,
kar grejem, razsvetljujem
in ljubim?
Roža se je nasmehnila
in rekla:
Prižgi kakšno svečko
na mojem grobu!

Razpletajo se vozli.
V nedoumljivih višinah
se spreminjajo stvari,
dogodki in ljudje.
Dogodek je marioneta
neskončne ljubezni.
Njemu sem dal
zapletene mreže vrvi
in v njih ulovljene ribe.
Žarki navzgor

dobijo odgovor
v rosenju z neba.
In ko bodo mreže spet cele
in razpletene,
ne bom vanje ujel
več ničesar.
Ta nič bo resnica.
Preprosta resnica.

Približale so se zvezde.
Zapeli so vetrovi,
obzorja so se razbohotila
v kapljice,
ki sestavljajo morja.
Atomi so se nasmehnili,
ljudje na cesti so se zresnili
v notranje veselje.
Luna ni kalila noči
in noč ni klicala jutra.
Ustavila so se nihanja
po mnogih mislih.
Nastal je večer,
orgle so nosile zvoke,
zvon je pel.
Večer, zvezde, morje.
Vse tam, kjer mora biti.
In vest je potihnila,
kakor da je vse prav …

Misli gredo v sprevodu,
plavajo po reki,
minevajo v zraku.
Ni ideje, ki bi se v njej umiril.
Nekdo je, ki vse ve, in ni ideja.
Oseba je.
Rahlo se dotika mavrica neba.
Sulice prebadajo srca
v nenehnem rojevajočem boju.
Dva se borita in ni konca.
Nebo trpi.
Boj ne mine.
Oba sta zmagovalca.

In traja, traja …
A zgoraj se mavrica dotika neba …
Ko boli, iščem enotni princip.
Nihče ga še ni našel.
A iščem ga po mislih,
v tolmunih modrosti,
v odgovorih sanj,
v bogastvih izkušenj.
In ga ni, nikjer,
kot bi moj Ti spal,
kot da moram plavati v temi,
nemočno iščoč idejo,
ki bi bila za vse.
Ne iščem misli,
ker bežijo in bolijo,
iščem ga, ki misli,
in ga lahko vprašam,
le tega ne vem,
kdaj bo odgovoril
nekaj močnega,
nekaj svetega,
rešilnega za mislečo dušo,
polno vprašanj.
Iskal sem rešitev za vse.
Morda neko misel,
morda osebo.
Vdam se. Nisem našel
odrešilne misli,
nikoli je ne bom. Ker je ni.
Misli pridejo in gredo,
ni gotovosti.
Rešitev ni v misli,
temveč v osebi.
Princip za srečo?
Nikjer ga ni.
Oseba za srečo?
Z menoj je.
Globoko v meni,
z nami, nami vsemi …
Že misel nanj osvobaja.
In nikoli ni samo to, kar je.

V krvi te imam

Irena Husu

Posvečeno sinu Mateju

Ne nosim
tvoje fotke
v denarnici,
moj sin.

Nikoli nisem
tega počela
kot druge,
običajne mame ...

Dragi moj sin,
v srcu te nosim,
pestujem,
tvojo lepo podobo
varno shranjeno imam.

Ne potrebujem
tvoje fotke,
moj sin.

V moji duši si
Zapisan – za večno
vžgan z zlatimi črkami,
vtkan v moj
običajni vsakdan.

A jaz nikoli
nisem znala biti
običajna – navadna,
mama.

Vedno me
je bilo preveč
ali premalo
za tvojo otroško dlan.

A hotela
sem te
varno popeljati
v svet,

te držati za drobno
ročico
in jo spustiti,
ko je iz ročice
roka postala.

Vedno si
mi bil vse
in več od tega -
NAJIN sad
dragocene
ljubezni,
presežek presežkov
vsega lepega.

Tudi v časih
žalosti in bolečine,
ko je bilo teme
in senc preveč.

Ne nosim
tvoje fotke
v denarnici
kot druge mame,
moj ljubi sin,
ki se znajo pohvaliti
znanki:
»Glej, takšnega
sina imam.«

V krvi
te imam,
po tvojih žilah
teče moja kri.
In boli,
boli žila,
prepojena
s tvojo bolečino,
žalostjo,
otožnostjo.

In veseli,
radosti
se moje srce,
radoživo
in čudežno tiktaka
s tvojo srečo,
energijo,
lepoto
in mladostnimi
sanjami.

Le eno
in edino
željo imam,
jo cartam
na vseh tvojih
in svojih poteh,
razkrižjih
mojega
in tvojega sveta:
BODI SREČEN,
moj sin.

Ne nosim
tvoje fotke
v denarnici,
moj sin.

Nikoli nisem
znala biti
navadna -
običajna mama.

A vedi,
vseskozi,
prej in potem:
Imela sem te rada!
Imam te rada –
brezpogojno,
vedno - kot vse
prave mame
tega planeta!

IMELA TE BOM
RADA.
Saj veš –
sem tvoja MAMA …

Jurij Hudolin

Ingrid Rosenfeld

(Odlomek iz romana)

Konec leta 1972 je bilo jasno in kot goljava na velikem oboku obzorja v blesku sinjega poletnega popoldneva osmukano, da je uspelo Milošu Trtniku Ingrid Rosenfeld popolnoma zmanipulirati. Tenka meja med literarno dekadenco in mračno metaforo in čistim življenjem se je pretrgala, Trtnik je šahiral z literarno manipulacijo. Velika razpoka med njima, da je imela Ingrid distinkcijo med življenjem v romanu in realijo, Trtnik pa ne, je počasi začela dobivati svoje rastre temnih odtenkov. Ingrid si je njuno skupno življenje predstavljala kot idilične večerne pogovore, branje, ljubljenje, večerje in sprehode, sploh ob vikendih in poletnih počitnicah, ko so šolniki na zasluženih dopustih in se lahko ukvarjajo zgolj sami s seboj. Navsezadnje jo je Trtnik prepričal, da je odpovedala skromno, a prijetno garsonjero na Kristanovi ulici 8, on ji je obljubljal prav tako skupno življenje, branje, sprehode, izlete in večerje, to idilo je ponujal, zdaj pa je nekolikanj drugače, zdaj dela po svoje in se ne drži dogovora. Res je, da se je odločila za skupno življenje, ker ji je to velevala emocija, in res je, da je bil učitelj kitare doslej nežen, pozoren in zanimiv, z njim nikoli ni bilo dolgčas. Ni pa vedela, kako je, če se v praksi začne emocija drobiti v možnarju nesporazumov, to je vedela zgolj iz knjig in takrat je bila samo prijetno melanholična.

Zdaj pa, zdaj, ko se ji je to začelo dogajati v realiji, zdaj jo je bolelo, zdaj ni bila več melanholična, temveč ob osamljenih večerih, ko ga je čakala, tudi žalostna in nesrečna, tudi jokala je že, čeprav noč vedno in na vsakem koraku pretirava in se večkrat dogodi, da stari ceneni obup, ki pride z mrakom, s svitom izpuhti. Toda obraz je imela od joka večkrat zabuhel in nabrekel, ob večerih, ko ga je čakala, ji je drget zlezel iz zašibljenih kolen v želodec. Mogoče pa si je preveč želela gnezditi v udobni miselnosti, ne da bi se zavedala, da prav udobje pelje v največji miselni brodolom?

Miloš Trtnik je začel vse bolj polzeti v pijačo in veseljačenje, *zdaj imam pravo babo, lepo, izobraženo in nežno, zdaj si bom tudi jaz privoščil, tako ljubezen je treba proslaviti.* Tako je mislil, mislil je samo nase, drugo pa, kamor gre, gre, čeprav mu je zaradi veseljačenja utrujenost vse prevečkrat kakor vreča prosa padla na teme. Toda na Ingrid je kmalu pozabil, saj ga je šele zdaj začela mečkati bolečina preteklega časa, tistega, ko je zapustil ženo, ko jo je zavrgel kakor zadnjo komisovsko skorjo kruha, pustil jo je, ko je bila na smrt bolna in ko ni več mogla tešiti njegovih seksualnih želja in kapric, ki so bile alkoholne etiologije, ko ni mogla več niti vstati iz postelje, takrat jo je veselo pustil s problematičnim in v adolescenco ohomotanim sinom, ki ga je tudi zdaj poredko videval, čeprav je mali vedel, da oče živi z njegovo profesorico, ki ji je Kajuha iz njegove knjižnice prinesel naravnost pred nos, da je zardela, ne zaradi sramu ali neznanja, temveč zaradi naslajajoče grobosti in hudobije, s katero je dijak to gesto izvedel. Trtnik ni bil nasilen, niti ni kričal in v stanovanje vlačil ljudi, preprosto ga ni bilo, ni ga bilo domov tudi po več dni, tudi plave je začel tolči in bil večkrat na pogovoru pri ravnatelju šole, in ko ga je ta zadnjič opozoril, da tako ne gre več naprej, si je rekel, da bo nehal veseljačiti, res bo, nehal bo in tako je obljubil tudi Ingrid, ki sicer ni pomišljala, da bi se odselila, bila pa je žalostna in nesrečna. Taka je

bila prvič v življenju in je včasih kar stala in stala izza mnogogubne zavese, ko je gledala zdaj na ulico in zdaj na uro, kdaj se bo priklatil, ali pa se je v sterilni kopalnici, čisti kot higienična klavnica, vizirala v ogledalu in gledala v verižico, ki jo je imela okrog vratu in ji jo je podaril Trtnik, ceneno verižico, ki ji je bila všeč zaradi tega, ker je bila spletena iz emocije, zdaj pa, ko jo je gledala, je mislila, da je to ena od tistih abotnosti, ki jih ima za okras mlad, neumen in sentimentalen človek.

❧

Ko se je Miloš Trtnik pomiril in je vsak dan po službi začel prihajati domov, se je spremenila Ingrid, čeprav tega ni kazala navzven, in Miloš tega ni opazil, saj je tudi sam postal nekolikanj zadržan in spremenjen. Zdaj ji je pokazal svojo pravo naturo, ljudje se v resnični luči viziramo, ko nas drobi bolečina.

Ingrid je začela premišljevati o sebi, kajti prvič se ji je dogodilo, da je kot odrasla in zrela ženska izgubila zadovoljstvo v življenju, možakar jo je prizadel, rada ga je imela, zato je bolelo. Razmišljala je, zakaj si je dobila toliko starejšega moškega, zakaj ji je emocija zavrvrala ob toliko starejšem, ima kompleks očeta?

Bila je prepričana, da si je Trtnika izbrala, ker je otroštvo preživela samo ob materi, Trtnik pa žari z moško energijo in navidezno samozavestjo; kdor ga ne pozna, si misli, da je plemenski žrebec, on pa tako mehak, da mu poka v duši in bolečine ne zna odzankati, ali pa si je noče priznati, kar bi bil dokaz, da je skrajno psihično neurejen. Da, prav zaradi tega se je zaljubila v Trtnika, ker ji je pomenil varnost, zato nikoli ni gledala za svojimi vrstniki, da, nikoli ni prišla do tega sklepa, da je manko moške energije v svojem odraščanju iskala prav pri Trtniku, ki ji jo je sicer dajal, vendar samo na začetku, dokler ni zaveseljačil in se izgubil v svoji preveč falocentrični naturi. Zdaj ga gleda, kako skrušeno bolšči v televizijo, kako mu v duši poklja, samo gleda ga, saj Miloš nič več ne govori, niti bere ne, kaj šele, da bi ji recitiral, stresal duhovitosti, kakor je to včasih spretno počel, zdaj ji je metal samo kratke stavke prežagane z zlobo.

Miloš Trtnik je bil zagrenjen in sovražen, postal je intelektualno senilen, komaj je zvlekla besedo iz njega, samo nergal je in hodil v službo kakor človek, ki gara in sanja o pokojnini, zadrgnil se je vase in bilo je konec smeha v stanovanju na Majaronovi ulici. Ni več samoironično mrmral, da je slepouličar, kot na začetku, zdaj je spremenil življenje, bil je dokaz, da človek postane nesrečen šele takrat, ko mu jamranje spuhti s konice jezika. Govoril je drugače kot prej, začel je zanikovati duhoslovne znanosti in filozofijo, zanikal je celo Ibsnovo *Divjo račko* in Strindbergovo *Sonato strahov*, ki mu ju je podarila Ingrid za rojstni dan, vrstili so se prepiri zaradi neznatnih neumnosti, govoril je, da naj molči, saj življenja ni spoznala z neposredno izkušnjo, da živimo v gnezdu neumnih ljudi in da čas vse uniči, kajti zgodovina vse prehiti in osmeši, tak nihilizem je zganjal. Zdaj je začela opažati tudi njegove slabe lastnosti, večkrat je pomislila, da ima Trtnik nenavadno zloben značaj, da je nihilist, oropan slehernega upa, ugriznila se je v ustnico, ko ji je na um prišlo, da je nemara celo paranoik, ki mu iz ust letijo visokoleteče fraze, da je sled glavnika v njegovih laseh zgolj fintiranje gospoščine in da je globoko pod skorjo svoje kože Trtnik že od rojstva naphan z zarodkom zla.

Mar ji ni zadnjič, ko je šel za njo na stranišče rekel, da takega smradu še ni njuhal, da je njen kadaver atentat, bil je čisto iz sebe, kakor da bi šele zdaj odkril, da tudi ženska, v katero naj bi bil zaljubljen, kaka in prdi. Ona pa je imela prav zaradi njega in njegovih problemov težave z želodcem.

Bil je zabubljen in zapajčevinjen pred televizijo; ko mu je kaj rekla ali ga vprašala, se je splašil kakor srnjad, bil je pasivna priča njenega trpljenja.

Čeprav je zunaj dišalo poletje, je kar pocviljeval pred televizijo, gledal športne prenose drugega za drugim in ji le tu in tam kaj zajedljivega navrgel, ona pa je po novem opazila njegove kratke klobasaste noge, vsak dan svežo rano od cenene žiletke za britje, vrečke čipsa in smokija pa je prazne zbiral kar na tleh dnevne sobe, kakor cunjar kopiči smeti na svoji krošnjarski stojnici, in iz ust, ki so se ji na redke krate približale, je večkrat prišel sopuh po gnilem, tega včasih ni bilo. Borila se je, da bi bila prijazna, da bi mu pomagala, da bi ga zvlekla iz potrtosti in nihilizma, toda kje bo vzela energijo, da bi njegovo življenje napolnila s smislom, če si sam noče pomagati? Kembelj bolečine ji je vse bolj udarjal v čelnico, zdaj je Trtnik zbesnel, če je našel žilice v piščančjih prsih, ki mu jih je pekla, življenje se ji je zdrobilo in se razcvetelo kakor živa rana, njej, čisti duši, ki še ni videla zla in zares trčila ob hudobnega človeka. Bolje bi bilo, če bi pil, takrat, ko sem ga čakala, sem bila nesrečna, toda zdaj je vse skupaj postalo pravi pekel, si je mislila, on pa je fermentiral v lastni mračni narcisoidnosti, včasih se je kar režal, in bala se ga je, kajti krohotal se je tako, kakor da jo bo naslednji trenutek ustrelil. Po novem jo je žalil vsak dan, zdaj njegove besede niso več tkale emocionalnega gobelina lepote in nežnosti, zdaj je ploščo obrnil, skovikal in bentil in celo kričal je, da so njeni veliki joški vimena in da njene pohotne ustnice same od sebe govorijo, da je lajdra, gledal jo je, kakor da je pravkar prilezla iz kanalizacije, zaničljivo in ponižujoče, kakor drek na žlički. Govoril ji je, da se od same lenobe redi, kar ni bilo res, prej nasprotno, od samih živcev je ženska kopnela, kvakal je, da se spreminja v tolstačo in da sopiha kot parnik, da ne bo več prenašal duhovno podrejene ženske, da književnosti ne razume in jo jemlje za zabavo, da normalen človek

ne more imeti književnosti za zabavo, to je govoril in jo psoval, pitoreskno jo je, ni ga več mogla prepoznati. Obtožil jo je, da je skrajno razvajen značaj in da bo propadla prej kakor on, ki da bo svetu že še pokazal, kako se suče pero, da so pisatelji danes vsi skupaj zagozdeni v miselnem brodolomu, da on tega ne bo več bral, skušal je spet postati rafiniran utajevalec lastnih svinjarij, toda zdaj mu ni več verjela. Po vsem tem pač ne, toda še vedno ga je imela rada, in upala je, da se bo spremenil, da jo bo nehal obkladati s psovkami, da jo bo imel rad in bil nežen in pozoren in ljubeč, upala je, da bo kmalu spet kot nekoč, da bo konec tega umazanega realizma, da se bo sovraštvo končalo in da bodo nesporazumi jenjali.

Toda Miloš Trtnik je mislil, da pesniško nadarjeni ljudje vidijo in čutijo navzočnost stvarnika in da je na tem svetu pesniško nadarjen samo on, da so njegova lirična usta zlata in se svetijo, kadar reče besedo, kakor najbolj prefinjena zlatarska obrt.

Začelo se je novo šolsko leto in Ingrid je bila utrujena od razdiralne miselnosti, včasih je hodila po cesti in v izdihajočem poletju slišala kako hrešči pokajoč led in počutila se je umazano, bila je uničena in zaznamovana s stradežem ljubezni in nežnosti. Trtnik je bil iz dneva v dan bolj hudoben in neprijeten, zdaj je že resno potisnila v primež misel, da bi se odselila, niti spati ni mogla več, kar čumela je in poslušala Miloševo smrčanje in grgetanje, počutila se je, kakor da leži poleg razkrajajočega se starca in ne ljubimca in moškega, ki bi ji dajal varnost.

Konec septembra leta 1973, ko sta se dogovorila, da se pogovorita, je Ingrid čakala Trtnika s piščančjimi zrezki in solato, še posebej je pazila, da je iz piščančjih zrezkov skrbno odstranila žilice, da ne bi ponorel in začel kričati in jo zmerjati, da je kmetica in lajdra, kakor je to zadnje čase pogosto počel, čeprav se je ni hotel dotakniti in je bil hladen kakor kos ledu in jo je v serijah zlobno ošvrkoval in skozi zobe sikal *se lajdraš, se goniš, se lajdraš, se goniš*; a je Trtnik zamujal dve uri. To jo je spomnilo na preteklo in košček predpreteklega leta, ko se je začel zapirati vase, sicer je nehal veseljačiti, toda postajal je vse bolj hudoben, čakala ga je in bilo jo je strah. Ker ga do enajstih ni bilo, je pustila večerjo na štedilniku, skrbelo jo je, da si ni kaj storil, da se ni morebiti spet kje zataknil, zaspala je z odprtimi očmi in ušesi na pecljih, kakor radi rečemo. Nemiren sen ji je pretrgalo razbijanje. Šla je v kuhinjo in vizirala popolnoma pijanega Trtnika, ki je metal večerjo po kuhinji in kričal *lajdra, lajdra, lajdra!*

Ko ga je skušala vprašati, kaj mu je in ga pomiriti, ko mu je skušala položiti dlan na lice, ga pobožati, jo je odrinil in ji primazal klofuto. In še eno in še eno, da se je opotekla, potem pa jo je z nogo tako močno brcnil v trebuh, da je padla na kolena. *Lajdrala si se celo noč, medtem ko jaz delam, se ti lajdraš*, je kričal in razbijal vse, kar mu je prišlo pod roke, kozarce, posodo, vaze, z mize je tako sunkovito potegnil prt, da je zaplapolal kakor zastave leta 1945, ko so osvoboditelji prihrumeli v Ljubljano, gledal je z belim, kakor da bi bil resno bolesten in se po še nekaj brcah, ko je Ingrid Rosenfeld že videla zvezde in se zvalila pod mizo v stanovanju na Majaronovi ulici, sesedel na tla in začel hlipati. Jokal je kakor dež, to so bile kajmanove solze motene osebnosti, žensko je pretepel, brcal je kakor v zbaliran snop sena, ki čaka, da ga bo prežvečilo govedo, dež mu je tekel niz lice in v ušesne školjke, tepel je tistega, ki ga je najbolj ljubil, in tisto žensko, ki bi vse storila zanj, ki mu je prvemu odprla vrata v maternico in tolerirala njegovo rahitično strukturo časa.

Ingrid se je splazila do vrat in, ko jih je odprla, je omedlela pred nogami sosedov, ki so že klicali policijo in stali pred vrati, saj je razbijanje in kričanje, grozovito razsajanje, prebudilo cel blok, mislili so, da bo kdo koga umoril, in ni veliko manjkalo, da bi se to res zgodilo; da bi se zgodila še ena tragedija, ko človek postane samo še številka in kmalu niti to ne več.

Ko se je Trtnik čez dva dni nekolikaj otreznil, mu je bilo žal, pred sosedi je izmikal oči, živelj v bloku je šepetal in se dotikal s komolci, on pa je skrušeno kakor starček hodil po stopnicah in pazil, da ključ ne bi preveč zaškrtal v vratih.

Bil je videti kakor polito ščene in na prvem snidenju s policaji na Cigaletovi ulici je jokal kakor dež, kakor nebogljen dojenček, ki mu ne moremo pomagati, ker ne more izjokati, kaj mu je. Zdaj ni bil več kovačija samozavesti in ob večerih ni več frcnil cigarete narcisoidno z balkona na Majaronovi ulici skozi mrak in jo potem opazoval kako pada, pada kakor zvezdni utrinek njegovi genialnosti na rovaš.

Ingrid je iskal v šoli, kjer so ga zavrnil in mu niso hoteli ničesar povedati, šel je na »Franca Šturma« in povedal ravnatelju, da ga ne bo več, da odpoveduje delovno razmerje in ravnatelj je bil vesel, da tega ni bilo treba storiti njemu, dovolj je plavih in smradu po pijači, potem pa stopil v prvi bife in spet začel piti, po nekaj kozarčkih je bil na novo samozavesten in utrjen, zdaj bo svetu pokazal, da ni od muh in da ni slab človek, da je ženska kriva, ker se je razjezil, da mu že dva meseca ne pusti, da bi se je dotaknil, kaj to, sploh ga noče objeti in potolažiti, on pa je psihično popolnoma razkrojen in uničen, kakšen odnos je to, ona je kriva, da jo je obrcal, kaj bo njemu kdo govoril, se problemi rešujejo s policijo, se tako sanira kovnica partnerskih konfliktov in kompleksov?

Ko je bil že totalno nažvižgan, čeprav ne toliko, da bi padal in ne vedel, kaj govori, je sedel v moskviča, kupil šop vrtnic in se odpeljal v Šmartno pod Šmarno goro. Dolgo je zvonil in trkal, toda ni mu ušlo, da

bi tudi z nogo brcal v vrata; potem je pustil rože kar na predpražniku in na listič nakracal, *Ingrid, ljubim te*, in se kakor kak neprevidni pustolovec zapeljal nazaj v mesto, se ustavil v gostilnah v Tacnu, v Vižmarjah, Zgornji Šiški, končal pa v bifeju Turist vizavi Televizije Slovenija, kjer je v arhivu posnetke popisoval, zlagal in po ukazu od zgoraj tudi uničeval brat Ingrid Rosenfeld Jurij Vipotnik. Nista se poznala in še sreča, da ne, saj je bil Vipotnik prav takrat v Turistu in ga kakor drugi gostje s prezirom ošvrkoval, kako nadleguje in žali natakarico, Jurija pa je uro pred tem klicala Tinkara in ga prosila, če lahko v naslednjih dneh pride v Šmartno pod Šmarno goro, da potrebuje nekoga z avtomobilom.

Ingrid je ležala v postelji svoje matere, Tinkari pa še na kraj pameti ni padlo, da bi Trtniku odprla duri. Njeni hčeri je gospod *ljubim te* zlomil dve rebri in vilico, prvič v življenju je bila tepena, mati ni nikoli dvignila roke nad njo, še kričala ni nanjo, vemo, kakšna je bila Tinkara, svojo mehkobo je držala v vajetih v jazzovsko sinkopiranem ritmu. Prav ona je zdaj hčeri vlivala upanje in samozavest, govorila ji je in jo tolažila, da v življenju niso samo lepi trenutki in dogodki, da je njena naloga, da se iz tega nekaj nauči in ne verjame več vedno žvrgolenju sladkega širokoustenja, njen prvi resni moški pa je očitno psihopat, če počne take stvari; ni samo alkoholik, temveč ima verjetno tudi kakšno psihično bolezen, ki je zdaj kakor konji s kopiti začela biti ob tla.

Gotovo pa Miloš Trtnik ni dober človek, kakor sta obe mislili in kakor je Ingrid pripovedovala o njem, takrat je še dehtela po drevju, ki bo dalo sadove ljubezni.

Tinkara je Ingrid hitro spravila v dobro voljo in v smeh, po nekaj dneh sta se že smejali, še Tinček in Klara in otroci ju nista motili, čeprav se je prodajalec v trgovini z mešanim blagom že pritoževal, da ni prostora za šest ljudi, da Ingrid ne more tukaj živeti, kaj si zdaj mislil Tinkara, materi je celo zabrusil, da tako ne gre več naprej, zraven pa si vrtal po nosu, kakor da bi bil morebiti celo nor in je verjetno tudi bil, za hrbtom pa mu je stala senca, oproda in s samim obstojem ipso facto motena žena. Vendar ga je mati poznala, vedela je, da samo čivirika in je odmahnila z roko; čeprav je bila hči poškodovana, je bila dobre volje, kot po navadi, smisel je pač v dobrem, nje se ni dalo spremeniti, kaj šele naphati s hudobijo. Tudi Ingrid je mentalno hitro prišla k sebi, zdaj je v praksi spoznala, kar je vedela iz teorije, da se človeški um spreminja in zato tudi resničnost vidimo vedno drugače. Miloš Trtnik je boleča, a dobra izkušnja, ki si jo bo vtisnila v zavest, njega bo izbrisala iz svojega življenja in nikoli več ne bo besedovala z njim, čeprav se, kakor radi rečemo, zarečenega kruha največ pohrusta. Moških pa zaradi te epizode ne misli sovražiti in tudi še komu bo dala telo, se je pohecala, naj se meč zatakne v njej, humor najbolj učinkovito zdravi živo rano. Miloš Trtnik pa naj kar pred drugimi opleta s citati, kakor velika živina, ki je znanje zajemala z veliko žlico, čeprav je navaden prostak.

Palača sanj

Ismail Kadare

Pomlad se bliža

Sklepno poglavje romana, v katerem sodobni albanski pisatelj in dramatik simbolično popisuje dogajanje v nekakšnem sultanovem saraju z osebjem centralnega komiteja albanske partije dela, ki je bila ena najbolj stalinističnih organizacij, vladajočih v Evropi po letu 1945. Roman je v tisku.

Tistega, kar se je zgodilo ponoči, ni nikoli razumel. Megla je ovijala ne le malenkosti, ampak tudi bistvo dogajanja, in sčasoma je postajala celo še gostejša.

Ves teden so se v Palači sanj vrstile aretacije. Najbolj je udarilo glavne sanjalce. Tiste, ki jim je bilo prizanešeno z zaporom, so premestili v Selekcijo, Zbiranje, nekaj pa celo v Kopirnico. Iz Selekcije in Interpretacije pa so začeli izbirati ljudi, s katerimi so polnili dvorane, ki jih je spraznil prizadeti sektor. Mark-Alemi je bil eden prvih, ki so ga izbrali za premestitev. Dva dni pozneje, ko po tej spremembi še ni prišel k sebi, so ga poklicali v direkcijo (del pisarn, ki so ga aretacije ravno tako spraznile); tam so ga imenovali za šefa glavnih sanjalcev.

Mark-Alemi je bil do konca presenečen. Nikomur ne bi mogel priti na misel takšen karierni skok. Zdelo se mu je, kot da Qiprilli skušajo dobiti nazaj čas, ki so ga izgubili.

Toda o Kurtu ni bilo nobene novice. Vezir je bil vedno zaseden. Mark-Alemi ni mogel razumeti, da človek, ki je pretresel temelje države, sploh ni mogel osvoboditi svojega brata. Morda pa ni razlogov, da bi hiteli, je pomislil Mark-Alemi. Morda pa je Vezir že vedel, da je bolje tako.

Mark-Alemi sam je bil zasut z delom in mu ni ostalo prav veliko časa za razmišljanje. Resor je bilo treba obnoviti iz temeljev. Neobdelani dosjeji so se kopičili. Petek, ko je bilo treba glavno sanjo oddati suverenu, pa je hitro prišel.

Mark-Alemi je postal mračnejši in bolj odsoten. Čeprav se je nadčloveško trudil, da bi ostal prav tisto, kar je bil, pa je čutil, da se je v njegovi biti, v govoru, celo v načinu hoje nekaj spremenilo. Vse bolj je postajal natančno tak kot ljudje, ki jih v življenju ni maral, dobil je podobo visokega uradnika.

Bolj ko so mu potekali dnevi v novem delu, vse bolj se je v resnici zavedal, kako pomembno mesto zaseda v Palači sanj. Sedaj ga je vsak dan zunaj čakala kočija z vrati in uzdami svetlo modre barve le zanj, on pa je vse bolj čutil, da ne le kočija, temveč tudi on sam vsepovsod kamor pride, širi časti, molk in strah. Včasih se je sam pri sebi zaradi tega nasmehnil, kajti zares si ni mogel zamisliti, kako prav on, ki je bil tako zdelan od misterija in težke sence, ki so jo metale državne pisarne, sedaj izžareva strah in misterij. Morda pa je to logično, je včasih pomislil. Morda je ravno zato, ker je bil bolj občutljiv kot vsi drugi do lastnih ravnanj, nase povlekel toliko težke sence in strahu, da ju je potem lahko izžareval vsepovsod.

Zatopljen v delo ni opazil, da se zima poslavlja, Palača sanj je delala noč in dan. Mark-Alemi je kot eden njenih glavnih voditeljev vsako jutro prebral posebej tajno dnevno poročilo. Po poboju guslarjev je v Albaniji zavladala precejšnja nespečnost. Stopnja nespečnosti drugih narodov se je razlikovala po dogodkih, ki so se dogajali pri njih, kar pa zadeva nespečnost v Albaniji, so vedno pripravljali posebno poročilo. Zelenjavar, ki je poslal usodno sanjo, je bil spet cele

dneve v sobah za izolacijo in je moral dajati potrebne razlage. Zapisnik je doslej že presegel štiristo strani. Na splošno so pričakovali sezono z nemirnimi sanjami in s porastom deleža môr.

Za Mark-Alemija je že postalo običajno, da si je dolgo mel oči, kot da bi se mu med branjem odlepila očesna mrena.

Pozno popoldne, ko se je vrnil kot ponavadi z dela domov, je zagledal Lokjin obraz, bel kot steklovina. Tista znana stara in tesnobna praznina, na katero so pred nekaj tedni že skoraj pozabili, se ji je ponovno pojavila nekje med želodcem in pljuči.

»Ja kaj pa je?« jo je vprašal s čisto tihim glasom. »Kurt?«

Lokja je pokimala z glavo.

»Pomeni, da ga niso spustili na svobodo,« je zamrmral. »Koliko let?«

Oči na Lokjinem obrazu s ostale žalostne, bile pa so tudi vse bolj vlažne.

»Koliko let zapora je dobil, te vprašam,« je rekel Mark-Alemi, toda ona mu spet ni odgovorila. Samo njene oči so pogledovale ravno tako brezupno kot prej. Prijel jo je za ramena, jo močno stresel, začel ihteti tudi sam, ko je le dojel, kaj se je zgodilo. Kurta so obsodili na smrt. Ravnokar je prišla novica, da so ga obglavili.

Za dolge ure se je zaprl v svojo sobo, mati pa je jokala sama v stranski sobi v drugem nadstropju. Le kako je to mogoče, sta se spraševala. Kako le je bilo mogoče, da so ga na hitro obglavili, ko pa je že ravno kazalo, da je osvoboditev na smrt obsojenega stvar nekaj dni. Mark-Alemi si je z dlanmi stiskal sence. To je utegnilo pomeniti, da protiudarec Qiprillov, njihova ponovna okrepitev, njegova vrtoglava kariera niso bili vse skupaj nič drugega kot laž, nekakšen lisičji poskus, s katerim bi morda izzvali nov udarec. Sedaj mu je bilo to malo mar. Naj udarijo, celo čim prej, čim bolj krvoločno in tako bo te zgodbe enkrat za vselej konec.

Zjutraj drugi dan je ves voščen v obraz spet odšel v Tabir Saraj in se je polno zavedal, da mu bodo sporočili, da je razrešen z visokega delovnega mesta, in ga poslali tja, kjer je delal prej, v Interpretacijo, morda celo v Selekcijo. Toda njegovi podrejeni so ga pričakali z istimi pokloni kot vedno, njegov voščeni obraz jim je v kosti pognal le še več strahu. Ko so mu izročali različne papirje, je skušal ugotoviti, če je bilo v njihovih očeh in besedah tudi kaj zaigranega, in ko se je prepričal, da ne, se je malo pomiril. Toda njegov mir je bil le kratek. Če je bila sprejeta odločitev o njegovi razrešitvi, je pomislil, njegovi podrejeni tega pravzaprav ne bi mogli prav kmalu izvedeti, in spet ga je prevzela tesnoba.

Našel si je razlog za odhod k direktorju splošnih služb. Ko pa so mu povedali, da direktor ta dan ni prišel v službo, ker je zbolel, se mu je to skoraj zdelo kot del igre.

Ta tesnoba se je nadaljevala nekaj dni, dokler ga nekega zgodnjega jutra (ugotavljal je, da se je večina stvari zgodila ravno takrat, ko je to najmanj pričakoval) generalni direktor ni poklical v svojo pisarno. Končno, si je rekel med vstajanjem. Za čuda pa ni občutil nobenega pretresa. Bolj je občutil nekakšno gluhoto, ki so jo prekinjali odmevi njegovih korakov. Direktorjev obraz je izražal znake pomembnega veselja. Seveda, si je mislil Mark-Alemi, spet bodo razrešili nekega Qiprilla. V njegovi rodovini sta imela pojma napredovanje ali nazadovanje nekakšno slovesno senco. Ni poslušal besed direktorja. Navsezadnje, kaj pa naj mu koristijo. Tako in tako si je želel čim prej priti iz te pisarne v oddelek, kamor ga bodo določili, na primer v Selekcijo ali v Prepisovalnico, kjer bi zasedel kakšno odročno mesto med stotinami neznanih sodelavcev. Enkrat je želel celo prekiniti direktorja. Zakaj ni krajši, zakaj le toliko okoliši, saj ni bil potreben tako dolg uvod. Vendar se je zdelo, da se je tudi direktor kar rad igral mačka z mišjo. Kdo ve, morda pa ga je celo veselilo, ker je lahko tolkel po glavi člana Qiprillove rodovine. Morda pa je premišljeval, da ogroža tudi lastni položaj. Mark-Alemi bi skoraj ravno rekel nekaj o tej stvari in je namrščil čelo. Ali pa je bilo morda možno, da bi mu odkrito povedal, da bo on, Mark-Alemi … izkoristil slabo zdravstveno stanje direktorja … in zasedel mesto … pomeni, da je sanjal, da bo zasedel to mesto? Cinizem je šel še dlje, tako da Mark-Alemi ni mogel verjeti svojim ušesom: direktor mu je rekel: »Čestitke!« Kako pa naj se ne čudim, si je rekel, čez trenutek pa pomislil: to je za znoreti.

»Mark-Alemi, se mar ne počutite dobro? ga je vprašal direktor s tihim glasom.

»Poslušam vas, gospod,« je hladno odvrnil Mark-Alemi.

Sedaj je bila vrsta na direktorju, da ga je začudeno pogledal. Malo prestrašen se je nasmehnil.

»Naj vam povem po pravici, niti na misel mi ni prišlo, da boste tako novico pričakali na tak način …«

»Káko?« je rekel Mark-Alemi z isto hladnostjo.

Direktor je spet razprl roke.

»Seveda je pravica vsakogar, da tako novico sprejme na sebi lasten način, vas pa še toliko bolj, ker ste iz slavne družine ministrskih predsednikov ...

»Glede tega ste lahko malo krajši …« je rekel Mark-Alemi in začutil, da se mu na čelu zbirajo kapljice hladnega znoja.

Direktor ga je gledal z nekoliko izbuljenimi očmi.

»Zdi se mi, da sem se jasno izrazil,« je rekel direktor s tihim glasom. »Naj vam povem po pravici, ne vem, kako se lahko zgodi, da me pokličejo v pisarno, da bi mi sporočili …«

Mark-Alemiju je bučalo v ušesih. Tisto, kar je slišal, se mu je zdelo popolnoma neverjetno. Delček za delčkom, čeprav s težavami, je vendarle začelo prodirati v njegovo zavest. V resnici je slišal izgovorjene besede »imenovanje«, »slabo zdravstveno stanje«, »zamenjava direktorja«, »mesto direktorja«, toda vse to je bilo izgovorjeno v nekakšni drugi smeri. Minilo je skoraj četrt ure, kar je generalni direktor Tabir Saraja pojasnil Mark-Alemiju, da bo imenovan za prvega namestnika generalnega direktorja, ne da bi ga razrešili z mesta šefa Glavne sanje. Po neposrednem navodilu od zgoraj bo tako Mark-Alemi postal prvi namestnik generalnega direktorja, ki pa bo sam zaradi zdravstvenih razlogov, ki jih je Mark-Alemi dobro poznal, pogosto manjkal v službi.

Vse mu je ponavljal na način, kot bi mu hotel povedati, kaj lahko tukaj v prvi vrsti pričakuje. Generalni direktor je še naprej začudeno gledal Mark-Alemija. Začudenje je bilo podobno prejšnjemu, le da se je sedaj v njem čutilo tudi nekaj dvomov.

Mark-Alemi si je pomel oči in ne da bi z njih odmaknil dlani, tiho rekel:

»Oprostite, prosim, danes se res ne počutim dobro! Oprostite!«

»Nič hudega, nič hudega, Mark-Alemi,« je rekel direktor. »Naj ti povem po resnici, že od začetka si se mi zdel nekako utrujen. Paziti moraš nase, posebej še sedaj, ko imaš toliko dela. Vidiš, tudi jaz nisem bil dovolj zmeren in sedaj vse skupaj plačujem. Čestitke še enkrat! Čestitke od srca! Na delo!«

Naslednje dni se je spominjal dogodka pri direktorju in pri tem skoraj telesno trpel. Njegove naloge so se množile. Generalni direktor je pogosto manjkal zaradi bolezni in Mark-Alemi ga je moral v njegovi pisarni cele dneve nadomeščati. Pogreznjen v številna opravila je postal še bolj zamorjen. Grozen stroj, ki ga je v resnici vodil on, je delal noč in dan. Šele sedaj je Mark-Alemi uspel dojeti resnične razsežnosti Tabir Saraja. Visoki državni dostojanstveniki so s strahom vstopali v njegov urad. Celo sam namestnik notranjega ministra, s katerim je imel Mark-Alemi pogosto opravka, je skrbno pazil, da mu ni segal v besedo. V njegovih očeh kot v očeh drugih visokih uradnikov je bila med nasmehom dobrodošlice vedno tudi točka zaledenelosti. Iz te točke pa je vedno prihajalo isto vprašanje: ali je za nas kakšna sanja? Njegovi sogovorniki so bili vsi na visokih položajih, z vsemi častmi, poleg visokih položajev so razpolagali tudi z močnimi zvezami, toda to jim še ni zadoščalo. Poleg tega, kar so v življenju dosegli, je bilo pomembno tudi, kakšni so bili v sanjah drugih ljudi, v kakšnih skrivnostnih kočijah so se vozili in s kakšnimi nerazumljivimi grbi in oznakami so bile kočije okrašene.

Vsako jutro, ko so mu prinesli poročilo o minulem dnevu, je Mark-Alemi dobil vtis, da je nekako imel v rokah noč za milijone ljudi, ki se je ravno končala. Človek, ki je imel v rokah temo ljudi, je imel nedvomno eno največjih oblasti. Z vsakim dnevom se je Mark-Alemi tega bolj zavedal.

Nekega dne, ravno tako nepričakovano, je vstal izza delovne mize in s počasnimi koraki odšel dol v Arhiv. Spet je vohal isti zatohli vonj po črnem premogu kot takrat. Sodelavci so pred njim stali kot nekakšne sence, ki so mu bile pripravljene služiti. Zahteval je dosje glavnih sanj za nekaj zadnjih mesecev. Ko so mu ga prinesli in jim je rekel, naj ga potem pustijo v miru, ga je začel počasi listati. Prsti so se mu med listanjem vse bolj tresli. Bitje srca pa je bilo vse počasnejše. V glavi listov so bili z desne zapisani datumi in druge oznake, povezane z obravnavo sanj. Petek, konec decembra, Prva sanja januarja. Druga januarja. Ah, končno sanja, ki jo je iskal, glavna fatalna sanja, ki je njegovega strica poslala v grob, njega pa na položaj vodje Tabirja. Bral je s težavo, kot bi imel oči povezane z belo ruto, ki je le po koščkih spuščala svetlobo. Bila je ravno sanja tistega zelenjavarja iz glavnega mesta, ki je šla dvakrat tudi skozi njegove roke, sedaj pa je prebral približno isto analizo, ki jo je naredil tudi že sam: Most(ura)-Ćuprija-Qiprilli. Glasbila – albanski ep. Krvavo rdeč oven naj bi razdražil ep, zato da bi napadel državo. O Bog, je pomislil sam pri sebi. Vse te stvari je dobro poznal, toda ko jih je videl zapisane, ga je vsega streslo. Zaprl je dosje in s postopnimi koraki odšel.

Odkar je služboval v Tabirju, je zvedel je obilico mučnih skrivnosti, toda skrivnosti tiste noči, udarca Qiprillom in njihovega protiudarca, ni razumel.

V sobanah za izolacijo se je nadaljevalo zaslišanje prodajalca zelenjave. Zapisnik je narasel že na osemsto strani in še vedno je bil daleč od zaključka. Nekega dne je zahteval, naj mu ga prinesejo, in cele ure se je potem ukvarjal z njim. Bilo je prvič, da je gledal tak zapisnik. Stotine strani so bile popisane z najrazličnejšimi podrobnostmi iz zelenjavarjevega življenjskega vsakdana. Bilo je zapisano vse brez izjeme: vrste zelenjave in zelišč, cvetače, paprike, solate, zelja, njihovo dospetje, razkladanje, svežost, škoda od gnitja, čas zvenitve, spori z vaščani o vsem tem, gibanje cen, zgodbe kupcev, njihovi pogovori, različne hišne skrbi, ki so jih povedali, ekonomske stiske, skrivne bolezni, nesreče, krize, sorodniki, najrazličnejše le na pol slišane marnje, fraze pijancev poznih ur, pometačev, postopačev, besede neznanih mimoidočih, ki so mu kdove zakaj ostale v zavesti, potem spet količina dišavnic, špinače, njihov okus na začetku ali na koncu sezone, poškropitve z vodo, da bi jim ohranili svežost, trdovratnost vaščanov, ki so prinašali zelenjavo, prepiri okoli cen, potem okoli kapelj vode, ki je dvigovala težo solate, pripovedi gospodinj, pogovori, marnje. Kazalo je, da

se je vse začenjalo od začetka in da se ne bo nikoli končalo.

Ko je Mark-Alemi zaprl debeli dosje, se mu je zdelo, kot bi z brezmejne njive populil vse vlažno zelenje, nikoli pa si ne bi mislil, da je v njem skrit gad. Glede na utrujenost, je imel občutek svežine in za čuda je čutil tudi misel prodajalca zelenjave, ki pa najbrž niti ni razumel, kaj je povzročila njegova sanja. Toda na koncu tudi to ni bilo več bistvenega pomena. Kar je bilo treba storiti, je bilo storjeno in sedaj se nič ni moglo več obrniti narobe, je pomislil.

Poznejše dni se Mark-Alemi ni več spomnil zelenjavarja. Bližala se je sprememba letnih časov, to je bil čas pritiskov na Palačo sanj, in ni mu ostajalo časa za malenkosti. Dosjeji so prihajali in so bili vse bolj nabiti s problemi, ki so zahtevali rešitev. Nespečnost Albanije je dobivala razmere, ki jih prej še ni bilo. Res, da ni bila naloga Palače sanj ozdravitev nespečnosti. Dokler bi bila stvar zamrznjena, se je od Tabir Saraja pričakovala le najbolj dognana predelava dosjejev o sanjah, ki pa je vrh tega postajala tudi vse bolj podrobna. In ni bilo samo to. Pred nekaj dnevi je direktor Cesarske centralne banke v dolgem srečanju z Mark-Alemijem razložil novo nevarnost razvrednotenja valute, ki bo morda prinesla novo ekonomsko stisko. To bi pomenilo, da bo morala biti Palača sanj, potem ko je to ugotovila, bolj pazljiva prav na tiste sanje, ki imajo kaj opraviti z ekonomijo. Mark-Alemi je s svojimi kratkimi izkušnjami v Selekciji in Interpretaciji vedel, da je takih sanj o dosjejih na stotine. Različni drugi pomembni državni uradi so na posreden način poudarjali pomen oživljanja židovskih in armenskih intelektualnih srenj(o Bog, pa ja ne zahtevajo novega pokola), pa nagnjenje k osamosvajanju velikih pašalukov od centra in stalno skrb, ponovljeno že nekajkrat, namreč za oslabitev verskih čustev pri novi generaciji. Za to zadnjo skrb se je vedelo, da prihaja iz urada Šeh-ul-islamija.

Mark-Alemi, zatopljen v vse to, ni opazil, da se približuje pomlad. Zrak je bil že topel, štorklje so se vračale, toda on še vedno ni videl ničesar.

Popoldne je na istem mestu in ob isti uri kot takrat videl krsto, ki so jo molče nesli iz sob za izolacijo. Zelenjavar, je takoj pomislil, ne da bi obrnil glavo, celo niti ni gledal za trugo. Med zibanjem kočije mu je ponovno prišel pred oči prizor, toda takoj si ga je iztrgal iz misli. Čez okna kočije je v rdečkasti svetlobi konca dneva pogledoval na parke, kjer je ravno klila prva trava.

Doma so govorili o njegovi zaroki. Prišel je veliki stric, guverner, ki ga pred Kurtovo aretacijo v mestu ni bilo, skupaj z ženo in nekaj bližnjimi sorodniki. Mati je imela vlažne oči, kot da je pomlad že prišla do nje. Mark-Alemi je molče poslušal njene besede, ne da bi bil pri njej z mislimi. Začudenemu, kot bi prišel do novega odkritja, mu je prišlo na misel, da ima osemindvajset let. Odkar je prišel v Palačo sanj, kjer so ure tekle drugače, je skoraj pozabil, koliko je sam star.

Ko so opazili njegov molk, so se začeli živahno pogovarjati o hčeri. Devetnajstletnica, plavih las, ki mu je bila všeč … Pogovarjali so se sila previdno, kot bi imeli v rokah kristal. Mark-Alemi ni rekel ne da, ne ne. Druge dneve mu tega niso več pogosto omenjali, da ne bi pokvarili, kar so dosegli.

Razen dveh večerij v čast velikega strica, je bil teden v domači hiši miren. Prišel je kamnosek, ki je urejal grobove družine, in se pogovoril o črkah in okraskih iz brona, s katerimi naj bi okrasili Kurtov grob.

Neko popoldne pa je iz knjižnice vzel *Chronique* njegove rodovine. Zadnjič jo je prelistal tistega mrzlega jutra, ko je krenil prvič v službo v Palačo sanj, ki jo je sedaj vodil. Medtem ko so njegovi prsti drseli po listih, še ni natančno vedel, kaj pravzaprav hoče najti v kroniki. Potem se je zavedel, da pravzaprav ne išče ničesar, imel je le željo, da bi čim prej prišel do konca, do tam, kjer so bili listi le še beli ... Prvič mu je prišlo na misel, da bi tudi on kaj dodal v stoletno družinsko kroniko. Dolgo časa se v kroniki ni pojavilo nič novega. Zgodile so se pomembne stvari: končala se je vojna z Rusijo. Grčija se je ločila od cesarstva, drugi deli Balkana so se znašli v nepretrganih problemih. Medtem ko Albanija … Kot nekakšna oddaljena zvezdica, hladna, pa se je spet zatemnila, se je umaknila in vprašal se je, kako je mogoče razumeti tisto, kar je v njej. Tudi če bi razumel, ali je imel pravico, da bi o tem govoril? Tako je ostal v dvomu, pero je v njegovi roki postajalo vse težje, dokler se na koncu ni dotaknilo lista in namesto besede »Albanija«, napisalo le »tam.« Videl je sanjo, da bi zamenjal ime domovine, in je nenadoma začutil vso težo, ki jo je njegova zavest takoj poimenovala »žalost Qiprillov«, torej z besedno zvezo, ki je ni mogoče najti v nobenem slovarju sveta.

Sedaj je moral že pasti prvi sneg … Nič ni dodal, samo pero je dvignil s silo, ker je verjel, da bo tako ostalo in da se bo dvigovalo, kot bi bilo ujeto v pasti. Želel si je preseči zmedo trenutka in čisto na kratko napisati nekaj stavkov v slogu, podobnem slogu kronike, o obsodbi Kurta Qiprillija in o svojem imenovanju na vrh Palače sanj. Potem mu je pero spet ostalo v roki, misel pa mu je zdrsnila h pradedku z imenom Džon, ki je nekaj stoletij prej, v zimskih dnevih, delal pri zidavi mostu in je skupaj z mostom zgradil tudi ime rodovine. V tem priimku je bila kot nekakšno skrivno sporočilo napovedana usoda Qiprillov iz roda v rod. Če naj bi most stal, je bila potrebna žr-

tev za njegove temelje. Minilo je dosti časa, toda pretakanje njegove krvi je prišlo vse do zadnje generacije. Da bi most stal … Da bi Qiprilli obstali, bi se morali imenovati Urajt[1].

Morda so ravno iz tega razloga, podobno kot stari Grki, ki so šli za pogrebom in so se ostrigli, da jih duh umrlega v primeru zamere ne bi spoznal in jim škodoval, tudi Qiprilli spremenili priimek in se tako skušali ogniti temu, da bi jih most spoznal.

On je to vedel, toda podobno kot na tisti usodni večerji je ponovno začutil gorečo željo, da bi odvrgel obrambno masko, tisto lupino, proti vzhodu in si ponovno nadel imena prednikov, kristjanov, ki izzivajo tveganje in jih spremlja zla usoda: Pjeter, Zef, Džerdž.

Kot takrat je tudi tokrat ponavljal sam pri sebi: Mark Ura[2], Džerdž Ura, ob tem pa je pero še vedno držal v roki, kot bi premišljeval, ali bi se z njim vpisal ali ne v staro *Chronique*.

Ves drug teden se je Mark-Alemi pozno vračal domov. Suveren je zahteval obsežno poročilo o spanju in sanjah na ravni vsega cesarstva. Vsi oddelki Tabirja so delali po podaljšanem delavniku. Generalni direktor je bil spet bolan in Mark-Alemi je moral sam pripraviti končno besedilo poročila.

Nekajkrat se mu je glava zazibala nad delovno mizo. Bili so trenutki, ko je z začudenjem gledal popisane liste papirja, kot ne bi bili njegovi. Bilo je črno spanje enega največjih cesarstev na svetu. Štirideset in nekaj narodov, vsa verstva, skoraj vse človeške rase. Če naj bi bilo poročilo bolj svetovljansko, se je bilo treba potruditi in mu dodati veliko stvari, tudi spanje in sanje z drugih koncev človeštva. Torej je šlo skoraj za spanje vsega planeta, za tisti grozni mrak brez konca in kraja izpred brezna katerega je Mark-Alemi skušal izvleči nekaj trenutkov resnice. Bog spanja pri starih Grkih Hypnos ni vedel kaj več kot on o spanju in sanjah.

Bilo je popoldne nekega marčnega dne, ko je končno končal poročilo. Dal ga je skopirati in nekoliko olajšan stopil v kočijo, da bi se vrnil domov. V kočiji je običajno sedel globoko v sedež v senci, kjer ga niso našle oči firbcev, ki pa jih je bilo na ulici vedno polno. Tako je sedel tudi tisto popoldne, toda potem, ko je kočija odmerila del ceste, se mu je zazdelo, da ga okno privlači bolj kot kdajkoli. Zunaj je bilo nekaj, kar ga je močno privlačilo. Na koncu je drugače kot ponavadi približal glavo oknu in potem je čez lahno meglico njegovega dihanja na steklo videl, da se peljejo ob Centralnem parku. Morda cvetijo cvetovi mandljevcev, je hrepeneče pomislil. V tistem trenutku se je hotel umakniti v notranjost kočije, kot je naredil vedno, ko ga je kaj zvabilo ven, toda ni se mogel premakniti. Zjasnitev vremena, otoplitev oblakov, štorklje in ljubezen, za vse to je vedel, da je tu, dva koraka vstran, toda naredil se je, kot da jih ne vidi, ves prestrašen, da ga vse to ne bi odvrnilo od čarov Palače sanj. Zdelo sem mu je, da je bil tam na varnem. Toda v trenutku, ko bi ga zvabilo življenje zunaj Tabirja, bi odšel iz tistega zavetja, torej v trenutku izdaje, se bo zmeda končala in ravno takrat bodo prišli in ga vzeli s sabo, takrat, ko bo veter zapihal proti Qiprillom. Ravno proti koncu takšnega popoldneva ga bodo vzeli, kot so Kurta, morda bo res kaj mirneje, toda odpeljali ga bodo nekam, od koder se nihče ni več vrnil.

O vsem tem je premišljeval, toda obraza ni odmaknil od okna. No, kamnoseku bom že naročil, naj izkleše vejo razcvetelega mandljevca za moj nagrobnik, je pomislil. Čeprav si je z dlanjo obrisal meglico na okenskem steklu, je njegov pogled ostal moten, poln prelomov in žarjenj. Takrat je ugotovil, da je imel solze v očeh.

Tirana, 1976-1981

Iz albanščine prevedel **Drago Flis**

1 Mostovje
2 Most

Sándor Dallos

Sončev ljubimec

Madžarski pisatelj, novinar in filmski scenarist Sándor Dallos (1901-1964) je opozoril nase predvsem z leposlovnimi deli o siromakih, brezposelnih in potepuhih, napisanih v sugestivnem slogu. Njegovo najbolj znano delo v dveh knjigah je Sončev ljubimec in Zlati čopič, življenjepisni roman o realističnem slikarju in portretistu Mihályju Munkácsyju, umrlem leta 1900. V njem pisatelj niza življenjske postaje zgodaj osirotelega umetnika, ki je začel kot mizarski vajenec, se napotil na Dunaj, kot uveljavljen slikar pa deloval v Münchnu, Parizu, Düsseldorfu in Bonnu. Tukaj je odlomek iz tega dela.

I

Zaslišal se je ropot, odpirala so se vrata delavnice, lanterna je rinila skoznje, neka v debelo ruto zavita postava, in jezik zime se je stegoval za njo, lačno in požrešno, kot pri kakšnem volku. A so ga odrezala zapirajoča se vrata.

– Ancsa prihaja budit – je rekel stari.

Res je bila Ancsa, služkinja Lángijevih, kakih šestindvajset let stara čedna mladenka. Svetlolasa. V sami srajci, kakor je bila skočila iz postelje, vrh nje velika črna, od mame podedovana ruta, na nogah copati, v rokah svetilka. Opazila je luč v stranskem prostoru, pogledala tja in pozdravila.

– Poljubljam roko, Očka!

In mu je celo poljubila roko. To se je ohranilo še iz časov, ko je njena mati služila pri srečnih Očkovih, in možakar je bil pravzaprav njen oče. Sreče je od takrat z obeh strani temeljito zmanjkalo, toda poljub roke je ostal.

– Tako zgodaj že pokonci? – je vprašalo dekle.

– Pokonci – je kimnil stari. – Narisal me je ta otrok, zatem sva se še pogovarjala. Poglej! – ji je kazal risbo.

Dekle jo vzame, gleda. Nič ne vidi na njej, le to, da mu je podobna.

– Kako je lepa! – je pogledala Mihálya. – Ni več otrok, kdor zna kaj takega.

Obrnila se je k Mihályu.

– Koliko si star? Sedemnajst?

Mihály je zardel.

– Kje pa, Aricsa! Februarja bom petnajst.

Dekle se je zasmejalo.

– Bog mi je priča, kažeš jih sedemnajst.

Vrnila je risbo.

– Spravite jo, ker moram iti budit. Če jo tile – pokazala je proti smrčečim vajencem –, opazijo, bodo mojstru to prišepnili, in zakadil se bo v Mihálya, češ da krade dan. Delajta se, kakor da bi se tudi vidva komaj zdaj zbudila.

Odšla je, vzela pručko in stopila nanjo. Počakala je, da je stari skril risbo v skrinjo in se Mihály ulegel, potem je izvlekla žvepleno vžigalico, prižgala svetilko v delavnici, pri tem pa se ji je srajca dvignila malodane do kolen. Mihályev pogled se je zaiskril tja. Otrok je bil.

– Mojbog!

Dekle vidi to. Hoče. Dobro zadrži položaj. Dahne:

– Mihály!

Ta je spustil veke, in vse telo mu je drgetalo.

Tedaj je dekle stopilo s pručke in se glasno zadrlo:

– Binga bonga, klapci, smrčko!

To je bilo kakor: Vstanite, fantje! Ura je pet!

Zatem je prijela lanterno in stopila ven, kot bi jo pogoltnil veter. V delavnici je nastalo veliko premikanje. Če bi zatrobili, se mogoče nobeden ne bi premaknil, toda glas tega dekleta se je tako živo zaril vanje, da bi se zbudili, četudi bi samo šepetala binga bonga. Poskakali so z ležišč, vsakdo je tekel po svoj piskrček,

zajel z njim iz polnega čebra, stopil ven pred vrata, povlekel iz njega polna usta vode, jo izpljunil v dlani, pljusknil na obraz, in si jo s tremi, štirimi potegi razmazal. Tudi Mihály. Potem se je vse začelo znova. Ne velikokrat, samo še enkrat. Očka je opazoval gomazenje in pogled se mu je ustavil na Antalu, nekem mozoljastem fantu nedobrega videza. Ni ga maral. Za vohuna ga je imel.

Morda je imel prav, morda ne. Opomnil ga je:

– Odznotraj bi te bilo treba umiti, ti špijon! Splahniti v tebi vse in potem poskusiti napihati vate malo človeka. Če bi ga seveda tvoja koža sprejela.

Antal je svojo glavo zasukal proti njemu in se zlobno zarežal.

– Glej ga, starega Holandca! Kaj vi še vedno živite? Vsak večer ležem s tem, da, no, jutri mu bomo vzeli mero, a glej, še zmeraj kvari zrak tukaj!

Starega je zalil bes.

– Utihni, pankrt! – se je zatogotil nanj. – Pljunil bom še v tvoj grob, ne maraj! Pa še kako! Če seveda ne bo tudi tebe zemlja izvrgla, ti zanikrna duša! Kdo je izdal Adama Jóko?

Fant se je zdrznil.

– Jaz ne! – je zajecljal prestrašeno.

– Kdo pa? – se je zarežal stari. – Vem, da je naznanilo šlo iz te hiše, ker so mi to prišepnili. Kdo je v tej hiši zmožen česa takega?

Ampak zdaj se je sam prestrašil, nenadoma se je spomnil svojega sina. Mojstra. Da bi tudi on lahko to storil! Tako je bil zaprepaden, da mu je vsa kri zbežala z obraza.

Ta Adam Jóka je bil vrvar v mestu, strumen, trden človek, in je takole prek zime skrival tudi po dva ubežnika pri sebi med kupi konoplje, spravljenimi s polj. Tudi zdaj sta tičala pri njem dva človeka, a ga je pred štirimi dnevi nekdo izdal, reveža, in žandarji so odpeljali vse tri. Dva dni se je slišalo njihovo tuljenje iz kleti mestne sodnije, kako so jih tepli, tretjega dne so umolknili. So umrli? So jih odpeljali naprej? Nihče ni vedel. Očku je žena nekega hajduka na sodniji samo toliko prišepnila, da je naznanilo dal nekdo iz te hiše. Stari je sedel odrevenelo kot ledeni kip. Kaj je mogoče, da je njegov sin? Njegov in od blage in drage Roze Sziron? Zaradi katere je ostal doma, in se ni vrnil več v Holandijo tesati lepih usločenih ladijskih reber? Vsa notranjost mu je drhtela, bevsknil je na Antala:

– Dobro pazi, da ti ne prerežem goltanca, ti zli duh!

A glas je bil votel, v njem ni bilo nobene jakosti.

Tako je minilo kakšnih pet minut, tedaj je Ancsa v pločevinastem loncu prinesla zajtrk. Vajenci, z Mihályem vred, so planili po svoje žlice in kot divjaki navalili na lonec. Čez trenutek je vsak ril po dnu lonca, da bi si v žlico zajel gostoto fižolove prikuhe. Bilo je razumljivo, da jo iščejo, kajti zdaj je ura pet, in do kosila ne bo niti grižljaja, vmes pa je bilo treba delati, kakor so le mogli, drugače so tleskale mojstrove klofute. In bili so kot divjaki, iz rokava plašča jim je curljala tista tekočina nedoločene barve, vmes pa so udarjali, suvali, potiskali drug drugega.

– Pusti!

– Bolj tja!

– Hočeš vse sam požreti?!

Srkali so. Hlastali. Se ruvali. Ancsa je samo stresala z glavo, čeprav ni bila občutljiva.

– Mojbog – je zavzdihnila – takšni ste kot zveri. Čeprav vaša zunanjost kaže človeka. In naenkrat je videla le še Mihálya, z njegovo veliko svetlo krošnjo las, s koščenimi rameni, kako tam hlasta in se tepe z ostalimi vajenci, in neskončno se ji je zasmilil. Torej tudi ta! Nečak blagorodnega gospoda Istvána Reőka. Prijatelj blagorodnih gospodov Vidovskyjev! Ki je prejle tako lepo narisal Očka! Niti ta ni drugačen? Se je treba tudi njemu boriti za živež, življenje, kot Antalu in ostalim?

Mogoče jih je tudi tisočkrat videla takole tepsti se, a ji nikoli ni prišlo na pamet, da bi Mihálya izvzela.

Zgolj danes.

«Lep mladenič!» – si je mislila, in se napolnila s svetlobo.

Služkinja. Deset let je služkinja, v kateri so že vse pomendrali, poteptali, zgazili, umazali, ki je šla po sledi svoje usode od hiše do hiše, bila cunja vsakogar, šestindvajset let ima že, v kateri se je včasih skrivalo toliko sovražnosti zoper vse človeštvo, da bi znala zažgati celo mesto in se veseliti trpljenja drugih. Ali zastrupiti vodnjake, da naj vsi ljudje poginejo. Zdaj je oživela, zletela iz sebe, naravnost šestnajstletna, kot blisk naglo zaljubljena, čudežno, in ko je opazovala pretepajočega se, a v svetlobi svojih las sijočega fanta, je začela mrmrati pri sebi, v samospozabi.

– Detič! Detič! Moj detič!

Kot kakšna prava ženska: ljubica in mati obenem.

Zobje so ji šklepetali. Zbito in skrušeno je stala: kaj naj naredi?

Pomagala ji je Očkova beseda:

– Anna, kaj bo z mojim zajtrkom?

Zdramila se je iz zasanjanosti in naenkrat je bil njen načrt pripravljen. S strogim glasom je opomnila vajence:

– Lonec je že prazen, marš na delo! Antal, prižgi ogenj v delavnici, ti si na vrsti! Péter, Dávid, pometita! Mihály, pridi z menoj, da boš prinesel Očku zajtrk! Niti za Boga ne bom gazila po tem snegu še enkrat.

Zelo počasi sta naredila tistih nekaj korakov, kolikor jih je ločevalo od vrat delavnice do kuhinjskih vrat. Spredaj je stopicalo dekle, za njo fant. Tudi veter je osvajal. Izza hiše je navalil, sunil dekle in ta je skoraj

padla vznak. Mihály jo je ujel in da bi jo lahko zadržal, jo je objel. Obstala sta.

– Ti! – je zašepetalo dekle.

Polovila je njegove roke in si jih potisnila pod ruto, na prsi. Tako sta stala v strašnem vetru. Negibna. Dekle je šepetaje zajavkalo:

– O, kako dobro bi bilo zdaj umreti! S teboj! Zmrzniti! Prekopicniti se v sneg in do jutra bi bila oba mrtva.

Sopla je.

– Ali pa samo jaz! Samo jaz!

Mihály se je prestrašil. Kaj naj reče?

– Ancsa.

Premaknila sta se. Dekle ga je neslo. Pred kuhinjskimi vrati sta se ustavila. Dekle se je obrnilo proti fantu, se prilepilo nanj, kakor se je le moglo:

– Jaz – mu je dihalo v obraz.

Niti tega ni vedela, kaj naj govori. Potem se je spomnila, kaj je hotela reči:

– Jaz – se je razjokala – bom s teboj srečna.

Stopila sta skozi kuhinjska vrata. Toplo je bilo notri. Vonj po vzkipelem mleku je bušnil vanju. Po odgrnjeni postelji. Po ognjišču. Po kuhinjski svetilki, ki je, obešena na zid, utripala. Dekle je pri priči vrglo s sebe ruto in jo zagnalo v kot postelje. Drhtelo je.

– Kje je Očkov zajtrk? – je zajecljal fant. Ampak ni hotel reči tega.

– Počakaj – je šepetalo dekle.

Zgrabila je fanta okoli vratu, ga poljubila na usta, na dolgo. Mihály ji je vrnil poljub. Hotel je reči:

– Ancsa!

Skoraj se jima je že zvrtelo, ko se je dekle zavedlo in skočilo k svetilki, da jo upihne. Samo ognjevo oko je mežikalo na ognjišču.

– Detič! Detič! Moj detič! O, če bi imela otroka s tabo! ...

Velik val je pljusknil prek njiju.

Potem sta sedela pri mizi, svetilka je utripala in dekle je postavilo pred Mihálya veliko skodelico kave, polno smetane.

– Jej! – je zašepetalo nadvse nežno. – Moja zemeljska sreča!

Vstala je, vzela iz žičnate živilske omare buhtelj in ga dala poleg kave.

– Tudi to! – Pojej!

Nepopisno srečna je bila. Materinsko je čutila.

Mihály je hlastno jedel. Bil je lačen in tudi sam srečen. Do zdaj ni poznal ženske, le željo po njej. Zdaj jo je dobil. Počutil se je jakega, odraslega mladeniča. Poleg veselja se je skrivala v njem tudi nekakšna žalost, samo da ni vedel, kaj bi lahko bila. Bila je žalost zgubljenega devištva, a veselje v njem je plamenelo mnogo više.

– Hej! Dobro mu bo tukaj!

Vse je pojedel, požrl. Srečen je bil. Morda najbolj srečen v vsem svojem življenju.

– Kako je dobro! Kako je dobro biti mladenič!

Stopil je tja k dekletu, ki je pripravljalo Očkov zajtrk, in jo nevajeno, še malce otroško, objel.

– Anna! – ji je podal tudi svojo dušo. – Zahvaljujem se ti.

Dekletovo oko se je napolnilo z ganjenostjo. Mojbog, si je mislila, zahvali se! Kako drag je! Deset let jo že trgajo, vlačijo, še nikoli se ji ni nihče zahvalil. Ta otrok, ki jo je osrečil, se ji je tudi zahvalil.

– Jaz tudi – je jecljala. – Tebi! Sladkorček moj!

Postavila je predenj skledo z Očkovim zajtrkom.

– Nesi, ljubi!

In ko je otrok prijel skledo in jo nesel, je šepetala za njim kot kdor v samoto izdihuje večno toploto in pod težo lastne biti hreščečo hrbtenico moškega.

– Potemtakem pridi vsak dan! Zjutraj, opolnoči, kadarkoli! Oprezaj, kdaj zaspijo ostali, pa pridi! Za celo noč pridi!

Ko pa je fant odšel, je pri priči upihnila svetilko, se zavlekla nazaj v posteljo, z izparino otroka na svojem telesu, in jo vsrkavala kot ostalino vonja po kadilu.

Prevedla **Judita Trajber**

Foto: Samo Perkovic

»Rastline okoli sebe komaj opazimo!«

Pogovor z agronomko, izvedenko za krajinsko arhitekturo, Niko Kravanja

To pomlad praznuje lep življenjski jubilej krajinska arhitektka doktorica Nika Kravanja (1942) in ob tej priložnosti smo jo poprosili za pripoved o njeni razgibani in zanimivi življenjski in strokovni poti. Rodila se je v Bovcu, študirala je v Ljubljani in leta 1965 diplomirala iz agronomije, doktorirala pa je leta 1989 s temo o percepcijskih lastnostih parkovnih rastlin. Na Biotehniški fakulteti se je zaposlila že leta 1967 in tu ostala do upokojitve ter bila kot docentka nosilka več predmetov s področja krajinske arhitekture. Ukvarjala se je s hortikulturnim in parkovnim oblikovanjem ter izdelala 19 načrtov krajinskih ureditev, od stanovanjskih sosesk in pokopališč do obcestnih prostorov, vodotokov in vodnih zadrževalnikov. Poleg drugega je sodelovala pri urejanju ljubljanski Žal, soseske BS-3 in novogoriškega pokopališča. Med drugim je izdelala študijo ranljivosti prostora in ustreznosti zemljišč za namakanje v Sloveniji. Je soavtorica znanstvenih monografij: Krajine alpske regije in Krajine predalpske regije, strokovne monografije Vrtno drevje in grmovnice ter avtorica univerzitetnega učbenika Okrasne trajnice.

Doktorica Kravanja, za začetek vprašanje o mladosti: kako ste v tistih povojnih letih z bovškega konca zašli v Ljubljano in se začeli poglabljati v problematiko krajinske arhitekture, tedaj še precej nove stroke?

Rodila sem se med vojno, ko je bil Bovec pod italijansko okupacijo. Razgibano je bilo tudi pozneje – najprej so prišli Nemci, nato angloameriška oblast in potem šele je bil priključen k Jugoslaviji. Doma sem opravila osnovno šolo, pravzaprav so bili tedaj štirje razredi osnovne šole in štiri leta nižje gimnazije – ob koncu je bila tudi mala matura. Moram reči, da sem že tedaj, kot otrok, vedela, da bo moj poklic agronomija, nikoli nisem mislila, da se bom ukvarjala s čim drugim. Zanimale so me rastline, biološke vede. Potrebovala sem vmesno stopnjo izobrazbe in zato sem odšla na (višjo) Gimnazijo Jurija Vege v Idriji; še danes lahko rečem, da je bila to dobra šola in da so profesorji tako mene kot druge veliko naučili. No, potem sem se leta 1960 vpisala na tedanjo Fakulteto za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo (FAGV), na Oddelek za agronomijo. Tedaj je bil študij prvič organiziran dvostopenjsko, vsi smo morali opraviti obe stopnji. Moram pa reči, da zaključek prve stopnje ni bil kaj posebnega, bolj nekakšen pogovor kot diplomska naloga. Kljub temu je bil tu velik osip in naprej nas je šlo malo. Tako na prvi kot na drugi stopnji je bil študij usmerjen, vpisala sem sadjarsko-vrtnarsko smer. V tretjem letniku nas je bilo vsega skupaj deset. Tu sem leta 1965 diplomirala, v diplomski nalogi sem se ukvarjala z dendrofloro, torej z lesnatimi rastlinami, naslov je bil: Parkovna dendroflora na Goriškem. Moram reči, da mi je to še danes blizu, pri tem sem ostala, rastline so ves čas moja ljubezen. No, leta 1967 sem se zaposlila na Biotehniški fakulteti – tedaj je že imela sedanje ime. Bila sem asistentka na Inštitutu za vrtnarstvo, bili smo vsega skupaj trije zaposleni. Kot asistentka sem se morala vpisati na magistrski študij, to je bilo za asistente obvezno. Vpisala sem se na študij pejsažne arhitekture v Zagrebu.

Da, to mi je zbudilo pozornost – v bistvu izraza »krajinska arhitektura« tedaj niti še ni bilo …

Ne, tega naziva tedaj še ni bilo, zlasti na Hrvaškem so govorili o pejsažni arhitekturi. Nemški svet je, zlasti v petdesetih letih, govoril o vrtnih arhitektih, a to je bil preozek izraz in z leti se je uveljavil pojem krajinska arhitektura. Je bil pa tedaj Zagreb center za celo Jugoslavijo, tako glede opremljenosti kot glede števila profesorjev, in tam so organizirali podiplomski študij za vso tedanjo državo. Bila sem med prvimi, ki smo tam magistrirali in za nalogo sem imela povsem drugo temo – namreč, ukvarjala sem se z normativnimi razmerji med odprtimi in zaprtimi površinami v stanovanjskih naseljih. Skratka, koliko zelenja, koliko otroških igrišč naj bi bilo, koliko naj bi bila oddaljena od blokov in podobno. To je bilo v tistih časih zelo aktualno. Natančnih normativov tudi danes ni, so zgolj priporočene vrednosti. No, po magisteriju sem si vzela malce oddiha, nato pa sem začela pripravljati doktorat. Pri tem sem se vrnila k rastlinam, naslov disertacije je bil: Percepcijske lastnosti parkovnih rastlin. Uporabljala sem metodo anketiranja – to je bilo tedaj v modi –, in delo anketarja sem opravljala sama, anketirala pa sem precejšnje število ljudi. Kaj sem hotela zvedeti: preprosto to, kako ljudje doživljajo rastline.

Tema se mi zdi izjemno zanimiva, področje je široko in prepleteno, gre za zakonitosti našega zaznavanja, za naše odzivanje na okolico. Tema zajema vprašanja ekologije, botanike, a tudi estetike in psihologije …

V bistvu sem morala uporabljati metode, ki jih uporabljajo tudi v eksperimentalni psihologiji. Spraševala sem ljudi o tem, katere rastline so jim bolj všeč in katere manj, kako jih doživljajo in podobno. Pri tem sem odkrila zanimivost: namreč, če ljudi o čem spra-

šuješ, se vsak postavi v posebno držo. Vsakdo pomisli: če me kdo o rastlinah sprašuje, to pomeni, da so rastline pomembne. In potem sem dobila množico ljubiteljev, tudi takih v navednicah. No, rezultati so sicer verodostojni, a če jih primerjam s tem, kako se včasih ljudje v praksi obnašajo v živem svetu, bi rekla, da se stvari čisto ne skladajo. Zlasti grmovnice so žrtve spomladanskih rezi ter takih in drugačnih »ukrepov«. Ko je rastlina meni najlepša, je za laike prevelika, z njo bi bilo treba nekaj narediti, ne vedo pa kaj, saj nimajo ustreznega strokovnega znanja. No, to so ekscesi, moram reči, da večina ljudi jemlje rastline kot vrednoto in tudi moji rezultati so bili taki. Opravila sem pravzaprav pet različnih študij, v eni od njih sem spraševala, katera rastlinska vrsta je vprašancem najbolj in katera najmanj všeč. Delala sem s fotografijami, z živimi rastlinami se v praksi ni obneslo. No, na koncu se je izkazalo, da imajo med drevesi najraje brezo, med grmovnicami pa magnolije. Nič presenetljivega, skratka. Potem sem z uporabo različnih sort vrtnic poskušala ugotoviti, katera cvetna barva jim je najbolj všeč, in tu se je pokazala razlika med spoloma. Ugotovila sem, da imajo moški najraje rdečo barvo, brez pomisleka se odločijo za rdečo. Ženske pa ne – ženske se bolj nagibajo k nežnim lila, roza tonom. Spoznanj pri opravljanju doktorata je bilo še veliko, ne morem vseh naštetih, so pa bila bolj ali manj pričakovana. Predvsem se je pokazalo, da večina ljudi vendarle zna ceniti rastline, zavedajo se, da imajo pomembno estetsko vlogo in tudi vrsto drugih.

Ničesar še nisva rekla o pojmu krajinske arhitekture kot stroke same – vsi imamo nekakšno predstavo, kaj naj bi to bilo, kaj pa porečete vi. Tudi delovna področja so raznolika, veda je izrazito aplikativne narave …

Preprosto bi se lahko reklo, da krajinska arhitektura ureja odprt prostor, torej ne tisto, kar je že pozidano, pač pa vse, kar ostane zunaj stavb. Prizadeva si biti funkcionalna in tako ureja vse – od igrišča ali dvorišča ob otroškem vrtcu do območja ob avtocesti recimo, tako da najprej ugotovi, kakšno funkcijo ima ta prostor v okolju. Treba je upoštevati tudi ekološke vidike in ne na koncu – rešitev mora biti tudi lepa, estetska. Še nekaj: skoraj sem pozabila: prostor mora biti tudi varen v vseh pogledih, upoštevaje okolico in ljudi, ki se bodo tu gibali.

To recimo pomeni, da ne sadimo tise ob otroških vrtcih? Tisa je cela strupena – razen ovojnice plodu …

Ne, ne smete saditi rastlin, ki so potencialno strupene. Tisa je sicer zelo lepa okrasna rastlina, vendar otroku ne moreš dopovedati, da ne sme trgati in jesti lepih rdečih kroglic. Pa ravno moj vnuk je to storil pred leti v otroškem vrtcu na Prulah v Ljubljani. Bil je seveda cel cirkus, ker nismo niti vedeli, ali je plod tise res pojedel in koliko ga je použil, tako da so ga zdravniki obravnavali kot zastrupljenca. Potem se je na fakulteto vsul plaz vprašanj, klicali so iz vrtcev in šol in pripraviti sem morala seznam rastlin, ki so strupene in potencialno nevarne.

Doktorica Kravanja, kar nekakšna legenda na svojem področju ste – po vseh teh dolgih desetletjih dela. Bili ste zraven pri velikih posegih v našo krajino. Slovenija se je v minulih desetletjih zelo spremenila: imeli smo melioracije, namakalne sisteme in gradili smo avtocestni križ. Vi ste, recimo, izdelali študijo ranljivosti prostora in primernosti zemljišč za nacionalni program namakanja.

No, nacionalni projekt namakanja je bil »pokrit« z velikim številom strokovnjakov, sama sem imela na skrbi krajinski del, ugotavljala sem ranljivost prostora. Videti je bilo tako: agronomi so pripravili svoje predloge, sama sem njihove predlagane površine prekrila s površinami, ki naj bi bile izvzete zaradi ohranjenosti narave. Največji problem pri tem so bile seveda akumulacije: kje jih locirati, kako jih urediti. Tega dela je bilo kar dosti: čeprav rečemo, da je Slovenija majhna, je v merilu 1: 20.000 kar velika. Pripravila sem torej karte ustreznosti za posege; površine, ki so jih agronomi določili kot primerne, sem pokrila s svojimi »ranljivostnimi« kartami. Kjer se ni prekrivalo nič, je bilo najbolj ustrezno, potem pa vedno manj, do situacij, ko sta se dejavnosti izključevali. No, kaj veliko iz vsega skupaj ni nastalo, vemo, kako je danes z namakanjem pri nas. Po kakšnem sušnem poletju je bilo treba na hitro narediti načrte, potem pa se je pozabilo. Ne vem točno, kakšen konec je doživel projekt, verjetno so posamezni segmenti uresničeni, prav dosti pa ne.

Kako pa gledate na druge, recimo melioracijske posege v prostoru – bojim se, da agronomi niso kaj dosti poslušali drugih. Če pogledava vpijoči primer Vipavske doline: leta in leta je strokovna javnost opozarjala, da preprosto ni bilo dobro, da so posekali vsa drevesa in ustvarili kulturno stepo. Ravno to zimo se je zgodilo: burja je preprosto odpihnila rodovitno prst. Topoumna hoja proti naravi …

V Vipavski dolini smo sodelavci oddelka za krajinsko arhitekturo nastopali večkrat in ob različnih nalogah. Spomnim se, da smo bili tam, ko se je pripravljal načrt za Manče, potem pri Podnanosu, kjer najbolj piha, pa še kje. Vsekakor smo odsvetovali odstranjevanje drevesne vegetacije, predlagali smo tudi, da bi pustili pri miru manjša območja ob potokih, ki so bili še v zelo naravnem stanju. Pripravili smo ureditveni načrt za polja za Podnanosom in projektirali protivetrne pasove. Moram reči, da sem se s tem ukvarjala osebno, a protivetrnih pasov žal ni. Saj ne bi zaščitili stoodstotno, a veliko bi pomagali. Mi smo načrte pripravili in oddali, a uresničitve ni bilo.

Že prej sem omenil avtoceste – gotovo tudi tu obstajajo pravila, kako se to razkopano, ranjeno pokrajino potem popravlja, revitalizira, vrača v približno prejšnje stanje …

No, mi smo bili pri avtocestah vključeni že takrat, ko so se še presojale različne možne trase, presojali smo ranljivost prostora za posamezno varianto. Eden od zadnjih primerov, kjer smo bili zraven, je bila avtocesta mimo Lesc. Bile so tri opcije in mi smo ugotavljali, katera bolj oziroma manj prizadene pokrajino; podobno smo postopali tudi na Dolenjki pri Cikavi. Kar pa zadeva projekte za sanacijo že zgrajenih avtocest oziroma okoliške krajine, smo pogosto sodelovali s projektanti – mi jim rečemo kar cestarji, pa naj ne zamerijo. Moram reči, da je bilo sodelovanje prav korektno. V bistvu je šlo za zasaditvene načrte; načrtujete, kako in kje locirati nasad, kje bo drevnina in kje je treba samo zatraviti. Tu so določeni predpisi, drevje mora recimo biti odmaknjeno od cestnega roba, ti odmiki so drugačni pri nasipih kot pri vkopih. Če se kaj zgodi z drevesom, nikakor ne sme pasti na cesto in podobno, za to gre. Zasajali smo v glavnem z domačo avtohtono vegetacijo, to je bilo dokaj uspešno sodelovanje in tu so se zadeve res izvajale po naših načrtih, to moram reči. Mnogo tega dela so pozneje prevzeli diplomanti z našega oddelka, nekaj se jih tudi preživlja s tem.

Zanimivo je, kako je narava hvaležna – če ji kolikor toliko omogočimo, pomagamo, se zelo hitro in uspešno obnovi. Mislim, da so deli krajine, skozi katere vodijo naše avtoceste, kar lepo sanirani in urejeni …

Strinjam se z vami, kolikor poznam ceste v Italiji ali Franciji – so naše bistveno lepše urejene. Zelo naravno delujejo nasadi ob avtocestah. Saj včasih tudi so naravni, ker narava sama sanira, a lahko traja malce predolgo, zato je treba pomagati. Včasih nas pa tudi prehiteva in nam ponagaja, zlasti na gozdnih odsekih, kjer je veliko semen. Ravno sem se pripeljala v Ljubljano po gorenjski avtocesti, kjer delavci ta čas odstranjujejo to večinoma naravno zarast, morebiti celo preveč. Naj ob tem še omenim, da smo na našem oddelku obravnavali in sanirali tudi kamnolome, pa peskokope, močvirja, rečna obrežja. Skoraj ni objekta, za katerega ne bi kaj izrisali, v štiridesetih letih se je res veliko nabralo.

Vprašal bi vas še o odnosu do tujerodnih drevnin in drugih tujerodnih rastlin, najbrž ni enoznačnega odgovora in črno-bele resnice. Kakšna naj bodo razmerja, na kaj moramo biti pozorni?

V zadnjih letih je to zelo popularna tema in res ne bi rada odgovorila črno-belo. Predvsem se sploh ne zavedamo, koliko tujerodnih rastlin pri nas raste na vrtovih, v parkih in tudi prosto, v naravi …

… nekaterih sploh ne zaznavamo več kot tujerodne, ker je že dolgo, kar so jih zanesli k nam z drugih celin v Evropo in tudi v Slovenijo …

Stroka si je zastavila ločnico, da rastline, ki so prišle v Evropo pred odkritjem Amerike, niso tujerodne, tiste, ki so prišle pozneje, naj bi bile tujerodne. A poglejte robinijo, po domače – in botanično netočno – akacijo. Pred desetletji so se še zelo bojevali proti njej, danes jo sprejemamo kot rastlino, ki pač je v našem prostoru in je tudi koristna. Metuljnice so sploh rastline, ki bogatijo tla, ki so medonosne, sposobne so preživeti v skrajnih razmerah. Robinijo so kmetje tudi vsa leta uporabljali za kole v vinogradih. Ali: tule pod oknom na fakultetnem dvorišču imamo pajesen (Ailanthus), to je rastlina, ki uspeva tudi tam, kje ne rase nič drugega in včasih je to edina rešitev, če hočemo ozeleniti težavna rastišča. Najhujša od invazivnih rastlin je japonski dresnik, ta res dela škodo, razširjen je že po vsej državi in zelo težko ga je odpraviti. Treba pa je jemati *cum grano salis*, zadev se je treba lotevati s premislekom in ne kar počez: češ, to je invazivka in jo dajmo uničiti, včasih že skoraj z besom. Predvsem pa rastlina ni nič kriva – mi smo jo prinesli od drugod, ona je le izkoristila ugodne razmere in se zasejala – včasih v škodo, včasih v dobro.

Ničesar nisva še rekla o vašem delu tukaj na fakulteti: ves čas ste bili zaposleni tu; zdaj ste uradno v pokoju, a še vedno ste mentorica, še pomagate na katedri …

Da, še vedno kaj postorim. Mišljeno je tako, da študentje, ki so vzeli diplomske naloge s seznama, ki sem ga jaz pripravila, še vedno delajo pri meni. Naši študentje ne diplomirajo prav hitro in mentorstvo sem si ohranila. To počnem z veseljem, konec koncev sem si nabrala v teh desetletjih kar nekaj strokovnega znanja. Tudi kakšen magisterij pride zraven, tako da sem pri stvari, da ne pozabim in se ne odklopim.

Ves čas poslušam vaš prijeten zahodnoslovenski naglas, omenili ste mladost v Bovcu – ste še vedno navezani na domači kraj?

Še vedno sem Bovčanka, čeprav sem od doma že od leta 1956, ko sem šla v gimnazijo. Sem se pa vedno vračala v Bovec, tam imam svojo rojstno hišo, svoj vrt. Zdaj, ko več živim tam, pa opažam, da pogrešam tudi Ljubljano, na to prej nisem pomislila – namreč, da mi je tako prirasla k srcu. Mislim, da je postala Ljubljana kar lepa, čeprav bi zelenim površinam lahko namenjali še več pozornosti. Tudi Tivoli je v devetdesetih letih doživel strokovno preobrazbo, naše študente radi peljemo tja. Mislim, da je kar dovolj strokovnosti, vzdrževalci zadovoljivo obvladajo stvari. Ljudje v tej naglici morda sploh ne opazimo, da nas obdajajo rastline, da nam dajejo senco, pa kisik seveda. Skratka, da prispevajo k našemu zdravju, kar je pomembno vedeti in se tudi temu primerno obnašati. Skratka, nasade moramo urejati in skrbeti zanje.

Pogovarjal se je **Samo Peskovic**

Foto: Žiga Šmidovnik

»Manjka nam skupnost«

Pogovor s Petro Matos, ekologinjo, voditeljico največje civilno-družbene akcije v Sloveniji Očistimo Slovenijo

Kupujemo tisto, česar ne potrebujemo, in mečemo proč stvari, ki še delujejo. Ampak to ni nič novega, so zapisali avtorji koncerta Posluh! Recikliramo, ki so ga v Cankarjevem domu premierno uprizorili 12. marca. Novost je, nadaljujejo, da za tak način življenja nimamo več denarja … Dejstvo je, da se stvari spreminjajo za vedno. Da je vse več ljudi, ki ne zmore še naprej živeti, kot so doslej. Čas je, da se sprijaznimo: ne potrebujemo vse te krame, ki jo vlečemo v svoja življenja. Če pa jo že imamo, jo vsaj uporabimo, pozivajo. Lepota ni nujno v materialnih stvareh in sreča ni nujno v novem. Potrebujemo lepoto, srečo, glasbo, umetnost in … drug drugega. Se strinjate? Vaš komentar?

Najprej čestitke avtorjem za čudovit koncert. Tudi sama sem se ga udeležila in ob poslušanju res uživala. Res je, ne le da nimamo več denarja, raziskave kažejo, da smo vse bolj nesrečni. Zdi se, da nas pehanje za metarialnim zasužnjuje. Kupujemo, delamo, kupujemo, vmes še zavržemo vse tisto, kar se je v tem času pokvarilo, kar je zastarelo oz. bilo že narejeno kot odpadek. Marsikdo je verjel, ko so nasmejani v reklamah prepričevali, da nam manjka le še to in ono do popolne sreče. Vendar raziskave kažejo, da v resnici nismo nič bolj srečni, ampak celo vse bolj nesrečni. Zaradi našega potratnega načina življenja in razvrednotenih vrednot pa ne klonimo le mi, temveč se pozna tudi na okolju. Podnebne spremembe, hitro izumiranje živalskih in rastlinskih vrst, tanjšanje ozonske plasti, z nitrati in fosfati onesnažena prst in podtalnica … Na vseh teh področjih smo že presegli samočistilne sposobnosti našega planeta. In kar bo potrebno, je miselni preskok … Upam, da bo še pravočasen.

Kot se zdi pa vi skupaj z Ekologi brez meja začenjate pri koncu: pri odpadkih. Pri posledici. Celo diplomirali ste iz ločevanja odpadkov.

V društvu Ekologi brez meja pa se veliko ukvarjamo tudi s preprečevanjem nastajanja odpadkov, samo da te akcije niso tako medijsko odmevne kot čiščenje divjih odlagališč. Akcija Očistimo Slovenijo je tako medijsko odmevna zaradi ideje, ki je blizu večini ljudem: najbolj nas prizadene, ko na lastne oči vidimo, kaj delamo naravi. Divja odlagališča so zelo dobro vidna, moteča. Zato je ideja o čiščenju tega greha potrošniške družbe tako privlačna. In po svoje tudi simbolična. Medijsko pozornost akciji Očistimo Slovenijo smo seveda uporabili tudi za opozarjanje na druge teme, s katerimi se sicer več ukvarjamo – med pripravami na akcijo smo priredili več kot 40 različnih dogodkov, delavnic, izzivov, nagradnih iger na temo ločenega zbiranja in preprečevanja nastajanja odpadkov. Sicer pa smo v preteklem letu ogromno delali predvsem pri preprečevanju in ločevanju odpadkov: socialno-podjetniški projekt pranja lončkov za večkratno uporabo in s tem prireditve brez odpadkov, ozaveščanje in zakonodajni predlog na področju ravnanja s plastičnimi vrečkami, zbiranje starega papirja in z zbranim denarjem gradnja šole v Afriki ter hiše socialno ogroženi družini v Halozah, ozaveščanje o vplivih tekstilne industrije in izmenjave oblek po vsej Sloveniji … To so nekatere od dejavnosti, ki smo se jim posvetili v preteklem letu.

Če na kratko povzamem: kaj je bilo bistvo akcije Očistimo Slovenijo 2012 v okviru svetovnega projekta Očistimo svet, ki letos poteka od 24. marca do 25 septembra pod sloganom Dajmo, svet!? V njej naj bi sodelovalo kar 300 milijonov prostovoljcev v sto državah.

Bistvo je, da se v vsaki od sodelujočih držav vzpostavi gibanje, ki bo naredilo nekaj dobrega za svojo državo. Začne se s čiščenjem odlagališč, nadaljuje pa z drugimi akcijami za izboljšanje okolja, v katerem živimo. Najbolj bistveno je ozaveščanje in opolnomočenje ljudi, da prevzamejo odgovornost za svoj kraj in se ob tem še družijo, povežejo. Iz čiščenja, povezovanja in druženja ljudi na čistilni akciji so zrasle po mnogih občinah tudi druge ideje, ustanovljena so bila nova društva, podobno misleči so se povezali in delujejo še naprej v lokalnem okolju. To je zelo pomembno, kakor je tudi pomembno, da se s takimi akcijami in doseženo kritično maso ljudi spreminja kolektivna zavest, zavest o tem, kaj je še sprejemljivo in kaj ne. Za odlaganje odpadkov je že dosežena kritična masa ljudi, ki menijo, da je odlaganje odpadkov v naravo nedopustno, in bodo storilce tudi prijavili, če jih bodo zasačili. Pri ločevanju odpadkov pa še nismo tako daleč. Ko sem delala raziskavo in vprašala Slovenca, ki živi v Nemčiji, zakaj ločuje odpadke, mi je odgovoril: v Nemčiji vsi ločujemo, ker je to edino moralno sprejemljivo. Verjamem, da bomo kmalu to rekli tudi Slovenci. Na srečo so naši otroci zelo ozaveščeni in z velikim upanjem gledam na generacijo, ki prihaja za nami.

Preberem nekje na spletu: Vse te čistilne akcije pripomorejo k navidezno čistejši naravi, a v bistvu so samo kupčkanje smeti iz manjših na veliko večje. A problem ostaja … Z izvirnim grehom gospodarske ali politične elite proizvajajo nove in nove metastaze.

Res je, da bi bil uspeh čistilnih akcij omejen, če ne bi take akcije imele tudi drugih učinkov. To, da smo v prvi akciji očistili 7000 divjih odlagališč, ni tako pomembno kot to, da je bilo v času prve akcije objavljenih več kot 5000 ozaveščevalnih prispevkov na temo ravnanja z odpadki. Zato je v zadnjih dveh letih močno narasel delež ljudi, ki ločeno zbirajo odpadke. Ustvarjen je bil register divjih odlagališč, ki je podlaga za učinkovito ukrepanje državnih institucij. Letos se je pokazalo, da je v večini občin stanje mnogo boljše kot pred dvema letoma, v nekaj deset obči-

nah se sprašujejo, kaj bodo sploh čistili, saj odlagališč praktično ni. Končno se tudi pogovarjamo o bistvenih zakonodajnih spremembah in ukrepih, kakršni bodo ustavili tudi nelegalno odlaganje gradbenih odpadkov, ki zaenkrat ostaja nerešeno. Po prvi akciji so se ustanovila okoljska društva, ki sedaj prostovoljsko delujejo v lokalnem okolju, pojavilo se je še več drugih vseslovenskih prostovoljskih akcij, prostovoljstvo v Sloveniji je dobilo nov zagon. Kot že rečeno – bistvo akcije leži v opolnomočenju ljudi, zavesti, da se da spremeniti stvari, in v spodbudi, da delujejo naprej, za dobro svojega kraja. Pa še to. Odpadke bomo ločevali, kar pomeni prizadevanje, da ne bodo šli le iz enega kupa na drugega, ampak da gredo v predelavo.

Eden od teh zasevkov je potrošništvo; ta se ne ozira kaj prida na »zgodbe iz ozadja«, ki jih nosi vsak izdelek, veliko več od porekla, ki je zaveden na deklaracijskem listku. Tu je še moč oglaševanja – manipulacije in zavajanja. Vse več se govori o t.i. trajnostnem razvoju, t.i. zelenih tehnologijah, ki so rdeča nit skozi celoten življenjski cikel izdelkov, od surovin, do končne embalaže. Filozofija, ki je povsem v nasprotju s 50. leti prejšnjega stoletja, obdobja številnih jedrskih poskusov, instantne nutricistike, ekspanzije raznoraznih umetnih materialov, kot je plastika, ipd.

Filozofija svetovnega razvoja se počasi spreminja. Pa ne zato, ker bi ljudje postali toliko pametnejši ali manj pohlepni, pač pa preprosto zato, ker si vedno teže zatiskamo oči pred tem, da na končnem planetu ni mogoče neskončno potrošništvo. Če se ne bomo ustavili sami, nas bo pač narava. Saj tega ni težko razumeti, ogromno primerov za posledice takega početja nam ponuja narava sama. V naravi so pogosti primeri, ko se dominantne vrste v ekosistemu tako namnožijo, da uničijo ekosistem in propadejo. To vsi razumemo. Vzrok za to, da ne ukrepamo, je preprosto v tem, da ni lahko izstopiti iz sistema, ki poganja samega sebe. Politiki ne morejo ukrepati, saj bi z neprijetnimi ukrepi izgubili volilno bazo in finančne podpornike. Umazana industrija ne more ukrepati, ker bi izgubila delovna mesta ali bi ji padla vrednost delnic. Potrošniki nočemo ukrepati, ker se je tako težko odpovedati novemu nakupu. Problema torej ne bomo rešili na isti način, kot smo ga ustvarili. Potrebna bo sprememba vrednot, obrat navznoter.

Ekologi brez meja prek svojih akcij predvsem ozaveščajo. Kako, s čim? In kako uspešno?

Z najrazličnejšimi prostovoljskimi akcijami se trudimo spodbuditi ljudi, da premislijo, preden kupijo nov izdelek – odpadek, da pomislijo, kam vržejo odpadek, in da nekaj naredijo za okolje. S pomočjo vas, medijev, smo pri tem precej uspešni. Zavedati pa se moramo, da je ozaveščanje kontinuiran proces in da ljudje svojih navad ne spremenimo čez noč.

Kritični ste do zakonodaje glede onesnaževalcev, povzročiteljev divjih odlagališč. Se zaradi vaših akcij zavest na tem področju spreminja – pri ljudeh in v pristojnih vladnih službah?

Se, celo hitreje, kot smo pričakovali. Presenetilo nas je, kako hitro se je zmanjšalo odlaganje komunalnih in kosovnih odpadkov na divja odlagališča. Ostaja pa problem brezvestnih podjetnikov, ki zaradi prihranka odlagajo odpadke v naravo. Teh preprosto ne moreš toliko ozavestiti, kolikor oni lahko prihranijo zaradi takega početja. Tu je na mestu izrekanje kazni in nadzor – vladne službe opozarjamo na to in upam, da se bo tudi na tem področju hitro kaj premaknilo.

Kaj pomeni za vas biti ekologinja? Kaj ni to zadnje čase celo neke vrste modna muha?

Ekolog je zagovornik okolja. Okolje je tisto, ki ne more spregovoriti zase, zato je ekolog človek, ki se bori za okolje oz. živi življenje, ki je kar se le da prijazno okolju. Učili so nas: Ne naredi drugemu tistega, česar ne želiš, da on stori tebi. Naša družba je v tem zelo antropocentrična. Pravi ekolog pa bi dodal: Živim tako, da ne škodujem sebi, tebi in drugim bitjem, s katerimi si delimo ta planet. V svojem delovanju ima torej v mislih svet kot celoto. V zadnjem času je to postalo tudi modna muha in mnogo je stvari, ki se pakirajo pod eko, čeprav to niso.

Kako bi vi opisali svoj življenjski slog? Katera glavna načela ga opredeljujejo?

Veliko bolj kot materialno so mi pomembni odnosi, osebnostna rast. Tako tudi živim. Z materialnega vidika zelo skromno. Zelo malo nakupujem. Obleke zamenjam na izmanjavah oblek, ki jih prirejamo, čevlje tudi, če si zaželim česa novega, v večini kupim rabljeno na Bolhi. Moje življenje je predvsem iskanje ravnovesja med časom, ki ga posvetim delu, odnosom in sami sebi. Glede na to, da delam stvari, v katere verjamem, in me obkrožajo ljudje, ki jih imam rada, se imam za srečnega človeka.

Prostovoljstvo je v Sloveniji visoko zastopana kategorija …

Res je. Upam, da vsaj malo k temu pripomorejo tudi naše akcije. Ogromno društev imamo, ki naredijo res veliko lepega za našo državo. V prostovoljstvu smo Slovenci v samem svetovnem vrhu. To je tradicija, vrednota in narodni zaklad, ki ga moramo ohranjati.

Pogosto poudarjate pomen povezovanja. Ampak ta svet teži vse bolj k individualnosti, izolaciji …

Povezovanje, druženje, skupnost je tisto, kar nam močno manjka. Hrepenimo po kvalitetnih, globokih odnosih in praznino, ki jo pušča pomanjkanje le-teh, skušamo zapolniti z nakupovanjem, pa se je ne da, saj iščemo tam, kjer se tega hrepenenja ne da izpolniti. Veliko premalo časa in energije nam ostaja za medosebne odnose. Manjka nam skupnost. Tudi meni. Prav zato iščem ekovas, kamor se bom preselila. Moja je že v nastajanju – v slovenski Istri.

Izkusili ste dinamiko ekološke skupnosti. Je treba po to izkušnjo res tako daleč, v Indijo?

Tudi bliže so že. Pravzaprav v vseh sosednjih državah. V Sloveniji pa še čakamo na prvo pravo ekološko skupnost – z možem sva del pobude, ki si prizadeva za njeno ustanovitev. Na najini poti po Indiji sva si želela prostovoljno delati in iskala po spletu, kje bi lahko pomagala. Tako sva našla naslov ekološke skupnosti, ki sadi drevesa na območju, kjer je nekdaj rasel tropski gozd. Tam sva preživela čudovitih šest tednov. To je bila ena od izkušenj, ki me je najbolj spremenila na bolje. Zaradi nje sem zdaj tu in počnem, kar počnem.

Kaj pa ekološke kmetije pri nas? Ponujajo okolju prijazne pridelke, ki jih zaznamujejo naslednji atributi: ekološko, lokalno, zdravo. Je pri nas že zaživel koncept ekovasi tudi v praksi?

Ekovas je skupnost, ki si prizadeva za okolju prijazen način življenja na vseh področjih – od zelene elektrike do pridelave hrane. Poleg tega pa si prebivalci zaradi učinkovitejšega bivanja pomagajo in delijo dobrine, kot so pralni stroj, avto ipd. To ni nič novega. Tako so živeli naši prastarši, le da oni niso imeli vseh tehnologij, ki jih imamo danes. Ekovasi torej združujejo najboljše iz obeh svetov – tradicionalnega in sodobnega. Zame najpomembnejši prostor v ekovasi pa je vsekakor skupni prostor, prostor druženja. Tega nam manjka. V skupnosti pa je, glede na to da ljudje živijo v bližini, veliko laže poskrbeti za druženje, za skupno delo. Ko izkusiš tak način življenja, vidiš, kako kvalitetno in lepo je lahko okolju prijazno življenje.

Kaj pa socialno podjetništvo? Družbeno odgovorna podjetja?

Prvi temelji in pobude rastejo tudi v Sloveniji. Kar dveh takih projektov smo se lotili tudi v društvu. Eno je projekt Ekokoncept, ki ponuja storitev pranja in najema lončkov za večkratno uporabo. Cilj so prireditve brez odpadkov in zaposlitev socialno ogroženih ljudi. Drugi projekt je Tovarna dela - tekstil, cilj katerega je obleke, ki sicer pogosto pristanejo na odlagališčih, popraviti in ponovno uporabiti ali predelati. Tudi ta projekt je zaposlil nekaj socialno ogroženih. Osnovna značilnost socialnih podjetij je ta, da si dobička lastniki ne delijo, temveč ga vlagajo v razvoj. Vse skupaj temelji na socialno bolj pravičnem podjetništvu, ki je tako v korist družbe kot okolja. Predvsem na področju okolja je še veliko priložnosti, zlasti pri ponovni uporabi in popravilu zavrženih predmetov, pregledu zavržene hrane, pravične trgovine.

Se pogosto pogovarjate z Bogom? Kako pomembno mesto ima v vašem življenju vera? Preobrazba se vedno začne pri sebi.

Zaupam v višjo silo in v to, da se mi dogajajo stvari v življenju z namenom in takrat, ko je zanje pravi čas. Všeč mi je izrek: Višja sila, daj mi umirjenost, da sprejmem, česar ne morem spremeniti, pogum, da spremenim, kar lahko spremenim, in modrost, da spoznam razliko. Temu skušam slediti.

Od jaz prehaja preobrazba na ti, vpliva na odnose. Zdi se, da si ne želite očistiti le planeta kot ekologinja, ampak kot terapevtka posegate tudi v globino človeške duše. Kot zakonsko in družinsko terapevtko vas zanima človek v interakciji z drugimi v precej načetih trdnjavah, kot sta zakon in družina …

Sem geografinja in terapevtka, kar ni daleč vsaksebi. Gre namreč za raziskovanje – tistega zunaj in tistega znotraj. In kar je zunaj, je odraz tistega znotraj. Potrošniška družba močno vpliva na nas same, na naše gledanje na svet, na družino in naše odnose. Prepričuje nas, da je pomemben le videz. Da bomo srečni le, če smo po zadnji modi, če imamo najboljši in najnovejši avto, telefon, računalnik, najlepšo in najboljšo punco, ženo, moža. In če se nam kaj ne zdi več dovolj dobro, preprosto zavržemo … pa ne le stvari, tudi ljudi. S tem zamujamo, da bi zrasli in poglobili odnose. S tem delamo veliko škodo sebi, otrokom in ljudem okoli sebe. Z odmetavanjem stvari pa tudi okolju.

»Sveta ne bodo uničili tisti, ki počnejo zlo, temveč tisti, ki jih gledajo, ne da bi ukrepali.« (Albert Einstein) Tako Tomo Križnar ob genocidu nad Nubami v Sudanu in s pozivom k akciji civilne družbe. Podobno kot vi. Kje in kako začeti? Kateri so tisti prvi koraki, ki jih priporočate?

Tvegam, da bom zvenela obrabljeno, ampak bistvo je, da začnemo pri sebi doma. Naslednjič, ko vas bo otrok prosil za novi iPhone mu recite, da taka igrača od vas zahteva na primer 30 ur dela. Lahko se dogovorite z njim, da mu boste namesto nakupa dragega telefona namenili toliko ur svojega časa. Biti ljubljen je tisto, kar si otrok v resnici želi, vendar ga reklame učijo, da lahko nadomestek ljubezni najde v materialnih stvareh. Vas to na kaj spominja?

Pogovarjala se je **Marjana Lavrič**

Milček Komelj

Mistično hrepenenjska umetnost

Ob razstavi del religioznega cikla Jane Vizjak v galeriji Mežnarija v Mengšu

Slikarka Jana Vizjak je svoj najnovejši ustvarjalni cikel posvetila duhovnemu doživljanju slovenske mistikinje Magdalene Gornik (1835 – 1896). To poglavje v njenem opusu pomeni predvsem tematsko razširitev njene umetnosti, ki je že sama po sebi radikalno usmerjena v duhovne dimenzije, posebej v prenavljanje religioznega izročila, in temu prilagojen je tudi njen značilni slikarski izraz. Slikarka ga je po začetnih krčevitejših pristopih utemeljila s tehnologijo, kakršno je v 90. letih prejšnjega stoletja osvojila po študijskem izpopolnjevanju v Düsseldorfu pri slikarju profesorju Gotthardu Graubnerju s pojmovanjem slike kot prosojno izsanjanega imaterialnega tkiva, iz katerega slikovito oživlja svoje predstave in občutja.

Lazurni nanosi oljne (ne akrilne) barve na slikah Jane Vizjak učinkujejo izrazito nezemeljsko, prividno, a hkrati kromatsko intenzivno. Izrazna deformacija njenih poduhovljeno pretanjšanih figuralnih postav je usmerjena v dematerializacijo, ki jo usmerjajo elgrecovsko razpotegnjena telesna sorazmerja, zlasti v sakralno obarvano izročilo pa je umetnica vnesla tudi izraznost fiziognomij, ki vdihujejo njihovi prvinskosti tudi nespregledljiv pečat ljudske primarnosti in arhaičnosti. Sočasni ekvivalent temu načinu pa so slikarkin prosojni akvarel in sugestivno slikovita lavirana risba ter risba z ogljem, ki jih mnogo mehkeje kot sklenjenost linij oživlja sunkoviti ritem svetlobnih utripov.

V tej svetlobi postane vse, na kar pomisli slikarkin čopič, izrazito mistično, celo njena »tihožitja«. Peharji z granatnimi jabolki se ji spreminjajo v čolne, ki plovejo po utripajočem svetlobnem prostranstvu, in posušeni sadeži ali zamolklo utripajoče cvetje v navzočnost samotne eksistence. Prav isto velja tudi za njene krajine, za daljave z neznanim otokom, imenovanim oziroma lokaliziranim Nekje, Daleč ali Tam, nazadnje doslej pa tudi za konkretnejše palme na peščenih ciprskih obalah z biblijsko eksotičnim prizvokom. Osrednja za slikarko pa je vendar človeška postava, dojeta skozi alegorično personifikacijski ter zlasti izrazni aspekt, posebej intenzivno v svoji bolečinski krčevitosti in hrepenenjskem zamaknjenju, zazrtosti ter slutnji.

Taka je že serija slikarkinih avtoportretov, zlasti celopostavnih v beli halji. Svečeniško umetnico na njih doživljamo kot simbolično prenašalko in varuhinjo zgodnjekrščanskega izročila, iniciatorko duhovne posvetitve z atributom čopičem, na posameznih obličjih pa razbiramo celo paleto izrazov od milih do boleče zgroženih, kot bi se skoznja svetili tudi njene meditativne oziroma duhovne izkušnje ter poglabljanje v biblijsko izročilo, v katerem se je je posebej dotaknila zgodba Jezusovega trpljenja. V križevem potu (2006-7) se je – tako kot pred njo že baročni slikar Fortunat Bergant – osredotočila na osrednje protagoniste izpričanega dogajanja in pri tem nakazala nove ikonografske poudarke (ki jih je v svoji razlagi osvetlil že prof. Marijan Tršar), vseskozi pa je skozi znamenite trpljenjske postaje oziroma pripovedno-dramatične situacije doživela in izpovedala brezčasno človeško samoto, oznanjevanje odrešitve in dramatično napetost med dobrim in zlom. Tudi v taki monumentalnosti pa je že s samim načinom slikanja najbolj izpostavila človeško krhkost. Temu ciklu je kot naravno nadaljevanje s prav posebno zavzetostjo dodala velikonočni motiv vstajenja, na katerem se Kristus spreminja v diagonalno dvigajočo se luč in razblinjajočo se vizijo, prerojeno s platen starih velikih mojstrov, a vendar povsem slikarkino in ponotranjeno oziroma osebno prečustvovano.

Taka vizija v slikarstvu Jane Vizjak vsepovsod eskalira skozi barvne prelive, sijoče kontraste in utripe, ki stopnjujejo izrazno moč samih motivnih sestavin, razbolenih grimas in kretenj, s čimer ponekod spominja tudi na izraznost ljudskega baroka in ekspresivno poudarjeno

poznejšo ljudsko umetnost kot neposreden izraz ljudske vere. V tej luči pa je videti toliko bolj samoumeven in naraven tudi slikarkin osebni in hkrati slikarski odnos do Magdalene Gornik (z njenim življenjem in videnji se je natančneje seznanila ob leta 2008 izdani knjigi *Magdalena Gornik* izpod peresa Martine Kraljič), saj je lahko v svojih podobah mistikinje in njenih videnj, predvsem srečanj z Marijo, tematizirala nadnaravno dojemljivo žensko, mistične privide in človeško realnost, ki sama vstopa v ekstatično območje videnj, kakršna slikarka – tudi ne glede na sámo motiviko – v svoji umetnosti nenehno obiskuje in intuitivno obnavlja.

V živi jesenski luči lani začetih pokrajinskih slik je umetnica najprej dojela svetlobo mistikinjinih domačih krajev okrog ribniške Sodražice, z obronkom planote, obrobljenim z grebenom smrek, cerkvico Marije Snežne in znamenjem na mestu, kjer je Gornikova doživela prvo videnje; posvetila pa se je tudi tihožitnim elementom iz njenih vizij (trnovi kroni, liliji in vencu) ter prizoru, v katerem vidkinja prestreza bele »čudežne kroglice«, ki so postale njena telesna hrana. V tak lokaliziran, a pomladno presvetljen nadzemsko čist, četudi ne mitično veličasten pokrajinski prostor je slikarka v nekaj svetlih različicah postavila Magdaleno Gornik, ki se sunkovito vzpenja k Mariji, stoječi na zemlji; taki prizori pa v svoji izraznosti in občutenju obujajo ne le spomin na baročno izročilo, ki ga je ponekod obujala tudi barvitost sicer temnejšega križevega pota, marveč še posebej na legendarnost, ki je intenzivno živela v naši literaturi (pa tudi v slikarstvu) v času med obema vojnama in med drugo svetovno vojno, ko so nebeščani stopali med ljudi na zemljo in so postali pogosti književni junaki vaški podobarji, čudežni prizori in »preproste stvari«. In zdi se, kot bi tudi Jana Vizjak, že s tem, ko se je vživela v izročilo Magdalene Gornik, pogledala na prizore njenih videnj, čeravno skozi svoje ustvarjalne oči, tudi skozi perspektivo nekdanjih podobarjev in nasploh vsega dotedanjega ljudskega izročila. Na nekaterih študijah je ugledala vidkinjo celo v ekstatični drži, v kakršni kleči na ljudskih slikah pastirica, ko ji Marija naroča, kje naj ji postavijo cerkev. (Četudi vidkinja ni dobila takega »naročila«, je slikarka v duhu uzrla tudi prostor zanjo.). Sicer pa ugledamo obe protagonistki na zemlji ali tik nad zemljo (izpričane so tudi levitacije Magdalene Gornik) kot nadvse človečni podobi milosti in hrepenenja. Zemeljsko in nebesno na teh slikah sta povezana s prisrčno toplino, religiozno strastjo in čustveno neposrednostjo, dialog med figurama na zemlji ali tik nad njo pa že zaradi utripanja, kosmičaste svetlobe oziroma mehkobe slikarkinega »sfumata« in spontanih prelivov učinkuje kot prosojen, a duhovno živ privid: ne kot čvrsta, plastično otipljiva skrbno modelirana realnost, ampak kot počlovečena duhovna razpetost med nebom in zemljo, med budnostjo in snom.

Tej zamaknjenosti se je dojemljiva slikarka ustvarjalno predala s kontemplativno pripravo, a obenem hlastno in s pristnim vživetjem, kot bi se tudi njej duhovno ugledani prizori nenadoma sunkovito pojavili pred očmi. Zato so videti njene podobe kot lahkotne skice, ki jih ni mogoče utrjevati; in tudi če slikarka komentira, da bi zanje zaradi zahtevnosti take tematike potrebovala še veliko časa, bi jih ne mogla in ne smela fiksirati do kraja, kaj šele izcizelirati, ampak jih lahko prestreza vedno samo na novo, saj njen ustvarjalni proces dopušča kvečjemu nove in nove prosojne plasti, ki predvidevajo brisanje ter nove vselej slikovite impulze in prebliske, nikakor ne statične in otipljive »okamnitve«, ampak kvečjemu angelsko lebdenje.

Na eni izmed podob iz tega cikla z nadihom oltarne slike, na kateri je v starodavnem načinu prikazana Magdalena Gornik kar dvakrat, je umetnica naslikala tudi vizijo Matere Marije in angelcev v nebesih, kjer je navzoč tudi Kristus; spet drugod je obdala Marijo na zemlji s poletavajočimi barokiziranimi angelci, vsepovsod pa prežarja slikarkine predstave tudi ali predvsem srednjeveško občutena mističnost, zajeta z izraznostjo in celo raskavostjo stare ljudske romarske pesmi.

Na taki ustvarjalni poti, v odmaknjenosti mističnega izročila na obronkih kmečke slovenske zemlje, je videti vse bolj kot romarica tudi sama slikarka, občutljiva, ustvarjalnemu klicu intuitivno predana umetnica, ki z branjem duhovne literature in obiskovanjem svetih dežel in posvečenih prizorišč ter s sanjami o nedosežnih otokih presunjena združuje svoje duhovne izkušnje s predstavami iz izročila in nekdanjih videnj. Zato je tudi sama podobna Magdaleni Gornik, predani in preizkušani ženski, ob kateri je nemudoma začutila, da mora njeno pristno vero in popolno predanost Bogu slikarsko obuditi v novo življenje. V hrepenečem približevanju Magdalene Gornik Mariji, v katerem začutimo prav otroško neizmerno zaupanje in ljubezen, pa je mogoče zaslutiti tudi slikarkino lastno koprnenje po Materi. (Svojo »srčno ljubljeno mamico« je Jana Vizjak izgubila že pri dvanajstih letih, in to »srečanje z neznosno bolečino«, ki jo je »morala sprejeti«, je doumela kot trpljenje, iz katerega se je pričela reševati v risanje in slikanje, ki je postalo zanjo, kot je zapisala, »del njenega dihanja«.) Posebej izrazito, najmanj pripovedno in najbolj simbolno, pa je na enako presvetljeni sliki klečečo vidkinjo upodobila tudi sámo: med zamaknjenjem z navzgor zazrtim obličjem, razvidno s hrbta, v modrem oblačilu in z bosimi podplati, ko z molitveno iztegnjenimi rokami sega po nadzemeljski gloriji, medtem ko z neba na svet kot rahel dež curlja sinja barva. Vsa podoba poetično nežno zveni v zračnih duhovnih sinjih tonih, medtem ko zlati svetlobi nebesnega žarenja odzvanja enako obarvana svetloba roba zemlje. V takó zamišljeni prizor pa je umetnica gotovo zajela tudi lastno hrepenenje po večnosti, po stiku s stvariteljsko svetlobo, ki nas v svojih božje čudežnih prebliskih lahko z umetnostjo odrešuje zemeljskih težav in posvečuje že na zemskih tleh.

Lev Detela

Zapleti v vijugah časa

Odlomki iz nastajajoče esejistične knjige

Predramite se,
zakaj vaše sanje
so slabe.
Bodite
neprijetni,
bodite pesek in
ne olje
v kolesju sveta!

Günter Eich

»Slovenec že mori Slovenca, brata – kako strašna slepota je človeka!«

Že dolgo latentna družbena in osebna navzkrižja so se presežno zgostila in istočasno radikalno zavozlala v drugi svetovni vojni v krvavih obračunavanjih med ideološko in politično različno usmerjenimi Slovenci. Za nekatere veliki in zmagoslavni čas je bil istočasno grozni čas krvavih obračunov in mesarskega klanja. Človek je nastopil proti človeku, Slovenec proti Slovencu. Mladi, v širši slovenski javnosti malo znani in leta 1945 ubiti domobranski kritik in esejist Janez Remic je v nekem pismu svojemu prijatelju Ivanu Hribovšku, sprva privržencu krščanskosocialističnega gibanja in pretresljivo občutljivemu pesniku iz vrst tedanje mlade izgubljene protikomunistične generacije, ki je končala svojo kratko življenjsko pot v breznih in rovih Kočevskega Roga, Teharij, Hude jame, 5. aprila 1944 sredi tragičnega dogajanja užaloščeno zapisal: »Postal sem skoraj brezbrižen v misli, da nam je prej ali slej namenjen konec v medsebojnem ubijanju«.

Že v višjih razredih ljubljanske klasične gimnazije sem bil zaznamovan s to težko travmo slovenstva. S slutnjo prikrite velike množične smrti. Prihajala je od nekod daleč, iz dežele senc, na pol prepovedano v dušo mladega človeka. Za zaprtimi vrati se je šepetalo o temnem Rogu, o pokolih nasprotnikov komunističnega sistema, čeprav nismo imeli v rokah ničesar oprijemljivega, ker je bil tisk, ki je izhajal v tujini, v Jugoslaviji prepovedan.

Nesreča in nezaupanje v odrasle ljudi in njihove voditelje, ki sta se naselila v občutljivega otroka že sredi nevarnih obračunavanj vojskujočih se sil ob koncu vojne, sta zaradi »politične« ločitve »buržoazne« matere in »komunističnega« očeta vrtala tudi po psihi pubertetnika – in še pozneje. Dolgo je trajalo, da sem se more iz otroštva zares osvobodil.

Smrt je gotovo ena osnovnih tem književnosti in umetnosti nasploh, saj se ves čas tudi v realnem življenju nahajamo v dialektičnem pogovoru z mrtvimi, ki pa v paralelnem svetu literature še vedno živijo. V literaturi ima smrt pomembno vlogo, ker je ontološko na skrivnosten način povezana s ključnimi vprašanji življenja. In seveda, ker je v luči temnih zgodovinskih in političnih dogodkov povezana z zločinom in blaznostjo. S patologijo družbe kot take. S patologijo svetovnega in jugoslovanskega komunizma. S patologijo radikalnega fašizma. Povezana je s smrtjo kot z zločinom nad posameznikom in narodom in posledično s strahom storilcev pred kaznijo. Zato je pri storilcih poglavitno vprašanje, kako po možnosti prikriti zločin. Ga zamolčati, da bi ostali z zatajitvijo zločina – brez kazni. Prastari problem. Znan že iz starega Rima – in še prej. Oblastniki svetovno slavne države Imperium Romanum so znali naročiti policiji in zgodovinopisju za vse večne čase preventivno modrost: «Quod non est in actis, non est in mundo« (Kar ni zabeleženo, se /nikoli/ ne izve). Vprašanje je torej, če iz avtoritativnega uradnega zgodovinopisja zares izvemo dejansko resnico določenega časa. Kako naj

ločimo ljuljko od semena, kako naj diferenciramo, da z razločevanjem med resnico in lažjo ugotovimo »krizis« časa (grška beseda izraža v prvotnem pomenu raz-ločevanje), če manjkajo odločilni sestavni deli, ki so bili očitno načrtno odstranjeni? Končno je bila tudi druga svetovna vojna kriza med različnimi političnimi in družbenimi pozicijami. V kontekstu zamolčevanja sprava in odpuščanje seveda nista mogoča.

Ja, te smrti! To grozno medsebojno ubijanje! Znano že iz slovenske stare zgodovine in iz znamenitih verzov v Prešernovem Uvodu v *Krstu pri Savici*: »Slovenec že mori Slovenca brata – kako strašna slepota je človeka!«

Nepremagane vijuge preteklosti

Trde vijuge polpreteklosti se nepremagano iztezajo v današnji slovenski čas. Spomin starejših generacij na razmejevanja sredi druge svetovne vojne, ko se je slovenski narod znašel kot Kristus na križu med levim in desnim razbojnikom (kot se je v nekem intervjuju nedavno izrazil pomembni slovenski starejši razumnik), namreč še vedno vznemirja aktualno sedanjost. Ponuja snov za plejado grenkih zgodb, ki so zaznamovale psiho slovenskega človeka in jo prevečkrat boleče travmatizirale. Kljub temu je predlog nekaterih »optimistično premočrtnih« sodobnih političnih praktikov, naj pustimo nekdanje dogodke umreti v krvavih jamah preteklosti, saj te neprijetne stvari mladih generacij sploh ne zanimajo, navaden oportunizem, ki vodi v relativizacijo zločina in blokira nujno potrebno očiščevanje. Brez katarze namreč ni mogoč vzpon k humanim odnosom v družbi in k prenovi v svetosti življenja, ki temelji na ljubezni in usmiljenju oziroma na tvorni solidarnosti med ljudmi z različnimi pogledi, možnostmi in značaji.

Ni bil pesnik in mislec Edvard Kocbek edini, ki je v drugi polovici XX. stoletja prelomil strašni tabu molka in spregovoril o danes več ali manj znanih pobojih tako imenovanih narodnih izdajalcev in drugih nasprotnikov nove komunistične oblasti. O dogodkih v letu 1945 se je na skrivaj pritajeno in pri svojcih ubitih s solzami v očeh šušljalo vsepovsod po Sloveniji že mnogo prej in vedno intenzivneje. Glas o sencah polpreteklosti se je zato razmeroma hitro prebudil tudi pri nekaterih najbolj ozaveščenih predstavnikih tedanje mlajše slovenske pisateljske generacije. Najprej je resnica privrela na dan še zakrito, ovita v prispodobe in legende, vendar je bilo že tedaj jasno, da bo tisto, kar je še skrito pod prstjo molka, prej ali slej postalo očito in vsem na očeh.

Nepokopani mrtveci postajajo že na prelomu med petdesetimi in šestdesetimi leti prejšnjega stoletja izzivalna tema zablokirane slovenske zgodovinske usode. Problem je povezan s težkim zločinom proti človečnosti kmalu po koncu druge svetovne vojne, čeprav so ga tedanji komunistični oblastniki skušali zagrebsti v podzemske rove, o čemer dokaj pozneje (1994) ostro priča groteskna prispodobna drama Draga Jančarja *Halštat*, motiv pa se pojavi še tudi pri nekaterih drugih piscih, med drugim že zgodaj pri Jožetu Snoju (n.pr. pesniška zbirka *Konjenica slovenskih hoplitov*, 1968) in pozno pri Saši Vugi (n.pr. roman *Opomin k čuječnosti*, 1997).

Toda Dominik Smole je z reinterpretacijo Sofoklesove antične grške drame *Antigona* že leta 1960 na simboličen način prvi posegel v dogmatično komunistično stvarnost in njene nedonošenosti, obremenjene s prikritimi dogodki iz bližnje polpreteklosti. V svoji psevdohistorični drami je upodobil lik človeka, ki se ne uklanja stroju državne oblasti, temveč se žrtvuje za večnostne ideale. Te predstavlja Antigona, ki hoče pokopati ubitega brata Polinejka, ki se je v državljanski vojni bojeval na »napačni« strani. Sicer je izgubil vojno, a je kljub temu simbol zavrženih, ponižanih in razžaljenih.

Na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko sem se iz Jugoslavije umaknil v Avstrijo, je bilo osnovno svetovno duhovno dogajanje kljub vsemu še več ali manj ujeto v dvoboj velikih antagonističnih sistemov komunizma in na liberalnem kapitalizmu utemeljene zahodne demokracije. Tedanja umetnost je bila v deželah komunističnega bloka potisnjena v ideološki primež »socialistične revolucije in boja za novega družbeno ozaveščenega človeka«, medtem ko se je zahodna umetnost razvijala v pluralnem kontekstu meščanske družbe, kjer so ob vedno močnejših individualističnih modernističnih eksperimentih več ali manj prevladovale liberalne konvencije in krščanska tradicija.

Zgodovinske osebe se v Smoletovi *Antigoni* in v podobnih dramah podajajo na nove poti in v nove duhovne dimenzije, kjer je psevdohistoričnost varovalna barva za različne možnosti (in nemožnosti) človeškega mišljenja, počutja in obnašanja, še zlasti pa sredstvo izpeljave dokaza o nujnosti humanih principov, ki se dvigajo nad trenutne deformacije v družbi in pri njeni oblasti. Tako gledanje je često nehote idealistično, vodi pa postopoma k reinterpretaciji zgodovinskih in političnih dogodkov in spodbuja v slovenski stvarnosti druge polovice prejšnjega stoletja zamisel o novem humanizmu. Skozi krivulje časa so se kljub zaprekam začeli v zametkih razodevati obrisi bodoče civilne družbe, ki so ji vtisnili glavni pečat prav pisatelji ter drugi umetniki in intelektualci. Vendar so Slovenci tudi dvajset let po uresničitvi slovenske državne samostojnosti na osnovi demokratične zakonodaje še vedno razdvojeni tudi zaradi razdora v drugi svetovni vojni – kljub prizadevanjem humano ozaveščenih, ki skušajo ukiniti napeti odnos in razpoke v družbi in kulturi.

Visoka pesem umetnosti

Edvard Kocbek je v kontekstu teh literarnih spopadov z nerazčiščeno polpreteklostjo samosvoja izjema. Je svojevrsten oblikovalec lastne ontološko pogojene poetike. Svojo prozo in poezijo je namreč na podlagi lastnih življenskih izkušenj in podzavestno–zavestnih osebnih stanj znal napolniti z impulzivno prenoviteljsko eksistencialno energijo, vendar je kot osnovnico svojega duhovnega sporočila ohranil krščansko metafizičnost in socialno utemeljeno ljubezen do sočloveka. Zdi se, da se ni odmaknil od osnovne maksime, ki je razpoznavni znak literature Leva Tolstoja in še bolj Fjodorja Dostojevskega, Leonida Andrejeva, Borisa Pasternaka ali Grahama Greena. Ti v svojih delih opisujejo tragiko življenja, globoke padce uglednih osebnosti, toda problemom znajo najti človeka vredno trajno rešitev. To dela njihova dela nadčasovna in jim daje posebno vrednost.

Za Dostojevskega ali Tolstoja – v neki meri pa tudi za razne nadaljevalce njunega izročila – je umetnost novi vrh, do katerega je prispel ustvarjalec po zakonih lastne metafizike, svojega razpona med peklom in nebom. Michelangelu je spodaj kaotična zmešnjava materija v spanju, a vrh združitev teh elementov v večno harmonijo. Pri Beethovenu obstajajo na dnu nemorala, zloba in razočaranje, zgoraj pa sta ljubezen in radost. Delacroixu je dno nedinamičnost, a vrh polet vseh sil. Van Gogh občuti na dnu strah in razočaranje (v črnem in rdečem), zgoraj pa absoluten mir (v zelenem in belem), medtem ko je življenje posrednik v modrem, a še bolj vprašanje nevarne rumene barve, skozi katero tava zmedeni posameznik na robu blaznosti.

Vsak človek je pravzaprav razpet na križu – med dnom in vrhom. V *Krstu pri Savici* je France Prešeren odločilno prodrl v smisel človeškega darovanja in samožrtvovanja in tudi Ivan Cankar se je boleče boril za odrešitev.

Zaprtost in odprtost slovenske kulture

Družbeni in politični položaj v Sloveniji je bil v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni zanimiv in zapleten. Po začetnem obdobju strogega in ostrega stalinističnega dogmatizma je po prelomu Jugoslavije z državami vzhodnega bloka nastopila delna odjuga. V književnosti so se ideje tako imenovane revolucionarne romantike oziroma »socialističnega realizma« začele pretvarjati v zmernejši dogmatično – agitacijski realizem, ki ga je zagovarjal tedanji partijski ideološki vodja Boris Ziherl. Del starejše generacije okrog tedanjega vodilnega kritika Josipa Vidmarja se je ponovno oklepal »humanističnega liberalizma« iz predvojnih let, polepšanega s »socialističnim« okrasjem novega človeka. Toda mlajša generacija, razdeljena v več sorodnih skupin, se je začela bolj ali manj prikrito boriti zoper dogmatizem pa tudi predvojni liberalizem. Pesniki, pisatelji in esejisti Dane Zajc, Gregor Strniša, Veno Taufer, Peter Božič, Dominik Smole, Taras Kermauner in drugi so z izvirnimi in kritičnimi sporočili in svobodnejšimi, včasih eksperimentalnimi literarnimi pristopi prestopali meje dogmatičnega in tradicionalnega. Zavzemali so se za moderno mednarodno kulturno integracijo. Svoje literarne tekste so začeli prepletati s figurami pretiravanja, z ironijo in grotesko, ki sta izrazni sredstvi protiabsolutističnega duha, usmerjenega proti diktaturi dogmatične oblasti, ki hoče vsa človekova dejanja normirati, dirigirati in kontrolirati.

Ostanki katoliških idealistov so v tem položaju ostali več ali manj sami. Toda Edvard Kocbek, ki je izšel iz krščanskega socializma in partizanstva in se je še vedno čutil kot del Revolucije, tudi v spremenjenih, izrazito nepluralističnih in nedemokratičnih enopartijskih razmerah ni hotel popustiti. V družbenopolitični miselni kontekst, ki ga je z železno pestjo začela krojiti komunistična partija, je želel kljub vsemu vnesti nujno potrebno duhovno večplastnost in diferenciranost. Njegova ontološko poglobljena zbirka novel *Strah in po*gum o slovenskih usodah v drugi svetovni vojni mu je morda podzavestno in nehote zdrknila v neortodoksni prikaz medvojnega dogajanja. Ni čudno, da je vladajoča komunistična birokracija, ki ji je Kocbek naivno zaupal, njegov poskus kvalitativnega preskoka v novo pluralno duhovno pozicijo, ki ni nastal le pod vplivom tedanjih progresivnih krščanskih struj, temveč tudi pod vtisom eksistencialistične filozofije Camusovega krila, drastično zatrla. Kljub temu so Kocbekove ideje najprej podtalno in zakrito, pozneje pa vedno bolj očito predvsem pri mlajših generacijah odigrale pomembno ozaveščevalno vlogo.

Na študijskih dnevih, ki jih še dandanes prireja Društvo slovenskih izobražencev v Trstu in so takrat še potekali v idilični kraški vasici Draga, je karizmatični Kocbek leta 1970 predaval o »zaprtosti in odprtosti sodobne slovenske kulture«. Takoj na začetku svojih izvajanj je poudaril, da je v Sloveniji »nastal položaj, ki ga nihče med revolucionarji in kontrarevolucionarji ni pričakoval. Potrošništvo se pri nas ni pojavilo le kot neobhoden vpliv svetovnega konzumnega idiotizma, kakor mu pravi Erich Fromm, ampak tudi kot neizbežna korektura našega socialističnega modela ... Pri Slovencu potrošniku se je pokazala čudno intimna, skoraj nasladna rutina v rokovanju z novim svetom potrebnih in nepotrebnih predmetov ... Zdi se, da je slovenski potrošnik tako rekoč rojen za to dobo, njegova prilagodljivost je naravnost brezmejna ...«

Tako govori srce idealističnega revolucionarja, kateremu so se porušile iluzije o prenovljenem zanosno ustvarjalnem novem človeku, ki je svoj bojazljivi

pridobitniški oportunizem in hlapčevsko podložniški značaj preusmeril v radoživo pogumni prostor tovarištva in prijateljstva. Razočarani govorec se zato želi vrniti k izvirom, k pristnemu krščanstvu in njegovemu hrepenenju po resničnejšem, svetejšem življenju na podlagi socialno utemeljene narodne in mednarodne stvarnosti; še posebej tudi zato, ker se je jugoslovanski socializem po mnenju mnogih izrodil v antihumanistični sistem.

Kocbek je že leta 1970 začutil, da se je »dosedanja oblika slovenstva začela preživljati«, ker »sredi velikanske mutacije človeštva ne moremo ostati in obstajati še dalje kot dokončno osmišljeno in izoblikovano rodno človeštvo ...« V predavanju v Dragi je zato nedvoumno poudaril, da »nam preostaja le ena sama pot, takšno preraščanje sebe kot naroda, ki nas bo kot narod povzelo vase v narodovi polni veljavnosti in se vzdignilo na ravnino planetarnega komuniciranja«.

V koreferatu, za katerega so me prireditelji zaprosili, sem pritrdil nekaterim ključnim Kocbekovim mislim in menil, da je »namen našega bivanja prav v preseganju ozkosti tega bivanja v drznih, četudi tveganih skokih v novo, v soočenju in sožitju s svetom, ki nas obdaja«. Kljub poskusom rasti v narodno afirmacijo pa se žal nismo nikoli rešili mitov preteklosti, mitov o naši nemoči in krutosti drugih do te naše majhnosti. Ti miti preprečujejo tvorno pretakanje vseslovenskih kulturnih sil v vse smeri in ovirajo nastanek tistega, kar bi lahko imenovali slovenska evropska afirmacija. V predavanju sem se dotaknil tudi tedanje jugoslovanske diskriminacijske politike do drugega in drugačnega v družbi in kulturi ter menil, da pomeni odprtost kulture svobodno kroženje kulturnih dobrin čez ves slovenski prostor. Pogumno sem poudaril, da danes »slovenska centralna domovina ne pozna kulture zdomstva in le delno kulturo zamejstva, slovensko zamejstvo in zdomstvo pa se velikokrat zapirata tistemu, kar prihaja iz domovine«.

Po uradnem delu študijskih dni v Dragi sva se s Kocbekom umaknila na rob dogajanja in zatekla v pogovor na jasi izven vasi. Z njemu lastno živahnostjo in pristno vzhodnoštajersko ljubeznivostjo se je pesnik zahvalil za pomoč in solidarnost, ki so mu jo v njegovem boju za prenovo družbe in kulture nudili njegovi zamejski in zdomski prijatelji. Na trenutke se mi je zazdelo, da je kljub udarcem, ki so mu jih zadali njegovi nekdanji partizanski sotovariši in kljub osamitvi zaradi njegovih za komuniste nesprejemljivih tez o krizi socialistične družbe in kulture ter nujnosti družbenega pluralizma, še vedno sanjajoče upal na zgodovinski premik. Ta bi mu omogočil uresničitev življenjskih sanj o novi podobi človeka in sveta. Morda je dobro, da ni doživel razkroja Jugoslavije in začetkov slovenske samostojnosti, ki ni prinesla človeka vrednega premika k veliki medsebojni narodni toleranci in solidarnosti. Nasprotno, stopnjevano je povečala absurd materialističnega egoizma in nesocialne tekmovalnosti med razkrojeno atomiziranimi sestavnimi deli družbe, kar je že v XIX. stoletju na svoj način preroško dokumentiral idealistični Janez Mencinger v utopičnem romanu *Abadon*.

Vsekakor se je že v času zgodnjih srečanj v Dragi senzibilnim in daljnovidnim opazovalcem družbenega dogajanja začelo svitati, da se postopoma in skorajda nevidno začenjajo nakazovati pomembne politične spremembe. Vendar si skoraj nihče – razen samosvojega Rude Jurčeca v Buenos Airesu ali drznega, v Trstu živečega bojevnika za svobodno in neodvisno Slovenijo Franca Jeze – niti v sanjah ni upal pomisliti, da se bo bombastični faraonski kult okoli Titovega maršalata po predsednikovi smrti z Jugoslavijo vred sesul kot zakleti grad iz peska. To je omogočilo nastanek samostojne slovenske države.

V Dragi smo že tedaj – pred poznejšimi dogodki ob izidu Kocbekovega tržaškega intervjuja z omembo povojnih pobojev tisočev protikomunistov – v zasebnih pogovorih načeli etično oziroma moralno plat problema teh pobojev. Ti so bili predvsem v katoliških in liberalnih krogih v zamejstvu in zdomstvu po vojni že ves čas vseprisotni kot velikanska rana in travmatizacija na slovenskem narodnem telesu. Spominjam se, da smo v pogovor zapletli tudi pesnika in politika Cirila Zlobca, ki je na isti prireditvi v Dragi predaval o »današnji slovenski idejno-kulturni stvarnosti«. Kot član centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije je bil pri moralističnem pogovoru o umorjenih domobrancih v precejšnji zadregi, vendar je istočasno pokazal dobršno mero liberalne odprtosti. Zdi se mi, da se je zavedal krute in neizprosne teže problema, vendar je rekel, da »naših tovarišev ni mogoče pripraviti do tega, da bi spremenili stališče do dogodkov v preteklosti«.

Slovenska kriza kot odsev širše družbene krize

Od zgoraj dirigirani manipulativni sistem – ne glede na to, da si je nadel dekorativni pridevek »samoupravljalski socializem« – ni mogel odpraviti navzkrižij in deficitov. Zato je bilo pomembno, da se je mlajša povojna slovenska literarna generacija po sporu s sovjetskim Kominformom, ko se je slovenska osrednja literarna kultura skušala približati znanim miselnim profilom predvojnih levičarskih revij, odločila za prenovo literarnih oblik. To je bilo povezano z vsebinskim bojem proti birokraciji in dogmatizmu. Medtem ko je postajalo delovanje uradno podpiranih duhovnih tokov kljub donečim frazam in geslom neizvirno, so skušali sodelavci kritičnih revij Beseda, Revija 57 ali Perspektive razgaliti »laž nove stvarnosti«. Za tedanje razmere vsekakor drz-

ni, a naivni namen Jožeta Pučnika, da bi revidirali marksistična pojma razred in boj med razredi, ki sta v bistvu preprečevala stabilizacijo družbe in preprečevala narodno spravo, je naletel na oster in izrazit odpor represivnega sistema. Ko je omenjeni avtor v Reviji 57 objavil razpravo *Naša stvarnost in naše iluzije*, je bila revija vzeta iz tiska in je leta 1958 prenehala izhajati.

Medtem ko se je poglabljal razpon med starejšimi in mlajšimi generacijami, se je dogajalo tudi že tradicionalno slovensko ločevanje duhov na »levo – napredne« in »desno – konservativne«. To je postalo posebno očitno v malih strukturah ideološko razdvojenih slovenskih skupnosti v Italiji in Avstriji ter v odnosu komunističnih oblasti do protikomunističnih in pretežno tradicionalno katoliško usmerjenih emigrantov po svetu.

Vsekakor je bil takšen vedenjski način znak resne krize, ki še danes razdvaja narod in njegove ljudi. Slovenska notranja kriza je seveda imela presežno vrednost, ker je bila odsev širše družbene krize; v bistvu ne le krize jugoslovanskega gospodarstva, temveč krize jugoslovanske in svetovne politike, zablokirane v boj med agresivnima antagonističnima ideološkima blokoma. V globljem metafizičnem smislu pa je to bila in je še kriza duha, ontološka kriza človeka kot takega.

Obdobje spraševanja vesti

Kocbek je bil seveda drugačen. To ni bil človek, ki bi se oziral nazaj, k tradicionalnim stališčem katoliške Cerkve, in ki bi po drugi strani zagovarjal interese kapitala in z njim povezane prisile k presežno stopnjevanemu potrošništvu. Čeprav je bil udeleženec partizanskega upora in v začetni fazi revolucije, ki bi naj preoblikovala slovenskega človeka in družbo, njen krščanskosocialistični sooblikovalec, je ostal samosvoje razpet med metafizičnimi, humanimi in socialnimi potezami krščanskega etosa in socialistično idejo. Ni bil ne »njihov« in ne »naš«. Čeprav je stal trdno v levem taboru, ni bil pravilno na levi in seveda kljub temu ni bil na desni. Očitno je bil popolnoma nepravilen. To je seveda postalo v dogmatičnem totalitarnem kompleksu vedno ostrejšega komunističnega enovladja po koncu druge svetovne vojne zanj usodno. Ni imel pravega smisla za groba razmerja v politiki. Tako je zelo hitro, ker je bil predvsem mislec, etik, moralist, umetnik, nasedel svojemu utopičnemu prepričanju, da bo lahko vplival na strukturo slovenskega komunizma in ji vtisnil duhovni pečat. Zelo hitro je postal žrtev svojega časa in prostora pa tudi žrtev svojih iluzij.

V nasprotju z Ivanom Cankarjem, ki je v svojih delih bičal licemerstvo doline šentflorjanske, ozkosrčno in dlakocepsko zgražanje nad drugačnostjo, ozkotirno intrigantstvo in pehanje za položaj ob izpodrivanju šibkega ali drugače mislečega na stranski tir, je Kocbek hotel biti manj kritik; bolj je hotel biti spreminjevalec slovenskega narodnega značaja v kontekstu nove politične in družbene konstelacije, kakršna naj bi ustvarila boljšo solidarnostno skupnost pokončnih osvobojenih ljudi, ki so premagali črednost hlapčevskega človeka.

Toda vizija novega človeka in sveta se je tako za Edvarda Kocbeka kot tudi za nekatere druge samosvoje in proti vladajočim konvencijam usmerjene osamljene posameznike začela hitro sesuvati in spreminjati v deziluzijo, v kapitulacijo prenoviteljskega zanosa iz obdobja vzpona mladosti. Optimizem se je spremenil v razočaranje nad zamejeno resničnostjo in v kritiko napačno načrtovane politike, ki bi naj vodila k družbeni prenovi in k novemu človeku.

Začelo se je vznemirljivo obdobje spraševanja vesti.

Spoznanje o širinah večsmerne Slovenije

Ko sva avgusta 1960 z mojo bodočo ženo Mileno Merlak prišla na Dunaj, sem začutil, da moram prestopiti meje na enosmerno komunistično ideologijo zoženega slovenskega prostora. V meni se je vedno bolj razraščalo spoznanje o širši, večsmerni duhovni Sloveniji, ki ni vezana na ožje geografske in ideološke meje nekega časa, prostora ali političnega pojma. Če hočemo zrasti v večsmerno duhovnost, se moramo stalno seznanjati z vsemi vejami slovenstva v sosedstvih in v širinah in daljavah izseljenstva. To istočasno pomeni tudi dejavno vključevanje v glavne značilnosti evropskega in svetovnega utripa. Le tako je mogoče postopoma prevrednotiti slovensko stvarnost v luči novih pluralističnih konceptov in spoznanj o humanem in tolerantnem upoštevanju različnih protislovij, vsebinskih večsmernosti in človeške oziroma družbene in duhovne drugačnosti.

Morda bi se taka vizija slovenske prihodnosti v naročju odprtosti v svet lahko po drugi svetovni vojni spajala s Kocbekovo krščanskosocialistično vizijo pozitivno osvobojene slovenske subjektivitete v pluralistično oblikovani družbi, če ne bi te možnosti v kali zatrli profesionalni komunistični funkcionarji, ki so takoj posumili v svobodni razvoj naroda in sočloveka. Z namenom, da bi si utrdili in zajamčili svojo ekskluzivno nadoblast nad vsemi in vsem, so uzakonili čaščenje edinozveličavnega enopartijskega sistema. Vsakršen odklon od te dogmatično določene poti je bil strogo kaznovan. Pot v »svetlo komunistično bodočnost« ni poznala za zdrav družbeni razvoj nujnih diferenciacij. Parola se je vedno in povsod glasila: »Kdor ni z nami, je proti nam.«

Fabjan Hafner

Da b‘ uka žeja me iz tvoj‘ga svéta …

Brezglavo dirkanje nas oddaljuje od izvirov

Že zgodaj je življenje Franceta Prešerna krenilo po poti, ki je bila kot ustvarjena za to, da je postal naš pesnik prvak med poraženci. Iz leta v leto je postajal bolj izurjen izvedenec za nesrečo. Pri tem je bila njegova usoda – ironično ali cinično? – tako prizanesljiva, da mu je prihranila smrtne urdarce, ki bi ga takoj pogubili. S slastjo, ki zna uživati v počasnosti, mu je neutrudno nastavljala vabe, limanice, zanke in pasti.

Ali je bila res samo „uka žeja“, ki je speljala gorenjskega kmečkega fanta izpod veličastnega Stola k enemu od stricev duhovnikov na Dolenjsko? Ali temu ni botrovala vsaj tudi želja družine, da bi se ob stričevem zgledu kar sam od sebe navdušil in odločil za duhovniški stan? Staršem ni kaj očitati, saj so malega Franceta z najboljšimi nameni presadili iz planinskega raja v pokrajino, ki si jo zamišljam prijazno in prostrano. Prešeren pa je, kakor da je slep za vso lepoto, kot da je zgodnji predhodnik goriškega slavčka Simona Gregorčiča, hrepenel samo nazaj, na skrajni sever Slovenije, k svojim začetkom, k izvirom, nazaj h koreninam.

Veliko je nedokazanih govoric in nemara praznih marenj, kaj vse je menda videl pri stricu, da na koncu le ni postal duhovnik, da se je celo od Boga oddaljil in da, kakor kaže, vse do smrti ni več našel poti nazaj k njemu. Kaj se je zares zgodilo, da se je vse življenje bal odraslih žensk in se raje približeval dekletom, ki so bila toliko mlajša od njega – od njegove muze in nesojene neveste Primičeve Julije ga je ločevalo 16, od Ane Jelovšek, matere njegovih treh nezakonskih otrok, pa kar 23 let – ne vemo in po vsej verjetnosti tudi ne bomo izvedeli.

Kot da ni dovolj, da mu ni uspelo vzpostaviti trajnejših zvez z ženskami, so se vsa njegova pomembnejša prijateljstva končala predčasno in tragično. Poljski narodoslovec Emil Korytko je umrl po vse preveč veseljaškem življenju že pri 26 letih. Premožnega podpornika Andreja Smoleta je zadela kap na domači veselici v krogu prijateljev. Njegov pesniški mentor Matija Čop, bližnji gorenjski rojak iz Žirovnice, oddaljene od Vrbe slabe pol ure hoda, pa je utonil pri kopanju v Savici.

Upravičeno lahko domnevamo, da sta s Čopom kdaj porekla kakšno po domače, dopisovala pa si izključno v nemščini. Enako velja tudi za vse druge Prešernove sodobnike – razumnike, pesnike in sotrudnike za slovensko stvar, kot sta bila Miha Kastelic in Stanko Vraz. Ohranili sta se samo dve slovenski pismi. Prvo, iz leta 1824, je naslovljeno staršem in ponuja nazoren pogled v takratno gorenjščino, ki jo je Prešeren uporabljal v domačem okolju. Drugo pa je prvi dopis češkemu pesniku in prevajalcu Františku Ladislavu Čelakovskemu, ki sta mu sledili dve pismu v nemščini; vsa slovanska vzajemnost očitno ni bila dovolj močna, da bi omogočila sporazumevanje med zahodno in južno slovanščino.

Prav tako je govoril s svojo ljubico Ano Jelovšek, kot izvemo iz *Spominov* njune hčere Ernestine, izključno nemško. Čeprav ga je Anina mama, ki nemščine ni razumela, prosila, da bi vsaj takrat, kot sta z njo, govoril slovensko, Prešeren tega ni hotel. Tudi na ulici se je izogibal uporabi slovenščine in je po Ernestininem pričevanju, zapisanem v nemščini, menda marsikdo mislil, da Prešeren slovensko sploh ne zna.

Zato naj nas ne čudi, da je Aloisii, hčerki svojega delodajalca Crobatha, za god poklonil nemško prigodnico, ki jo lahko imamo mirno in brez kančka slabe vesti za njegovo najslabšo pesem. Aloisia pa se je poročila s Slovencem in postala kot Luiza Pesjakova ena prvih slovenskih pesnic.

Njen oče, Blaž Crobath, pri katerem je bil Prešeren zaposlen do svojega 45. leta, je bil prav tako zapit kot

on; po kosilu se praviloma sploh ni več vračal v pisarno. V pismu se je pritoževal, da mora delati 7 ur, da lahko 2 uri popiva. Zato nas ne preseneča, da svojima nezakonskima otrokoma (prvorojenka je umrla že pred očetom) ni zapustil ničesar.

Najbolj priznani pesnik Prešernovega časa je bil Jovan Vesel Koseski, tast Juliusa Kugyja. Prešernova edina pesniška zbirka, *Poezije dr. Franceta Prešerna*, se je prodajala slabo in je ostala dolgo brez odmeva. Prvi, ki je Prešerna cenil in javno priznal, žal šele po pesnikovi smrti, je bil – nemško govoreči – Celovčan Vinzenz Rizzi. Njemu se je čez čas pridružil dolenjski rojak Josip Stritar na Dunaju. V glave in srca »svojih« Kranjcev pa se je Prešeren vtihotapil šele po velikih ovinkih.

Prešeren je torej, če si ga dobro ogledamo, pravi prvak porazov: duhovnih in duševnih, poklicnih in ljubezenskih, celo književnih. V marsičem je bil trmast načelnež, ki je podrejal vse odločitve vzvišenim pravniškim in umetniškim idealom, tudi če ga je prav to popeljalo v ponovni polom. Hkrati pa se ni nikoli prav preveč uspešno upiral skušnjavam, ne erotičnim ne narodnostnim. Kot grešnik postaja dostopnejši in bolj človeški, ni več ne kip ne malik. Kajti kljub njegovim osebnim šibkostim so njegove stvaritve prestale preizkušnjo časa in so še dandanašnji žive, lepe in boleče kot takrat, ko so nastale. Čas nas je mogoče oddaljil od ustvarjalca, zato pa nas je zanesljivo približal njegovim stvaritvam.

Prešeren je s *Krstom pri Savici* ustvaril umetni in umetniški mit, zajel je stoletja in ves slovenski narod; s *Sonetnim vencem* je dokazal, da je kos tudi najzahtevnejšim oblikovnim izzivom; z *Zdravljico* je v strumnem in pogumnem nasprotovanju času, ki je bil mladim nacionalizmom izrecno naklonjen, presegel ozke narodne in narodnostne meje zaplankanosti in zazrtosti vase s spoznanjem, da „živé naj vsi narodi“. Vedel je, da lahko šele iz priznavanja dosežkov drugih raste sproščen in samozavesten odnos do lastnega početja. Naj se le nasmihajo tisti, ki se spomnijo dejstva, da je umrl za posledicami čezmernega pitja. Saj pozabljajo, da je napitnica niz dobrih in žlahtnih želja, ki se izreče zbranemu občinstvu *pred* nazdravljanjem. Nesporni vrhunec njegovega pesniškega ustvarjanja pa so *Sonetje nesreče*, skrajno zgoščen cikel šestih pesmi, razširjena in poglobljena različica Prešernovega gesla: *Sem dolgo upal in se bal,/ slovo sem upu, strahu dal;/ srce je prazno, srečno ni,/ nazaj si up in strah želi.*

Že v prvem sonetu *O Vrba!*, iz katerega sem si izposodil naslov, lahko opazimo, kako nas popelje pesnik prek latinskih skladenjskih konstrukcij (ki utegnejo marsikoga spominjati na mukotrpno prevajanje Ovidija in na lov za stavčnimi členi, ki so raztreseni čez dva ali tri verze) v domači objem narečno obarvane gorenjščine. Temu ustreza tudi želelniško izražanje, saj sopostavlja temačno dejansko duševno stanje, zaznamovano z grenkim spoznanjem, s pobožnimi željami in vse preveč skromnimi sanjami o pridni ženički, kmečki kajžici in bližnji cerkvici. Skromen je ta pesnikov zemeljski raj.

O Vrba! srečna, draga vas domača,
kjer hiša mojega stoji očeta;
de b‘ uka žeja me iz tvoj‘ga svéta
speljala ne bila, golj‘fiva kača!

Ne vedel bi, kako se v strup prebrača
vse, kar srce si sladkega obeta;
mi ne bila bi vera v sebe vzeta,
ne bil viharjov nótranjih b‘ igrača!

Zvestó srce in delavno ročico
za doto, ki je nima miljonarka,
bi bil dobil z izvoljeno devico;

mi mirno plavala bi moja barka,
pred ognjem dom, pred točo mi pšenico
bi bližnji sosed vároval – svet‘ Marka.

Iz raja otroštva se je Prešeren povzpel do upov mladosti in spuščal z obupi odraščanja v slepo ulico otopele neobčutljivosti. Kakor zatrjuje v pesmi *Pevcu*, mora pesnik prenašati v sebi peklenske muke in nebeške radosti: *Kako / bit‘ hóčeš* poet in ti pretežkó */ je v prsih nosít‘ al‘ pekel, al‘ nebo!* – Toda ta sredobežna sila bi ga v raztrgala, razsrediščila. Zato se je moral, kot bi rekli s sodobnim medicinskim terminom »desenzibilizirati«. Iz samoobrambe je otopil svoje čute – in nemara prav zato utapljal v pijači z nesrečo vred tudi vse možnosti spremembe ali preobrata. Skrajno brezno onstran občutenja je v odsotnosti vseh čustev.

Dušeslovci trdijo, da se lastna podoba pesimistov bistveno bolje pokriva z zaznavanjem okolja kot pri optimistih, ki vidijo svet in sebe praviloma v svetlejših odtenkih in prijaznejših barvah. Je bil torej naš pesnik samo posebno občutljiv in jasnoviden realist? Mogoče. – Sam je sebe izgnal iz raja. Sam je bil svoj skušnjavec in zapeljevalec. Podeželska idila ob vznožju Stola, od koder se svet odpira široko na svetli jug, je ostala zanj celo življenje edina podoba raja; in to je veliko več kot samo prispodoba.

»Omika je naša dika« se glasi vodilo iz čitalniškega XIX. stoletja. To strumno geslo lahko prevedemo takole: »kultura je naša odlika«, ali pa malo manj optimistično: »izobrazba je naš okras«. Ni dvoma o tem, da se z gora vidi dlje kot iz nižine, iz dolin, sotesk in grap. Vemo pa tudi, da se zrak z višino redči in da se tistemu, ki se je povzpenjal prehitro, rado zvrti. Zgubi

ravnotežje – zunanje in notranje – in ga mimogrede zanese po bregu navzdol, nemara tudi v brezdanje brezno. Niso vsi vešči gamsi na plazu, čuječni in gibčni, spretni deskarji na snegu in na ostrem kamenju. Na vrh prispejo redki, še redkejši pa se tam držijo dlje časa. In tisti, ki so na vrhu, so sami.

Veselo smo se povzpenjali na vetrovne vrhove Parnasa. Po družbeni lestvici smo smelo lezli na kar najvišje jablane rabutat okroglaste dobrote. Ognojene škornje smo hitro zamenjali z lakastimi čevlji, polje s plesiščem, malice z banketi. Nad srcem se boči denarnica, polna bankovcev, po prstih se bleščijo prstani, dražji od avtomobilov. Tisti, ki so nekoč priporočali lačnim kolače, ko jim je zmanjkalo kruha, dandanes pošiljajo zanemarjene najstnike igrat golf. Ta raj je dostopen samo za tiste, ki imajo v svojih žepih in torbicah dovolj drobiža za vstopnino ali še bolje kar trajnik, ki mesec za mesecem zanesljivo in samodejno nakaže in poravna članarino.

Uspelo nam je. Imamo hišo z vrtom na deželi, stanovanje v samem središču mesta, pa še kak vikend kje na samem, da si tam odpočijemo prenapete živce. Govorimo več jezikov, kot imamo prstov na eni roki. Skačemo iz dežele v deželo, kot da smo obuli škornje za sedem milj. Meje prestopamo, kakor da plešemo, z vajeno nogo in z očitnim užitkom.

Svetovljani smo postali, povsod smo doma. Osvojili smo si tolikšno širino, da je edina streha, ki jo res priznamo, samo nebo. Kadar zaslutimo, da se nam nad glavami zgrinjajo oblaki, raje gledamo v daljavo, do obzorja in še malo čez. Našega pogleda tak domač horizontek ne ovira, ne ustavi. Naše kraljestvo je povsem tuzemsko, obvladamo ga z migom mezinca. Z materialnimi dobrinami, z dovoljšnimi gmotnimi sredstvi smo si privoščili dušno pašo, dovolilnico za utrjeni in ograjeni vrt, kjer nihče nepoklican ne moti naših krogov.

Ali res srce venomer tjavendan prepeva, zdaj potrto in otožno, zdaj vriskajoče in razposajeno? Ali iskrivo in bistro oko resnično riše podnevi in ponoči, celo v temi, in urna roka zapisuje zvoke, slike, misli? Ali pa je izobrazba samo tujek, dodatek, pritiklina? Nekaj, kar nam ne seže do dna duše, ker ni del nas samih. Nekaj neokusnega, s čimer nas šopajo, kot Francozi šopajo uboge goske, da bi uživali v njihovih bolestno zamaščenih jetrih, v perverzno slastnem *foie grasu?*

Ali je kultura naše bistvo? Radi bi to verjeli. Da kultura ni samo razvedrilo, podobno športu, telesno manj naporno, vendar praviloma enako družabno. Da kultura ni samo slepilo, ki nam prekriva vsakdanjik, češ da se pravo življenje začenja šele po službi, zvečer, za konec tedna, v počitnicah.

Tolažimo se s plehkimi slepili, pa čeprav se nam upirajo kot najgrenkejši strup. Žal ni smrten, samo slab okus zapušča v ustih in v požiralniku. Strahov, ki jih kdaj pa kdaj ugledamo čez ramo iz kotičkov oči, se otresamo kot premočeni psi, ki po dolgem namakanju v toplem jezeru utrujeno prilezejo na kopno. Še preveč radi se napijamo s puhlicami, praznimi obljubami, z navideznimi užitki, ki se v najkrajšem času iztrošijo. Zasvojeni smo z vse večjimi odmerki, z vse večjo hitrostjo, z vse hitrejšimi menami – bivališča, družbe, prepričanja.

Stopamo s časom v korak, da nas ne bi prehitel ali naravnost povozil. To je brezglavo dirkanje, ki bi najraje iz sedanjika za korak zbežalo v prihodnost, kjer bi se vsaj malo odpočili, zajeli sapo in globoko zadihali. Ta divji beg nas oddaljuje od izvirov, iz katerih se napajamo, kjer se odžejamo, kadar smo izsušeni; od studencev, ob katerih zajemamo vodo, da z njo ohladimo boleče ude in vroče čelo. Meč, s katerim smo presekali gordijski vozel, je bil dvorezen. Odprla se nam je pot naprej. Pot nazaj, v blaženo preproščino in nevednost, pa se je zaprla. Steze so zaraščene kot v pravljici ali v narodni pesmi.

Konec otroštva je podoben izgonu iz raja. Njegova podoba se v spominu mehča in zabriše, obrisi izginjajo pod vse debelejšo pozlato. Jezik otroštva hrani v sebi izgubljeni raj. V njem se zrcali, skozi njega lahko gledamo kot skozi progresivna očala z več žarišč – z dvema ali celo s tremi. Drugače ne bi mogli hkrati izostriti podobe sveta, ki nas obdaja in oblega, in onega, ki se oddaljuje tako neustavljivo kot parni vlaki v starih črnobelih filmih, ki drvijo naravnost v središče platna, pri tem pa se krčijo v črno piko.

V istem hipu se prižge v dvorani ščemeča luč, zamižimo in zagledamo snežno belo platno, polno neslutenih možnosti in še ne izkoriščenih priložnosti. Samo jezik, ki vre iz sproščenega spomina, kot voda iz pipe, mošt iz soda, vino iz steklenice, teče in teče. Ta tok nas bo zanesljivo odplaknil nazaj v raj.

Tomaž Štefe

Slabo se poznamo

Slovenci doma in po svetu smo vendar eno

Država Slovenija je od osamosvojitve v marsikaterem pogledu spremenila odnos do svojih rojakov po svetu. Pri veliki večini teh sprememb je šlo za izboljšanje tega odnosa. Je pa res, da slovenski politiki še vedno ni uspelo prepričati vseh rojakov, da smo usodno medsebojno povezani in da je smisel te povezanosti v ohranjanju in prosperiteti slovenstva v globalni družbi. Vseh tudi nikoli ne bo mogoče prepričati, saj je tudi takšnih, ki se požvižgajo na Slovenijo in slovenstvo kar nekaj, tako doma, kakor tudi na tujem. Za veliko večino Slovencev doma in na tujem pa velja, da jim ni vseeno, kaj se in kaj se bo dogajalo s Slovenci in slovenstvom v prihodnosti.

Velika večina tudi dobro ve, ali vsaj sluti, da se bomo Slovenci kot majhen narod težko obdržali v globalnem talilnem loncu, če se ne bomo tesneje povezovali med seboj. Ta povezanost pa mora temeljiti na spoštovanju razlik med nami, na spoštovanju človekovih pravic, na načelih demokracije in ne nazadnje na prepričanju, da se nam s tem vsem skupaj odpirajo boljše možnosti, ne samo za preživetje, marveč tudi za prosperiteto v svetu, ki tekmuje s sabo.

Na tem mestu ne smemo prezreti, da se je v času od osamosvojitve pojavil nov in z vidika povezovanja izjemno učinkovit dejavnik – internet, za katerega oddaljenost ne predstavlja nikakršne ovire. Danes ni nič nenavadnega, če tržaška Slovenka (Magdalena Šturman), ki si je družino ustvarila na severu Čila, izjavi, da redno bere slovenske časopise in da se daleč od doma čuti še bolj zavedna Slovenka.

Nekoč edina zveličavna teorija, po kateri je narod samo prehodna faza v razvoju človeške družbe, se je izkazala za zmotno, kajti narodi si zelo, z večjim ali manjšim uspehom, prizadevajo za ohranitev svojih identitet. Očitno so stvari, ki so močnejše in bolj trdožive od proletarskega internacionalizma. To teorijo omenjamo zato, ker je (pre)dolgo usmerjala odnos slovenske države do naših rojakov po svetu. S tega zornega kota je šlo za nesrečno politiko, ki se ji nekateri krogi v Sloveniji še vedno niso povsem odpovedali. V prvi vrsti je bila to nesrečna politika zato, ker je Slovence razdvajala, namesto da bi jih povezovala in tudi nasploh je bila „nekrščanska poluta zmeraj nacionalno manj občutljiva od katoliške, srce ji je bolj viselo drugam kakor proti Sloveniji“, je zapisal akad. Alojz Rebula v Družini.

Zelo poučna je bila v tem pogledu reakcija glavnega tajnika Slovenske izseljenske matice (SIM) Janeza Roglja na očitek s strani Janeza Dularja na XI. vseslovenskem srečanju v Državnem zboru. Kot pravi Dular se je za Slovence izven meja Slovenije med državnimi organi do leta 1990 zanimala predvsem Služba državne varnosti (SDV). Glavni tajnik SIM je na ta očitek reagiral tako, da je naštel kaj vse je SIM storila za Slovence po svetu v povojnem več kot 40 let dolgem razdobju, s čimer pa ni odgovoril na Dularjev očitek glede nagibov za zanimanje za Slovence po svetu. Kot pravi Dular, je bila SIM „operativna izvajalka nalog, ne snovalka državne strateške vizije“ in kot takšna je povsem spodobno izpeljala marsikatero pomembno in koristno akcijo oziroma projekt. Zato je bila tudi ustanovljena in razpolagala je tudi s sredstvi za te namene.

Novi akterji

Do leta 1990 SIM tudi ni imela prav nobene resne in s strani uradne politike priznane konkurence na tem področju. Kot institucija civilne družbe je SIM po letu 1990 izgubila svoj dominantni položaj pri skrbi za Slo-

vence po svetu. Pojavili so se namreč novi akterji, kot sta Svetovni slovenski kongres, Izseljensko društvo Slovenija v svetu in Rafaelova družba, ki je bila med Slovenci po svetu ne samo prisotna, marveč tudi zelo aktivna v vsem povojnem obdobju. Prav tej družbi se moramo zahvaliti za to, da so Slovenci ohranili svojo identiteto v številnih delih sveta.

Vsi ti novi subjekti na tem področju so imeli že ob sami ustanovitvi dokaj podrobno izdelan koncept, oziroma program svojega dela, medtem ko se SIM nekako ni znašla v konkurenčni situaciji z drugimi akterji na tem področju; še posebej potem, ko je založništvo revije za Slovence po svetu prevzela druga založniška hiša. Prav s to revijo je SIM v zadnjih letih pred osamosvojitvijo in v prvih letih po njej upravičevala svoj obstoj. Videti je, da SIM še do danes ni našla novi situaciji prilagojenega koncepta dela. Tudi Srečanje v moji deželi, ki ga je SIM samostojno organizirala vsa leta po osamosvojitvi, je lansko leto poteklo v sklopu skupnega dneva slovenskih izseljencev, pod geslom Dobrodošli doma.

Z ustanovitvijo in uspešnim uveljavljanjem novih akterjev na področju skrbi za Slovence po svetu se je končalo obdobje ideološko- političnega ekskluzivizma in slovenski izseljenci imajo poslej možnost izbire med njimi, pač v skladu s svojimi verskimi, moralnimi in političnimi prepričanji ter interesi. Z ukinitvijo ideološko-političnega ekskluzivizma in njenim umikom v zgodovino je bil storjen prvi in najpomembnejši korak v odnosu slovenske države do Slovencev v zamejstvu in po svetu. Nič manj ali še bolj pomembno je to, da je od leta 1990 skrb za Slovence tudi institucionalizirana na najvišjih državnih ravneh: v vladi imamo ministra ali državnega sekretarja za Slovence v sosedstvu in po svetu, v parlamentu pa Komisijo za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu. Edino, kar ostaja na tej ravni še odprtega (nerešenega), je zastopstvo Slovencev, živečih zunaj meja slovenske države, v Državnem zboru. To vprašanje je kot problem vedno znova izpostavljeno na vsakoletnem vseslovenskem srečanju, vendar še naprej ostaja odprto. Tudi na XI. vseslovenskem srečanju je bilo tako.

Vseslovenska srečanja

Komisija za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu je potemtakem doslej organizirala že enajst vseslovenskih srečanj v Državnem zboru. Vsa ta dosedanja enodnevna srečanja so potekla po približno enakem vzorcu, začenši s pozdravnimi nagovori pomembnih politikov in funkcionarjev, predsednikov komisij, včasih tudi predstavnikov političnih strank. V nadaljevanju so se zvrstili vabljeni govorci, ki se bodisi doma bodisi na tujem bolj poglobljeno oziroma strokovno ukvarjajo s problematiko izseljenstva in zdomstva (ta delitev se kot umetna postopoma opušča), nakar so sledili nastopi predstavnikov Slovencev iz posameznih držav ali/in društev. Z uspehi in težavami v okoljih, iz katerih prihajajo, želijo s takimi srečanji seznaniti ostale navzoče v parlamentu in seveda tudi predstavnike glasil.

Praviloma se srečanja končajo s sprejetjem manjšega ali večjega števila bolj ali manj obvezujočih sklepov. Mimogrede je treba povedati, da je ob X. srečanju izšel tudi zbornik z naslovom *Prvih deset let*, v katerem so zbrani prispevki vabljenih govorcev na vseh desetih srečanjih. Po vsakem srečanju parlamentarna komisija poskrbi tudi za zapisnik, ki ga navzoči dobijo na srečanju čez leto dni.

Vrednost teh srečanj bi bila vsekakor mnogo večja, če bi naša glasila poročala o njih več in bolj temeljito. Tako pa se človek ne more znebiti občutka, da jih zelo malo ali sploh ne zanima usoda Slovencev po svetu. Na večji odziv srečanja praviloma naletijo v bolj desno usmerjenih in katoliški Cerkvi bolj naklonjenih glasilih. Teh pa je v naši medijski pokrajini tako in tako zelo malo.

Zadnje vseslovensko srečanje je kot nekaj zelo pozitivnega navrglo spoznanje, da se krepi povezanost med Slovenci, živečimi v tujini (npr. v državah, nastalih na tleh nekdanje Jugoslavije, v Kanadi in drugod), in da je razdrobljenosti in izključevanja vse manj. Skoraj v vseh okoljih se povečuje tudi zanimanje za slovenski jezik, ne pa tudi za delo v društvih.

Kako težko je v tem pogledu stvari pomikati naprej, se najbolj očitno vidi pri Slovencih v Italiji in Avstriji. Slovenci v teh dveh državah so se takoj po vojni organizirali v dveh ali več vzporednih (krovnih) organizacijah, vsaka s svojo mrežo institucij. Finančna sredstva, ki jih za svoje delovanje potrebujejo te institucije, deloma zagotavlja tudi Republika Slovenija preko svojega Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu. Glede na to, da gre za precejšnja sredstva, je ta urad v zadnjem času, to je v času krize in vsesplošnega varčevanja, začel pogojevati izplačevanje denarja z združevanjem nekaterih institucij, tako imenovanih dvojnikov (v Italiji gre za šest manjšinskih ustanov), s čemer pa se prizadeti ne strinjajo. To razumejo kot vmešavanje v njihove (notranje) zadeve, oziroma v njihovo avtonomijo, vrhu tega pa to tudi ni v skladu z leta 2010 sprejetim Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja.

Kako naprej

Najprej moramo bistveno povečati raven seznanjenosti domače javnosti z razmerami, v katerih živijo Slovenci zunaj Slovenije. Povsem nerazumljivo je, kako malo naše šolajoče se generacije v teku šolanja zvedo o Slovencih v sosedstvu in po svetu. To še posebej težko razumejo predstavniki Slovencev iz sosedstva in sveta in na to vedno znova tudi opo-

zarjajo. Še po ukinitvi državnih mej se v tem pogledu stvari niso prav nič izboljšale. Kot da naše (šolske) oblasti tega še niso opazile oziroma dojele. Te oblasti slabo poznajo in, kar je še slabše, ne upoštevajo naših resolucij in zakonov, v tem primeru zakona o odnosih RS s Slovenci zunaj njenih meja. Slovenska ministrstva (zunanje, gospodarsko, kulturno in prometno) so v tem pogledu premalo dejavna, oziroma preveč neodločna zlasti tedaj, ko gre za Slovence v sosedstvu. Kot omenja Janez Dular, smo kot država bili in smo še vedno preveč potrpežljivi in neodločni pri izvajanju sporazuma z Madžarsko, pri odločanju o številu krajevnih napisov (tabel) na avstrijskem Koroškem, pri odločanju o usodi Slovencev na Dunaju, na Hrvaškem itd.

Madžarska manjšina je s strani slovenske države deležna mnogo večje in raznolike podpore (npr. število ur na radiu in TV v jeziku manjšine) kot slovenska manjšina v Porabju. Ta manjšina je sicer relativno dobro organizirana v kulturnem smislu, ne premore pa niti enega samega gospodarskega subjekta, pri katerem bi se Slovenci lahko zaposlili. Precej drugačne so v tem pogledu razmere na avstrijskem Koroškem in v Furlaniji – Julijski krajini. Kot država bi morali slovenskim manjšinam v zamejstvu ponuditi možnosti enakovrednega sodelovanja s firmami v Sloveniji, kot je v Demokraciji zapisal nekdanji sekretar in predstojnik urada za Slovence v zamejstvu in po svetu Zorko Pelikan.

To sodelovanje bi lahko steklo tudi preko tako imenovanih čezmejnih projektov, ki jih financira evropska komisija, preko razvojnih agencij itd. Turistične agencije bi morale v svoje programe potovanj pogosteje vključevati slovensko zamejstvo in druge regije, v katerih živijo Slovenci. Mišljene so predvsem regije v nekdanji Jugoslaviji, pa tudi v drugih evropskih in neevropskih državah. Tam živeči Slovenci bi lahko odigrali tudi vlogo turističnih vodičev itd.

Sklepne misli

Po vsem tem torej ni čudno, da je tudi najširša slovenska javnost skrajno slabo seznanjena z razmerami, v katerih živijo Slovenci po svetu. Kot so pokazale različne ankete le 3 – 4 odstotke Slovencev zanimajo naši rojaki na tujem. Pri tem pa je odstotek družin, od katerih eden ali več članov živi na tujem, precej večji od omenjenega odstotka. Ko gre za odnos slovenske države do Slovencev po svetu, moramo torej najprej začeti pri sebi. Šele od tod naprej pa je treba našo pozornost usmeriti na zelo različne dimenzije in parametre, v katerih Slovenci po svetu dejansko živijo in jih seveda vključiti v naš strateški razmislek in koncept.

Razmere, v katerih živijo Slovenci po svetu, so namreč tako različne, da jih ni mogoče strpati v isti koš. Pomislimo samo na razlike med Slovenci v sosedstvu in med Slovenci v drugih evropskih državah ali živečimi v ZDA, Argentini, Avstraliji, da razlik v stopnji identifikacije s slovenstvom in v stopnji znanja slovenskega jezika sploh ne omenjamo. Ne preostane nam torej nič drugega, kot da se v okviru svojih možnosti potrudimo čim bolje spozna(va)ti te razmere. Šele na tej podlagi bo mogoče izdelati tem različnim situacijam prilagojene usmeritve in ukrepe.

Nasploh pa velja, da bi Slovenija za Slovence, raztresene po svetu, storila največ, če bi bila ekonomsko uspešna, socialno pravična, pravno zgledna in odprta družba in država, s kakršno bi lahko bili zadovoljni vsi Slovenci, ne glede na to, kje živijo, in na čemer bi temeljila naša (nova) slovenska samozavest. Na vseh omenjenih področjih si moramo sami sebi postaviti mnogo višje standarde od teh, kakršne imamo zdaj.

Andrijan Lah

Slovenski literarni muzej

Pomemben bi bil za slovensko narodno predstavitev

Slovenci imamo kar precej muzejev in v času recesije in krčenja denarja za kulturo se zdi predlog o ustanovitvi novega muzeja domala neumesten ali kar absurden. S stališča nacionalne kulture pa bi moral biti ravno literarni muzej prednostna naloga v slovenskem kulturnem programu.

Vodnik po slovenskih muzejih (Ljubljana 2011) omenja kar 252 muzejev in galerij! Omenim nekaj zgolj specialnih strokovnih muzejev s tega seznama: npr. Tehniški muzej Slovenije, Čebelarski muzej, Kovaški muzej, Arhitekturni muzej Ljubljana, Pivovarski muzej, Plinarniški muzej, Prirodoslovni muzej Slovenije, Slovenski etnografski muzej, Slovenski gledališki muzej, Slovenski šolski muzej, Tobačni muzej, Železniški muzej, Vojni muzej, Slovenski gasilski muzej, itd.

Pravzaprav je kar presenetljivo, da manjka v obsežnem seznamu muzejev ravno literarni muzej! Res obstaja več »malih« literarnih muzejev, ki so posvečeni posameznim književnikom v njihovih rojstnih hišah. Te male spominske zbirke pa nikakor ne morejo nadomestiti reprezentativnega nacionalnega literarnega muzeja. Za slovensko nacionalno predstavitev pa je pomemben zlasti literarni muzej.

Treba je dodati, da misel o slovenskem literarnem muzeju ni nova. Že pred več desetletji so za omenjeni muzej pobudno delovali ugledni slavisti kot npr. dr. Jože Mahnič, dr. Janez Rotar, dr. Štefan Barbarič in najbrž še kdo. V osemdesetih letih, ko sem bil priča omenjene dejavnosti, bi verjetno bile finančne možnosti, ni pa bilo politične naklonjenosti.

To so bili časi, ko je unitaristična oblast v Beogradu sumljivo pogledovala celo na slovensko Jezikovno razsodišče kot na slovenski »nacionalistični eksces«.

Problematična je bila tudi ideja o enotnem slovenskem kulturnem prostoru. Slovenski literarni muzej pa bi bil takrat za beograjsko oblast pravcato separatistično dejanje.

V samostojni Sloveniji so vsekakor odpadli zunanji pomisleki o literarnem muzeju. Pričakovali bi tudi dobrohotno politično podporo ideji o literarnem muzeju, saj politika mora vedeti, da se Slovenci mnogo bolj izkazujemo sebi in drugim s svojim jezikom in s svojo književnostjo kot pa s plinarstvom, s tobakom, z železnicami ipd.

Ostane predvsem vprašanje financ (prostor, oprema, organizacija dela). Tu pa se odpirajo široke možnosti za mecenske donacije iz »Slovenščne cele«.

Muzej bi moral imeti stalno razstavo slovenske književnosti od Trubarja do naših dni in prostore za občasne osebne ali skupinske razstave del književnikov. Ustanova bi imela izjemni vzgojno-izobraževalni pomen, saj bi spodbudno delovala na slovensko zavest in samozavest.

Potem ko se je dolgo pripravljal Slovenski planinski muzej in doživel svojo ustanovitev, bi lahko zdaj začeli vsaj načrtovati (kar je zastonj!) tudi Slovenski literarni muzej, sámo ustanovitev muzeja pa bi prepustili takoimenovanim »boljšim časom«.

Tine Mlinarič

Poveze z naravo

V semenu prsti uvideni svet

Dolina, prijetna na pogled, koristna za živi svet. Dolina je kot vdolbina, v katero se stekajo reke, tod namakajo loge in polja, ki zaradi tega dosegajo visoko stopnjo obogatenosti prsti, kar je pogoj za dobro klitje semen in visoko rodnost pridelkov. Ko pa je vodnatost rek pre-obilna, te prestopijo bregove in dolino poplavijo –, s svojimi vodami se široko razlijejo po njej in jo dodobra pognojijo, same reke pa se s svojim plavjem očistijo vsega odvečnega in ne-koristnega –, da kot votline src spet postanejo darežljive: na žitih, ki jih z materinsko roko ta zemlja vzredi, v mlinih v moko zdrobi, da postane slehrna hiša hiša kruha.

Ne daleč od nižinskih rek se začenja zaselek, prizoritveni prostor ruralnega subjekta, v njem bivajo pravični, z mislimi, ki šele v odnosu z zemljo v popolnosti zaživijo. Podeželski človek je kot popotnik skozi to ravan, njen pridni obdelovalec in graditelj, *tak, ki kot reka sprejema in daje, izgublja in dobiva, in je vez med preteklostjo, sedanjostjo ter prihodnostjo* – kar predstavlja kontinuiteto narodove kulture.

Podeželje oskrbuje mesto s svojimi pridelki in izdelki, pa ni zaradi tega v odnosu do njega v podrejenem položaju!

Dieter Wieland se v svojem razmišljanju med mestom in vasjo razkriva, zakaj se je z mestom razšel: »Ni bilo zlagano. Mesto imam rad kot vselej. Z mestom sva se razšla sporazumno. Vendar se še vedno potrebujeva. Jaz in mesto – drug drugemu dajeva in jemljeva. Dopolnjujeva se in oplajava. Na vasi pa smo se dogovorili za kompostiranje, izmenjali smo rastline, zbiramo informacije in literaturo za mladinske skupine, najemamo referente, ki veliko vedo. Radi bi povrnili tudi škodo, ki so jo žal tudi sami krajani povzročili.«

Mestno ali podeželsko?

Če se je že treba odločiti, se je potrebno kot med moškim in žensko, temnim in svetlim, subjektom ali objektom, notranjim – zunanjim; *postoriti to s pozitivno bipolarnostjo človeške narave dvojčka* in v njej izražene uravoteženosti.

Vas naj ostaja temeljna tvorba narodove biti, prostor agrarne dejavnosti, njene snovnosti, na katero se podeželski subjekt tesno navezuje in v njej razvija živo obliko *vaške skupnosti,* sodelovanja, druženja in vzajemne pomoči.

Mesto kot urbano naselje pa naj razvija vso svojo gospodarsko, upravno, politično, kulturno in drugo infrastrukturo.

Ideja Ebenezerja Howarda o vrtnem mestu, v katerem so združeni posvetni interesi s podeželskimi elementi, je zgolj scenarij v svitu gorečih plamenic. Iluzija!

Samo na vasi se morejo zgoditi najtesnejše in najbolj pristne *poveze z naravo,* tod se sklepajo odnosi, ki slonijo na bioloških principih kmetovanja – kakor so zemljo obdelovali predniki, tako jo morajo nasledniki, sicer se podeželski krog razpre in konča v monokulturah, človeškem egoizmu ter v odmirajočih podeželjih.

Podeželje, ob bioloških sloni še na duhovnih principih; na taki izbranosti, poklicanosti in poslanstvu, v katerih ženska nosi in daje življenje, moški pa oddaja življenjsko moč; duh velja za moško, duša, ki oživlja meso, za žensko počelo – skupaj tvorita dvojnost *animus-anima.*

Delitev na moško in žensko polariteto zato ne simbolizira njunega raz-združevalnega vidika, v kar nas hočejo uvesti novodobne istospolne naveze, temveč

povezovalnega, kar je edino poroštvo za ohranjanje tradicionalnih družinskih entitet kot osnovnih celic družbe.

Te slonijo na zvezi med možem in ženo, kakor na njuni predanosti zemlji in reki; na fizični kot na čustveni ravni. Družina naj ostaja kraj še drugih manifestacij, več generacijskih sožitij, stičišč mladih in starih članov, kjer skupaj bivajo otroci, starši, dedki in babice, kar pomeni načelo prehajanja od enih k drugim.

Simbolni povezovalni element je družinska miza, skoznjo teče axis mundi – središčna točka ali *os.*

Miza, zlasti okrogla, simbolizira družinsko skupnost, ki pri jedi in pogovoru gosti družinske člane, jih združuje, kakor viteze svetega Graala ali dvanajst apostolov na zadnji večerji.

Ko pa postane družina *križišče,* ne razdružuje, ampak postane le mesto postanka, kraj razmišljanj in priložnost za nove poti, ki pripeljejo do novih navez; kakor takrat, ko gospodar in gospodinja premoženje predajata nasledniku, in to postorita na način prehoda enega stanja v drugo, kot se *menjavajo* časi, od starega k mlademu, jesenskega k pomladnemu; z veseljem in s skrbjo tudi za stavbno arhitekturo, naj se zgradbe spoštljivo obnavljajo in predajajo, saj so stoletne, nekdanje in nekočne; tudi orodja, ki spremljajo kmečka opravila so s svetim značajem in dolgoživostjo.

Tradicionalna kmečka družina poleg običajnega poskrbi še za dopolnilno delo, ki se kot skriti zaklad ponuja tam, kjer so voljni še več postoriti, to ponuditi mestnemu trgu in na tak način lepše zaživeti, ustvariti zavidljiv gmotni temelj družinskim članom, o katerih govori tudi Knjiga psalmov:

»Naši sinovi naj bodo ko sadike, ki rastejo v svoji mladosti, ko rastline, ki pripadajo vsem bogovom, strašne rastline, ki dajejo ljudem življenje … Naj nas rastline z neštetimi listi rešijo smrti in tesnobe!«

Kmečka opravila na polju so prazniki. Obstajajo v vseh kulturah in dosežejo višek na poletni solsticij, kajti rastlinstvo je znak božjega kraljestva na zemlji, možnost, ki se uresničuje iz *prsti.*

Zemlja rodi rastline in človeka – pravi Geneza in potrjuje *Koran*, ker je kot ženska in mati povezana s humusom, najbogatejšo prstjo.

Žetev, košnja, preja, sicer utrujajoča in naporna dela, so *naravni prazniki* s prastarimi pravili, z oblekami, belimi lanenimi srajcami, z izbranimi jedmi za zajtrk, južino, večerjo in z zaključno jedjo – v znak zahvale postorjenemu delu.

Pa še z zvrhano malho ljudskega verovanja: naj žanjice na polju nikdar ne pljuvajo v roke, sicer vile ne bi prihajale plet žita. Na mizo se vselej kruh postavi, če ne, neposlušno gospodinjo zadene kazen. O božiču je obvezno pokusiti božični kruh, ki ima moč, s katero polja rodijo, prinaša srečo, ljudi in živino varuje pred boleznijo, otrokom pomaga pri rasti. Pustna miza – polna dobrot, sicer se primeri kaj nenadejanega. Kruh in vino v noči po rojstvu otroka čakata v hiši na rojenice in sojenice, ki morejo otroku izprositi srečno bodočnost.

Enajsti november pa je jesenski praznik, Martinovo, pastirsko slavje. Dotlej spravijo vse pridelke in končajo s pašo.

Ljudska verovanja, ki v svoji mitičnosti pripadajo nad-razumski zavesti in koreninijo v daljni preteklosti, naj kot arhetipi družbenega reda in življenja spremljajo tudi novodobne generacije: zato naj podeželja še naprej odpirajo svoje skrivnostne prostore, ki vabijo, naj se vanje vstopi, naj se prestopi, naj se veruje … v mlinarske mernike, škafe in bokale, četudi se jim ne zaupa! Ker merske enote so tiste, ki z njimi spet merimo, opravimo to *pošteno:* petkrat meriti, enkrat rezati, raje malo preveč. In vsakdo se meri po svoji meri, *dežela* pa po sečnji dreves, ki se morajo nadomesti z mladimi; da ne postane človek zmagovalec nad lesi; ker kdor bi to storil, bi bil z njimi pokončan.

Od kmetovih misli v predpustnem času se letina meri …

Pomladni čas je čas, ko se fant in dekle vzameta,
ker zeleno je znamenje dolgega življenja,
svežine in toplote, zato se v zeleno naj zatekata.

Vaščani so rejci živali.

Animal je v človeku biološka sila, prepoznana in integrirana v njegovo življenje. Sicer C. G. Jung ne bi pisal o obilici živalskih simbolov in v religijah in umetnostih vseh časov ne bi bili tako pogosti: govedo, prašiči, kunci, kokoši, koze, ovce, race, goske so na sleherni domačiji in domačini vselej poročejo, da te stvari *morajo* pri hiši biti. Sprejemanje živalske biti je pogoj za človeško in za človekovo polno delovanje.

Človek potrebuje ob sebi živalsko bližino, čeprav je z razvojem dosegel njihovo pre-seganje.

»Pustil sem, da požar uniči pohištvo,« poreče kmet, »glavo pa tvegal, da iz ognja rešim žival.

Ko pa molim, molim tudi zanjo …«

Vladimir Frantar

Dunajska razglednica

Evropski operni razgledi

Dunaj ima dandanes vsaj štiri hiše, v katerih uprizarjajo opere, a tudi druge glasbene zvrsti. Najslavnejša je seveda Državna opera (Staatsoper), za njo pa se uvršča Ljudska opera (Volksoper). Mnogi radi – vsaj občasno – obiščejo tudi Komorno opero (Kammeroper), kjer v – skromnejših in manjših prostorih – lahko odkrijejo kakšnega zelo dobrega mladega pevca ali pevko, ki je na najboljši poti, da postane zvezda. Komorna opera je eno od nekoč tako značilnih dunajskih »kletnih« gledališč, saj se je treba za vstop v parter spustiti po stopnicah v klet.

Nekoč predvsem operetno in festivalsko gledališče – Theater an der Wien – je postalo četrti operni teater v avstrijski prestolnici, ki privlači občinstvo z raznovrstnimi programi in z odličnimi izvedbami, predvsem tudi baročnih del.

Janáček v Državni operi

Dunajska državna opera je še zmeraj ena vodilnih v Evropi in v svetu. Kvaliteta seveda niha – kot povsod – a je močno odvisna tudi od umetniškega vodstva in od njegove repertoarne usmeritve. »Velikanka na Ringu« je bila dolga leta in desetletja znana po svoji konservativnosti – tako v programskem kot v izvedbenem smislu. Različne uprizoritve so se izmenjavale vsak dan, z njimi pa tudi zasedbe. Sistema »staggione« niso poznali, saj so imeli dovolj domačih angažiranih pevcev, ki so lahko vskočili, če kakšen gost ni prišel ali je v zadnjem trenutku zbolel. Zgodilo se je, da je protagonist pripotoval na Dunaj šele popoldne pred večerno predstavo in nikakor ni mogel imeti orkestrske vaje. Z dirigentom se je srečal pred predstavo. Tudi z režiserjem ali z njegovim asistentom. Tako so bile improvizacije zelo pogoste in umetniška raven predstave na sumljivem nivoju.

Dandanes tudi v Državni operi na Dunaju izvajajo dela v ciklih (ki so razporejeni čez vso sezono) – po tri do šest predstav v ciklu s pretežno eno zasedbo. Za glavne vloge so pripravljene rezerve, saj predstava ne sme odpasti. Dogodilo se je že, da je slavni pevec odpel dve dejanji in nato ni mogel nadaljevati; v tretjem ga je zamenjal nekdo, ki je nestrpno čakal na priložnost, in predstavo uspešno končal. V določenem obdobju je bil znani »reševalec« predstav v tej ugledni operni hiši naš tenorist Janez Lotrič. Ima obsežen repertoar in lahko nastopi brez vaje skoraj v vseh znanih operah. Gledal sem ga, ko je v *Trubadurju* zamenjal obolelega italijanskega kolega; bil je odličen in občinstvo ga je nagradilo s številnimi aplavzi. Nikjer pa ni pisalo, da je Slovenec.

Ta čas je generalni glasbeni direktor Dunajske državne opere ugledni avstrijski dirigent Franz Welser-Möst, ki je poprej dolga leta uspešno deloval v Züriški operi. Prav on je »prerodil« repertoar in vanj uvrstil več sodobnejših del (predvsem opere dvajsetega stoletja), a nima zmeraj posebne sreče – ne pri izbiri programa ne pri pevskih zasedbah. Bral sem, da zadnja premiera Verdijeve *Traviate* ni bila ravno najbolj uspešna in da znana francoska sopranistka Natalie Dessay v njej ni prav nič blestela.

Welser-Möst je zelo naklonjen Janáčku, ki ga dobro pozna še iz Züricha. Ne le *Jenufo* in *Katjo Kabanovo*, uprizoriti hoče tudi njegova manj znana dela. Tako je bila decembra premiera zadnje Janáčkove opere *Iz mrtvega doma*, potem pa je v januarju sledila Weillova *Vzpon in propad mesta Mahagonny*; obe je pripravil Welser-Möst. Čeprav je mogoče slišati in brati, da se z »Wagnerjem« ne razume najbolje, imajo na sporedu *Nibelunški prstan* in druge njegove opere. Vedno pa je navzoč tudi Richard Strauss, ki – predvsem s *Kavalirjem z rožo* in z *Ariadno na Naxosu* – doživlja svojevrstne rekorde, a so tudi druga njegova dela (*Saloma, Elektra, Daphne, Capriccio, Intermezzo* …) kar

pogosto na sporedu. Še vedno sta zelo prisotni italijanska in francoska opera, manj pa ruska, ki ji standardno občinstvo ni preveč naklonjeno.

Iz mrtvega doma je zadnje in nedokončano Janáčkovo operno delo. Libreto je skladatelj priredil po romanu Fjodorja Dostojevskega in dogajanje je postavljeno v kruto okolje sibirske kaznilnice, kjer se v odnosih med kaznjenci odvijajo svojevrstni nesporazumi in tragedije. Opero sem prvič videl v Ljubljani leta 1959, ko so dirigent Demetrij Žebre, režiser Hinko Leskovšek, scenograf Maks Kavčič, kostumografinja Alenka Bartl in koreografinja Majna Sevnik pripravili odlično predstavo, ki jo je občinstvo premalo cenilo. Izvedli so jo dvanajstkrat, kar pomeni, da so jo v glavnem gledali tedanji abonenti, saj je bilo približno toliko abonmajev. Z delom sem se srečal še 1994. na Slavnostnih igrah v Salzburgu (peli so v češčini, a ni bilo prevoda, vlogo Gorjančikova pa je pel sam Nikolaj Gjaurov!), v Angleški narodni operi v Londonu 1997 in v Velikem gledališču v Ženevi leta 2004. Kljub vsemu mi je v najlepšem spominu ostala ljubljanska uprizoritev, v kateri so takrat (še pri polnih močeh!) nastopili naši dobri pevci Zdravko Kovač, Janez Lipuščček, Gašper Dermota, Slavko Štrukelj, Friderik Lupša in drugi.

V gledališkem listu ob dunajski premieri so navedene izvedbe *Iz mrtvega doma* v čeških, slovaških in drugih evropskih opernih hišah, a uprizoritev v Ljubljani leta 1959 ni omenjena, pa tudi tista v Angleški narodni operi ne.

Dunajsko postavitev je režiral Peter Konwitschny, ki je znan po tem, da rad eksperimentira. Tako je tudi to delo močno posodobil; iz sibirske kaznilnice v carski Rusiji ga je prestavil v sodobnost, na štiriinštirideseto nadstropje poslovne stolpnice, v presenetljivo svetlo, belo, elegantno dvorano, kjer se zabavajo, prepirajo in izvajajo svoje orgije tajkuni, mafijci, prevaranti, narkomani, pijanci, razuzdanci in podobna banda. Med sabo imajo različne obračune, včasih zelo nasilne, zato teče tudi kri. Konwitschnyju, ki je imel dobre sodelavce v Alexandru Edtbauerju in Johannesu Leiackerju (scena in kostumi), v Jürgenu Hoffmannu (lučna oprema) in v Christianu Herdenu (koreografija), je uspelo pripraviti nekaj prepričljivih prizorov, predvsem tudi zelo surovih. Razmerja med tovrstnimi ljudmi so pogosto zelo kruta.

Pripovedi posameznih »kaznjencev« so ilustrirane z ustreznimi reakcijami, največkrat z nasiljem, njihova »gledališka« predstava pa je uvod v seksualne orgije.

Dogajanje, ki se začenja (v nasprotju z originalom), v svetlem, bleščečem okolju, postaja vse bolj temačno, zapleteno in grozljivo. Že uvodni, surovi pretep novinca Gorjančikova, ki očitno prihaja iz »boljših« krogov, je začetek krutih obračunov, ki so včasih tudi sami sebi namen. Fant naj bi šel končno na svobodo, a ga na svojstven način usmrtijo. Ganljive so zgodba mladega Tatarja Aljeje, ki se naveže na Gorjančikova (le-ta ga nauči brati in pisati) pa seveda tudi zgodbe vseh ostalih, na primer Skuratova, ki govori o svoji preteklosti v Moskvi in o avanturi s privlačno Nemko, ki si je končno izbrala rojaka, a ga je Skuratov ubil. Še bolj pretresljiva je pripoved Luka Kuzmiča; na koncu se razkrije, da je prav on tisti Filka Morozov, ki mu je skušal Šiškov prevzeti ljubljeno Akulko, zato ji je le-ta prerezal vrat.

Franz Welser-Möst je dober in zelo vsestranski dirigent; seveda dobro obvladuje tudi Janáčkovo zahtevno glasbo (učinkoviti so predvsem inštrumentalni trenutki), a najbrž nikoli ne bo tak ekspert za češkega mojstra, kot je bil nekoč Charles Mackerras. V predstavi, ki so jo izvedli – brez odmora – v češkem originalu (vsak gledalec na osebnem monitorju lahko spremlja prevod v nemščino ali angleščino), smo skupaj z njim uživali, čeprav je včasih dogajanje na odru prav surovo. Uživajo pa očitno tudi vsi izvajalci, od imenitnih Christopherja Maltmana (Šiškov), Herberta Lipperta (Skuratov) in Misha Didyka (Luka) do Sorina Colibana (Gorjančikov), Gergelyja Németija (Aljeja), Hansa Petra Kammererja (Mali kaznjenec) in vseh drugih, ki svoje vloge zares odlično podoživljajo.

Muzikal v Ljudski operi

Ljudska opera je prav posebna dunajska vrednota. V njej uprizarjajo operete, vendar tudi (in zelo pogosto!) opere. Znana je po svojih uspešnih produkcijah muzikalov, obenem pa ne zanemarja baleta. Klasičnih koncertov s svojim orkestrom običajno ne pripravlja, ima pa priložnostno na sporedu predstavitve različnih umetnikov – sedanjih in nekdanjih sodelavcev; oblikuje jih kot samostojne in privlačne dramaturške celote (s spretno vključenimi glasbeno-scenskimi odlomki), ki predstavljajo določeno osebnost po umetniški in človeški plati. Avtor tovrstnih scenarijev je največkrat glavni dramaturg Ljudske opere Christoph Wagner-Trenkwitz. Nedavno so se ponovno spomnili legendarnega dunajskega pisatelja esejista in dramaturga Marcela Prawyja; ob stoletnici njegovega rojstva so pripravili program z naslovom *Salut für Marcel Prawy*.

Ustvarjalci iz Ljudske opere navadno niso tako znani, cenjeni in popularni kot tisti, ki nastopajo v Državni operi, vendar se slednji ne branijo nastopov v drugi dunajski operni hiši in v njenih predstavah pogosto sodelujejo. Tu sem, med drugimi, videl Kurta Rydla kot Sarastra v Čarobni piščali, slavno Seno Jurinac v vlogi Lady Billows v Brittnovem *Albertu Heringu* in še marsikoga iz »velikanke«. Slovenska mezzosopranistka Sonja Draksler je bila dolga leta prvakinja Ljudske opere, kjer je pela vrsto vodilnih vlog, z manjšimi pa je sodelovala v Državni operi; videl sem jo kot ma-

Avstrijski dirigent Franz Welser-Möst, glavni glasbeni ravnatelj Dunajske državne opere

ter Lucio v Mascagnijevi *Cavallerii rusticani* in kot Rosette v Massenetovi *Manon*. Tudi drugi slovenski pevci občasno sodelujejo v predstavah Ljudske opere, zdaj največkrat sopranistka Bernarda Bobro, ki sem jo že 2004. gledal tu kot odlično Suzano v Mozartovi *Figarovi svatbi*. Tu so peli tudi Igor Filipovič in nekateri drugi. Pred leti sem v tem hramu prvič srečal dirigentko slovenskega rodu Karen Kamenšek (dirigirala je nepomembno opereto) in pripravil z njo intervju za časopis, januarja letos pa je v Ljudski operi ponovno sodelovala Marjana Lipovšek – kot Old Lady v koncertni izvedbi Bernsteinovega muzikala *Candid*.

V tekoči sezoni imajo v Ljudski operi na sporedu spet vrsto premier, obnovitev in ponovitev, ki jih uprizarjajo ciklično, tako da so na sporedu skozi vso sezono. Ob božičnih in novoletnih praznikih sta obvezni Humperdinckova opera *Janko in Metka* (za mlajše občinstvo) in Straussov *Netopir,* ki ga uprizarjajo na Silvestrovo celo dvakrat, popoldne in zvečer, obvezno pa tudi na novoletni večer.

Muzikal so v Ljudski operi uvedli že pred mnogimi leti in prav nič ne ogroža operete; v nekem smislu jo celo dopolnjuje. Lahko rečemo, da se je stara, klasična opereta prav v tem hramu marsikaj naučila od muzikala. Nekatere operetne predstave so bolj podobne muzikalu, saj so sveže, sodobne, prav nič starokopitne ali zaprašene. Mnogi, ki že vrsto let spremljamo program Ljudske opere, se spominjamo izvrstnih izvedb muzikalov *My Fair lady, Zgodba Zahodne strani, Hello, Dolly!, Annie, get your gun, Show Boat, Wonderful Town, The Sound of Music* in nekaterih drugih. Gotovo ni naključje, da so se v tekoči sezoni odločili še

za *Die Spinnen, die Römer! (Ti prismuknjeni Rimljani!)*. To je popularni muzikal Američana Stephena Sondheima, znan po originalnem naslovu *A Funny Thing Happened on the Way to Forum (Nekaj smešnega se je zgodilo na poti v Forum)*.

Delo, ki je postavljeno v stari Rim, v čas dvesto let pr. Kr., odseva kar precej značilnosti in napak sodobne družbe. To pa so predvsem radoživost, veselje do življenja, prešernost na eni, pa tudi pohlep, ljubosumje, nevoščljivost in razuzdanost na drugi strani.

Sondheim je to dobro prikazal v svojem libretu in v glasbi, ki je vseskozi temperamentna in živahna, izvedba pa se je avtorju skoraj v celoti podredila. Besedilo je v nemščino prevedel Martin Flossmann, prireDil pa ga je režiser Werner Sobotka, ki je pripravil zelo tekočo in gledljivo predstavo; že na predpremieri, ki sem si jo ogledal, je dobro zaživela. Seveda je ves čas prevladoval občutek, da nismo na Broadwayju ali na West Endu ampak v »stari, dobri« Ljudski operi na Dunaju. Na to je vseskozi opozarjala nemščina, pa naj so se prizadevni člani orkestra – pod vodstvom spretnega dirigenta Davida Levija – še tako trudili, da bi zveneli originalno, ameriško.

Scena Friedricha Despalmesa (vse skupaj se dogaja na rimski ulici) deluje precej »domače«, hiše, tudi najbolj spotakljiva, ozaljšana s srčki, nimajo ravno značilnosti rimskega sloga in kostumi Elisabeth Gressel so živahnih barv, prijetno stilizirani. Režiser se očitno ni trudil ustvariti rimskega razpoloženja, pokazal je komedijo »za vse čase in priložnosti«, čeprav občasno »zadiši« tudi po laško, predvsem ko nastopijo živahne kurtizane in ponosni rimski vojak – Miles Gloriosus.

Zgodbica o mladem, neizkušenem Heru, ki doživlja svojo prvo ljubezen z »nedolžnim« dekletom iz javne hiše, namenjeno drugemu, in o njegovem sužnju Pseudolusu, ki si želi postati svobodnjak, je precej naivna, a, začinjena s prijetno Sondheimovo glasbo, izzveni simpatično in prepričljivo. Za to so odgovorni dobri izvajalci, ki dajejo predstavi dinamiko in potrebno občutje. Nič za to, če niso vsi tudi izvrstni pevci, a pod povprečjem ni nihče. Najbolj ugajajo Robert Meyer kot razposajeni Pseudolus, Bettina Mönch v vlogi sladke Philije, Sigrid Hauser kot temperamentna Lycus, Herbert Steinbock v posrečeni vlogi Senexa in Florian Spiess kot čvrsti Miles Gloriosus.

Madama Butterfly z drugačnim koncem

Puccinijeva *Madama Butterfly* je še zmeraj med najbolj priljubljenimi deli opernega repertoarja. V Ljudski operi jo izvajajo v sedanji postavitvi od sezone 2003/04 in so imeli že malone štirideset ponovitev. Opero pojejo, kot je zdaj v navadi, v italijanskem originalu, na zgornji rob odra pa projicirajo nemški prevod.

To sezono je program Ljudske opere spet zelo bogat, saj vključuje tudi *Carmen, Vesele Windsorčanke, Pepelko, Plašč, Giannija Schicchija, Čarobno piščal, Traviato, Rusalko, Glumače* in še marsikaj.

Predstave Ljudske opere so dobro obiskane, a se še zmeraj lahko dobi vstopnico v zadnjem trenutku. Imajo tudi stojišča in tisti, ki želijo uživati stojé, se lahko predajo užitkom za nekaj evrov.

Madama Butterfly v režiji Stefana Herheima in v scenski ter kostumski podobi Kathrin-Susann Brose je sodobna, inovativna, čeprav ne prav avantgardna. Oder je napolnjen z ljudmi iz današnjega časa; zavzeto spremljajo zgodbo o japonski gejši, ki je postala ameriška Mrs. ali Madama, a jo je mož po kratkem času zapustil. Med množico se sprehaja tudi skladatelj Giacomo Puccini s svojim značilnim klobukom, s palico in s cigareto v ustih, eleganten in dostojanstven, kot je znal biti le on. Mimogrede odigra in odpoje v drugem dejanju tudi nadležnega Čo-čo-sanega snubca, bogatega princa Yamadorija. Ob njem se »motajo« tudi tri junakinje iz drugih Puccinijevih oper, Manon, Mimi in Tosca. Le kaj imajo opraviti vsi skupaj v zgodbi o nesrečni Japonki?!

Hernheim sicer dokaj spretno oblikuje njeno zgodbo vse do konca, ko naj bi naredila samomor. A ko ji Suzuki pošlje otroka, se očitno premisli. Ostala bo živa, čeprav naj bi fantička dobila Pinkertonova ameriška žena. S tem pa ni zadovoljno »občinstvo« na odru, zboristi in statisti, ki v tem dejanju očitno predstavljajo turiste. Izpulijo ji meč iz rok in jo večkrat zabodejo, tako da se sirota, vsa okrvavljena, zgrudi in umre.

Hernheim je tako preoblikoval značaj in podobo naslovne junakinje, nisem pa prepričan, da je s tem kaj pridobil. Pravo občinstvo je ob koncu nemalo zmedeno in skoraj pozabi ploskati. Z režijo očitno ni zadovoljno, kajti – ko se oder spet odpre –, med aplavzi sliši tudi »bu-janje«.

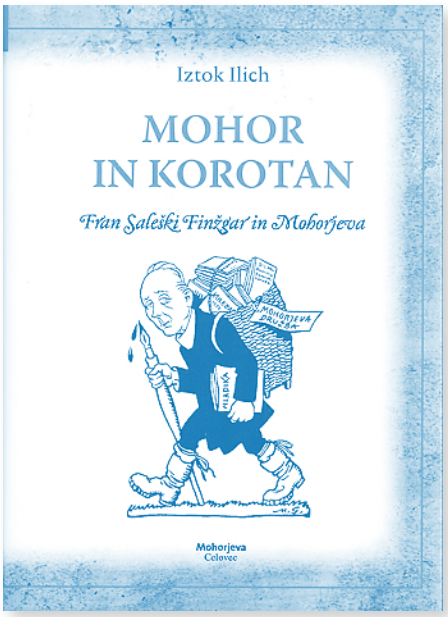
Japonski dirigent Tetsuro Ban, droben, vitek mladenič, dokaj suvereno vodi orkester Ljudske opere, ki ne igra slabo in se posebej izkaže v intermezzu med drugim in tretjim dejanjem. Pevci so solidni, izstopa pa seveda naslovna junakinja, ki jo presunljivo oblikuje Melba Ramos; pevsko je odlična – od začetka do konca – igralsko pa tudi zelo prizadevna in doživeta. Na pogled seveda ni ravno drobna Japonka, a v primerjavi z obilnimi primadonami, ki smo jih že videli v tej vlogi, je kar sprejemljiva. Zelo ugaja Suzuki, njena zvesta služabnica, v podobi Adrineh Simonian, dobre pevke in izvrstne igralke, ki je obenem zelo šarmantna, pristna in simpatična. Zato pa se ne izkaže – ne glasovno ne igralsko ne pojavno – Pinkerton, kot ga predstavlja tenorist Jenk Bieck. Vloga sicer ni simpatična, a bi moral izžarevati malo več pokončnosti in možatosti – vsaj na zunaj, tudi če je v resnici slabič.

Simpatično deluje Morten Frank Larsen kot ameriški konzul Sharpless, čeprav nekako ne razumem njegovega delovanja: sočustvuje z Butterfly, a podpira Pinkertona in mu skuša pomagati pri pridobitvi otroka. Pevsko se dobro izkaže v tercetu v zadnjem dejanju. Več kot standardnega mešetarja Gora oblikuje tenorist Jeffrey Treganza, ki mu ta vloga očitno dobro pristaja. Josef Luftensteiner je boljši igralec kot pevec. Njegov Puccini je vseskozi navzoč, večinoma nem in diskreten, a opazen ter pronicljiv. Kot Yamadori je šibek in neodmeven, a vloga je majhna in kratka; hitro se spet spremeni v Puccinija, ki mu ustreza. Povečana je vloga Kate Pinkerton, ki jo solidno odpoje in odigra Manuela Leonhardsberger.

Butterfly v Ljudski operi tako prinaša nove izzive, a ne daje odgovorov na vsa vprašanja, ki si jih zastavlja.

Trije protagonisti Sondheimovega muzikala *Ti prismuknjeni Rimljani!*: Paul Schweinester (Hero), Bettina Mönch (Philia), nad njima pa Robert Meyer kot Pseudolus. Foto: Rita Newman

Iztok Ilich: MOHOR IN KOROTAN – Fran Saleški Finžgar in Mohorjeva

Mohorjeva družba v Celovcu, 2011

Vsestranski Iztok Ilich je za 160-letnico Mohorjeve družbe in 140-letnico Finžgarjevega rojstva z dokumentarno knjigo *Mohor in Korotan* pripravil zaokroženo podobo prve slovenske založbe. Ilicha sicer poznamo kot prevajalca, publicista in kritika, večkrat se je s samostojnimi deli študijsko posvetil določenim motivom, tudi otrokom ni ostal neznan.

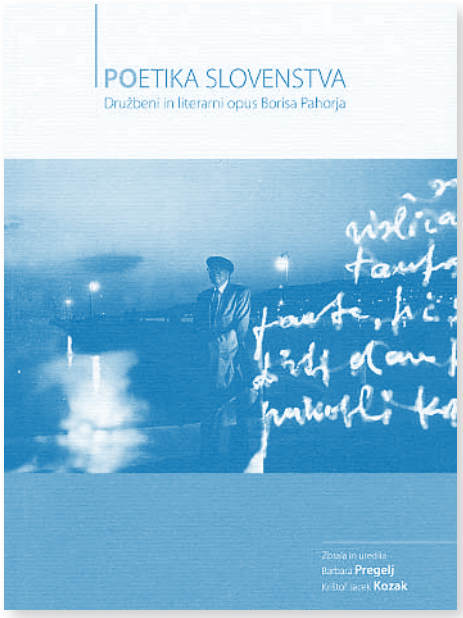
Ker je Fran S. Finžgar imel pri Mohorjevi družbi levji delež, ostaja osrednji lik celotne razprave. Ilichu ne manjka leposlovnega navdiha, čeprav temelji celotna knjiga na dokazljivem, dokumentarnem gradivu. Za najstarejšo slovensko založbo je Finžgar z vso prizadevnostjo storil vse, kar je bilo v njegovih močeh, da je obstala – najsi je njegovo pisateljsko delo v 20-ih in 30-ih letih prejšnjega stoletja ostalo maloštevilno. Po enajstih letih z Mohorjevo je predal uredniško vodstvo drugemu.

Seveda sta v ospredju knjige vzpon Mohorjeve družbe in širjenje, pri čemer je imel Finžgar poglavitni delež. Predvsem narodnozavedni duhovščini gredo vse od leta 1851 dalje zasluge in priznanja, da se je navkljub nemškemu nasprotovanju tako razširilo število naročnikov in so mohorske knjige pristale po vsem slovenskem območju. Leta 1894 je v Celovcu nastal Mohorjev dom, še danes središče slovenske kulturne in narodne dejavnosti. Po plebiscitu na Koroškem so se razmere za Slovence trdo spremenile, a niso zlomile mohorjanskega duha. Ilich se je posebej, kratko, a smiselno polno, lotil objav Finžgarjevih literanih del, ob Mohorjevi je upošteval časnikarske objave, vse do zapletov okoli romana (ne povesti!) *Pod svobodnim soncem*, pa tudi pri *Stricih* in še kje. Tudi pri revijalistiki ni šlo gladko, samo za primer: goriško revijo Mladika (1920) so fašisti hoteli uničiti, Finžgar pa jo je pridružil Mohorjevi in jo rešil. Za današnjega bralca je presenetljivo, da je Mohorjeva družba med prvo svetovno vojno imela največ naročnikov, po vojni in po plebiscitu pa je število opazno padlo. Po nasvetu generala Rudolfa Maistra je Finžgar preselil Mohorjevo (1919) iz Celovca sprva na Prevalje, dokončno pa v Celje 1927. Uspel je zbrati sredstva za ureditev Prešernove domačije in skrbel, da so dobili slovenske knjige Slovenci na tujem. Med drugo svetovno vojno se je Mohorjeva preselila v Ljubljano in Finžgar se je moral odločno zavzeti za obstoj – s kljubovalnostjo okupatorju in z ljubeznijo do svojega naroda. Po vojni je postala Mohorjeva nadležna, zato so jo hoteli »nadomestiti« s Prešernovo družbo. Ne le Finžgarjevo opravljeno delo, tudi korespondenca kaže na nesebično, vestno požrtvovalno dejanje v tistih letih in razmerah, v hotenju za skupno kulturno in narodno dobro. Iz narodnostnih in kulturnih potreb je leta 1924 nastala sestrska Goriška Mohorjeva družba. Poprej uničena Celovška Mohorjeva pa je šele po drugi svetovni vojni lahko začela nanovo svobodno delovati.

Skica o Finžgarjevi osebnosti pri Mohorjevi je nepogrešljiva. Ilich nato prične s Korotanom (geografsko, zgodovinsko, narodnostno, versko) – v svojem spominskem doživljanju! Zatem je bežno skiciral zgodovino slovenskega Korotana, bolj prigodbeno kot pusto faktografsko. Nasploh se Ilich nagiba k temu, da bi z leposlovne strani sledil dogodkom in osebam in na ta način oživil peripetije okoli Mohorjeve. V dobršnem delu so prepuščena leposlovna besedila, odlomki, Finžgarju samemu. Iz njega pa govorijo tudi izkušnje, zapažanja, ugotovitve, zrcali se neutrudno prizadevanje za ljudskost Mohorjeve, za narodne in etične vrednote, brez pretiravanja pove o težavah, ovirah in sovražnih nasprotovanjih, vse do pripovedi iz časa okupacije ipd. Ilich namenja posebno poglavje Finžgarjevi korespondenci. Tu so premišljeno odbrani odlomki pisem Ksaverju Mešku, Izidorju Cankarju, Antonu B. Jegliču, Ivanu Prijatelju, Jožetu Plečniku, Francetu Koblarju, Francetu Bevku, Juliji Bračič in še drugim, vseh naslovnikov je 17. V sklepnem poglavju se v odlomkih zvrsti 15 prispevkov znanih osebnosti, med njimi so Izidor Cankar, Anton Slodnjak, France Koblar, Joža Mahnič, Jože Toporišič, Stanko Cajnkar, Marijan Smolik, Peter Krečič.

Knjiga *Mohor in Korotan* z ustvarjalno podobo Frana Saleškega Finžgarja je zgledna pridobitev za tematiko, ki sicer od poprej ni neznana, a je z Ilichovim peresom temeljito podkrepila širši pomen Mohorjeve in njenega dolgoletnega urednika. Ilich je daleč od suhoparnega navajanja, pozna se mu literarno pero. V problematiko je segel vsestransko – zgodovinsko, narodnostno, revijalno, spominsko-faktografsko, znal je na lahek (ne lahkoten!) način približati vsebine in utrditi spoznanja o namenu in pomenu Mohorjeve družbe z njenimi izdajami za široko slovensko javnost. Mestoma je vnesel misel o takratnem Finžgarjevem pisateljskem deležu, razume se, da je to le dopolnjen preblisk za tisti čas in ne more imeti širšega namena literarno-teoretičnega razpravljanja. Z Ilichovo noviteto smo dobili celovito razpravo, kakršne doslej nismo poznali. Privlačno knjigo lepo dopolnjujejo kar številne fotografije in reprodukcije.

Igor Gedrih

Več piscev: (PO)ETIKA SLOVENSTVA: DRUŽBENI IN LITERARNI OPUS BORISA PAHORJA.

Univerzitetna založba Annales in Fakulteta za humanistične študije Koper, 2011

Končno se je iz svoje odrevenelosti zganila tudi slovenska literarna in širše znanstvena veda, ki je »našemu« Borisu Pahorju posvetila zajetno, bogato in vseobsegajočo znanstveno monografijo, kakršna celostno predstavlja tako literarni kot družbeno-politični opus tržaškega pisatelja. Monografijo, ki sta jo uredila dr. Barbara Pregelj in dr. Krištof Jacek Kozak, ima pomenljiv naslov, kar že nakazuje bivanjsko in literarno prepletanje estetske in etične dimenzije v Pahorjevih delih.

Urednika sta k sodelovanju povabila večino domačih in tujih literarnih teoretikov, filozofov, sociologov, zgodovinarjev, prevajalcev, ki so se s pisateljevim opusom že ukvarjali. Boris Pahor namreč predstavlja velik izziv za vse raziskovalce, ker je njegova literarna pot nerazdružljivo povezana z velikimi zgodovinskimi preobrati preteklega stoletja. V tem okviru je daleč najvidnejši uspeh dosegla njegova *Nekropola*, kateri je posvečenih kar nekaj člankov, saj je roman uvrščen v sam vrh taboriščne pričevanjske literature ob bok Antelma, Levija, Ameryija pa vse do Nobelovega nagrajenca Kertesza. Tej tematiki, katero smiselno uvaja osebno pričevanje Evgena Bavčarja, je tako posvečen prvi obsežnejši sklop člankov, pri katerem so sodelovali René de Ceccatty (*Pahor, dostojanstvo, identiteta, spomin*) ter Ivana Latković in Zvonko Kovač s člankom o (ne)izrekljivi izkušnji taborišča in smrti. V istem sklopu je objavljen tudi članek Thomasa Poissa s Humboldtove univerze v Berlinu o razumevanju bolečine kot pogostem motivu v opusu Borisa Pahora in Marte Verginella o Borisu Pahorju kot pričevalcu in razlagalcu taboriščnega *anus mundi*. Sklop zaključujejo Guy Fontaine z analizo severa v delih Borisa Pahorja, Tatjana Rojc s člankom o spominu in zgodovinski stvarnosti ter Krištof Jacek Kozak s prispevkom o slovenski samobitnosti.

Pahorjeva življenjska in družbena izkušnja pa je močno zaznamovana tudi z osebnim, na trenutke tudi izrazitim družbenim angažmajem, ki je še zlasti opazen v njegovem pojmovanju naroda in prizadevanjih za zgodovinsko resnico. Tej tematiki je namenjen drugi sklop monografije, ki se osredinja predvsem na objavo znamenitega intervjuja z Edvardom Kocbekom in njegove posledice tako za Pahorja kot za Kocbeka (Igor Omerza, Tine Hribar, Janko Rožič); sklop pa smiselno uvaja članek Jožeta Pirjevca o Pahorjevem oporečništvu z ugotovitvijo, da je tržaški pisatelj še danes za oblast v marsičem problematičen avtor.

Tretji sklop obravnava recepcijo Pahorjevega ustvarjanja, prevode, urednikovanje, pojmovanje in internacionalizacijo manjšinske književnosti ter gledališke kritike, s čimer se vrne k obema vidikoma, ki sta za vrednotenje Pahorjevega opusa nujna: k mednarodnemu kontekstu in slovenski družbeni stvarnosti. K širšemu evropskemu okviru se tako usmerja Simona Škrabec, medtem ko Martina Ožbot razčlenjuje prevodno posredovanje slovenske književnosti ob besedilih Borisa Pahorja. Problematiko prevodov v nemščino predstavlja tudi Urška P. Černe, medtem ko Meta Klinar sega na francoska tla z odzivi medijev v Franciji. Boris Pahor je nedvomno tudi usidran v svoj tržaški prostor, od koder opazuje slovenskega pesnika Srečka Kosovela (Janez Vrečko), s pozornostjo pa sledi italijanski književnosti (Miran Košuta). Beneški raziskovalec Patrizio Rigobon se posveča Borisu Pahorju in Montserratu Roigu ter jeziku in kulturi v slovenski in katalonski identiteti. Za tržaškega bralca bo nedvomno zanimiv tudi članek Janeza Strutza in Vladke Tucović, ki primerjata recepcijo tržaškega italijanskega pisatelja Scipia Slataperja tako pri Borisu Pahorju kot pri Alojzu Rebuli. Manjšinski problematiki se posveča Barbara Pregelj, Pahorjevemu uredniškemu delu pa Zoltan Jan, medtem ko Bogomila Kravos postavlja v ospredje odnos med Borisom Pahorjem in Slovenskim gledališčem v Trstu. Monografijo zaključujeta Urška Perenič, ki predstavi lik prve Pahorjeve ocenjevalke Marije Žagar in pisateljeve odzive na njene predloge, medtem ko se mlada tržaška raziskovalka Maja Smotlak poglobi v ženske literarne like romana *Parnik trobi nji*.

Posebnost monografije *(Po)etika slovenstva* je v tem, da si je mogoče zamisliti potencialno publiko ne samo v ozkem krogu literarnih zgodovinarjev, temveč je, zaradi dejstva, da je to temeljna znanstvena monografija o Pahorjevem delu in književnosti, uporabna za širši krog bralcev: od študentov preko zainteresirane javnosti do vseh, ki jih zanimajo ne samo oseba Borisa Pahorja, pač pa tudi njegov čas, osebe, s katerimi je sodeloval, in odzivi na njegovo ustvarjalnost doma in po svetu.

Jadranka Cergol

Janez Kajzer: OVADBA OPOLNOČI

Celjska Mohorjeva družba, 2011

Brez notranjih stresov se ni mogoče približati tistemu strahotnemu nečistemu času v letih po drugi svetovni vojni, ko so kot nedolžne žrtve na skrivnih in javno montiranih procesih v tragično nemilost padali naši ubogi ljudje, sicer pa velikani po duši in srcu; tipalke satanske mreže so ugonabljale in razčlovečevale vse, četudi jim je bil edini najvišji imperativ: živeti v svobodi, ustvarjati srečo zase in njihove družine, neutrudno delati dobro, veseliti se z vsem, kar na svetu rado biva.

Ovadba opolnoči je povest o dobrih ljudeh, Mateju in Ani Justin. Nesebična, nepristranska, miselnosti Cerkve in vsem dobrim ljudem predana. Doktor vidi samo stisko človeka, ne glede na kakršno koli njegovo pripadnost, učiteljica Ana pa je zvesta, ljudem in delu predana, otroci iz soseske prihajajo k njej, ona jih uri v znanju angleščine in nemščine. Ta živa romantika se je končala v tistem trenutku, ko se je slovenska bratska morija prelevila v njen najbolj krvavi (nesmiselni, krivični, nestrpni, uživaški) kalvarijski tango.

Naj strnem zgodbo, če jo je sploh mogoče še bolj strniti, saj jo je pisec zgostil z bleščečim slogom ter ji podaril vso sočnost in lepoto slovenske besede! Vsebinsko sega v snov neljubega časa slovenske zgodovine po drugi svetovni vojni, o kateri so napisane skladovnice knjig. O tem nečistem času govorijo živa pričevanja, dnevniki govorijo o tem neljubem času (čistk, zasliševanj, šikaniranj, natolcevanj, ovadb, priporov, zaporov, usmrtitev, nenadnih izginotij poštenih, delovnih, življenje ljubečih in nedolžnih ljudi) v letih po drugi svetovni vojni. Matej iz Malih Vižmarij, pred vojno in med njo, daleč naokrog znan kot zdravnik (odziva se na klice onih v hosti, onih v domovih bližnjih zaselkov, ne glede na kakršen koli predznak, zanj je bil pomemben le »človek v stiski«), velik in iskren prijatelj ljudi v težavah; nadvse skrben za zdravje ljudi, pri vseh priljubljen, znan tudi kot dober poznavalec *Svetega pisma*, predan Cerkvi, spoštljiv do duhovnikov in vsega, kar oni pomenijo za slovenskega kristjana, brez trohice zvijačnosti ali kakršne koli sprevrženosti. Komaj se je končala bratomorna vojna in so »zmagovalci« dvignili greben, se je za »kapitalističnega doktorja«, »farško sodrgo«, »reakcionarja« začel (ne)pričakovani epski pohod nosilcev »velike svobode«. Na njegovi »vili« (z mnogimi žulji, odpovedmi, napori sta si jo z ženo ustvarila pred vojno, da bi v njej med drugim dostojno sprejemala tudi paciente) so se pojavili grafiti Dol z reakcijo!, Klerofašisti!, Fuj, farška sodrga praznuje, delavec crkuje. Sledila so zasliševanja, natolcevanja o načrtnem spodkopavanju »mlade države« in sovraštvu do nje, o servilni podrejenosti Vatikanu, o skrivnem sodelovanju s slovensko emigracijo na tujem, pojavile so se vse vrste laži ter nenehne grožnje, ki jih je brezhibno podtikala Udba. Končal je v enoletnem zaporu. Ana, to solzno čisto bitje, visokoizobražena Slovenka, je bila vdana Cerkvi, zvesta svoji vesti in svojemu srcu, možu. Za lojalno, plemenito, pošteno, resnicoljubno občanko jo je imela njena soseska (Vižmarci, Šentvidčani, Podgorci, Poljanci, Pržanjčani, Tratenci, Gunceljci, Dvorčani, Stanečani, Medanci, Tacenci, Gameljčani, Pirničani, Vikrčani). Do konca je ostala zvesta krščanskim in občečloveškim načelom, za svojo premočrtnost pa plačevala visok davek »v blatnem socialističnem dolu« (prosto po Cankarju): uničili so ji vrt, z njim razkošje cvetlic in povrtnin. Prišla je nova oblast, ki je s svojimi strupenimi tipalkami osebno spreminjala v neosebno, ljubeče domače v mraz tujosti, tam, kjer so prej cveteli sloga, zaupanje, prijateljstvo, je zaplodila večni sum, večno nezaupanje, podkupljivost, nestrpnost, ovaduštvo.

Zgodilo se je, kakor se je na mnogotere načine dogajalo po vsej Sloveniji, z ihto in z največjo mero brezobzirnosti: nacionalizacija (hiš s starodavno arhitekturo, vil, vrtov, plodne zemlje, gradov, raznih cvetočih ustanov), večna strupena zasliševanja o domnevnih (podtaknjenih) izjavah, namigovanjih, tajnih združenjih, izmišljenih naklepih. Premočrtna zvestoba resnici pri Mateju in Ani Justin je vsem ujmam navkljub pregledna v Dodatku k »Mojemu testamentu«: »Resnica in pravica, usmiljenje in odpuščanje, potrpežljivost, dobrota, ponižnost naj se razširijo med nami. Žrtve, zadoščenost in pokora pa naj vodijo do vsesplošne pomiritve duhov. Naj ne bo nikjer več sovraštva, hudobije, zlobe, brezsrčnosti, naj izginejo laž, maščevalnost in obračunavanje.«

Tako je Justin sklenil dogajalni pripovedni lok v duhu, kakor ga je začel: »Vsak naj se podreja oblastem, ki so nad njim. Ni je namreč oblasti, ki ne bi bila od Boga. In te, ki so, so postavljene od Boga. Kdor se torej upira oblasti, se upira Božjemu redu. Tisti, ki se upirajo, pa si bodo nakopali obsodbo.« Kar je v vsakokratni oblasti dobrega in plemenitega, ostaja v temelju družbenega reda, kar pa je hudičevskega, si sodbo piše samo.

Jože Zadravec

Matej Krajnc: DUH PO DICKENSU

KUD Lema, Ljubljana, 2011

Nenavaden naslov za pesniško zbirko, pesnik sonetov Matej Krajnc jo je poimenoval po enem od razdelkov v njej. Šele peti sonet iz tega niza da slutiti asociacije, ki sežejo preko pisatelja v sedanjik pesnika. Dodati je treba, da je Matej Krajnc kitarist, pevec in privrženec ohlapnega pojma rockovske glasbe, a že dolgo se preskuša v literaturi, tudi poeziji in ne nazadnje v zahtevni pesniški obliki. Ob vsem tem pa ostaja izrazit sodobnik z rockovsko zanesenostjo in potrebo po pesnjenju.

V zbirki je 43 sonetov v sedmih razdelkih. Razporeditev razdelkov je premišljena. Opazna značilnost zbirke je, da so v pesmih v modernizirani sonetni obliki vneski slenga in tujih (modnih) besed. Rockovska privrženost udarja tudi skozi stihe. Le prvi razdelek obsega tri sonete, drugi pa jih imajo po pet. To so utrinki o ponovoletnem času in dogajanju, o jesenskem utripu in zelo preprostih vsakdanjih potrebah. Ob sedemdesetletnici Boba Dylana je nastal niz pesmi Menjava straže. Pravljični prebliski se vežejo na kruto nepravljično vsakdanjost. V zavedanju, da lepih besed ostaja vedno manj, se kdaj spusti v vulgarnost (»na školjki sedim in kontempliram«, »si z enajstercem brišem bedno rit« ...). V sonetih kar mrgolijo besede pouličnе rabe kot na primer »zguzijo«, »nabrisal«, »štender«, »gužva«, »zic«, »vscal« itd. Včasih zbuja asociacije z imenom avtorjev (npr. Kurt Vonnegut, Fran Levstik, Victor Hugo, Shirley Bassey). V enega od sonetov je v asociativnem vrtincu uvrstil kar pet imen in priimkov. Pri Krajncu je mogoče ob umetnikih in njihovih delih bolj kot pri drugih pesnikih najti čisto osebno, svojsko odmevnost. Na spomine ga veže Charles Dickens. Spomin in čustven odsev zbujata stara skrinja in boleč nasmeh. Pesnik spoznava narcisoidni svet sedanjosti.

Na kratko: ni si mogoče misliti večjega kontrasta, kot je klasični sonetist Dante in izrazit sodobnik v dobrem in slabem Matej Krajnc. Pa da ne bo pomote: lahko je bil Dante vzornik ali pobudnik mnogim, seveda pa so šli pesniki sonetov svojo pot, brez historičnega ozadja. Sled žlahtnega vpliva so kaže v sijajnih ***Rimskih sonetih*** Andreja Capudra, številni drugi vse do najvidnejšega sodobnega sonetista Milana Jesiha pa ostajajo izrazito originalni, osebni in zdajšnji v poetični odzivnosti na sedanji čas in razmere. Ni mogoče reči, da Matej Krajnc ne izhaja iz sedanjega časa, je rockovsko, popevkarsko označujoč, individualen v ubesedovanju tistega, kar ga prevzame. Vsakdanji izrazi, tudi vulgarizmi so hoteno dejanje, preproščine in poenostavljanja ni mogoče postaviti vzporedno z domačimi sodobniki, kot so v poeziji Vanja Strle, Feri Lainšček, Milan Dekleva in mnogi drugi. To Krajnčevo zbirko lahko imamo bolj za preskušanje v verzih, ne kot dosežek, odmev pa utegne imeti pri ljubiteljih njegove glasbe. Dani Bedrač je v spremni besedi napisal bolj prijateljsko oznanilo zbirke kakor vsaj priložnostno strokovno analizo.

Igor Gedrih

Gabriela Babnik: SUŠNA DOBA

Ljubljana, Študentska založba, 2012. Knjižna zbirka Beletrina

Z letnico 2012 je konec lanskega leta izšel tretji roman mlade slovenske pisateljice in literarne kritičarke Gabriele Babnik, pripoved, ki na ozadju spodletele ljubezenske zgodbe ponovno problematizira razlike oziroma nezdružljivost dveh različnih kultur, kakršni, kot se pokaže, nikakor ne najdeta skupnega dialoga, ki bi deloval na daljši rok. Pri tem pa vprašanje, zakaj ne, ponuja več odgovorov.

Po svojem drugem romanu *V visoki travi* iz leta 2009, v katerem je popisana usoda ženske s slovenskega podeželja v drugi polovici prejšnjega stoletja izzvala burne odzive avtoričinih sorodnikov, se Babnikova s *Sušno dobo* vrača v svet, ki ga je razgrinjala že v svojem prvencu. Medtem ko je v *Koži iz bombaža* (roman je leta 2007 prejel nagrado Slovenskega knjižnega sejma za najboljši prvenec) šlo za ljubezensko zgodbo med mladima Slovenko in Afričanom, ki je prišel iz Burkine Faso v Slovenijo, se *Sušna doba* dogaja v Afriki. Tja po notranji praznini, pretresljivih osebnih izkušnjah, ki se dogajajo od otroštva naprej, in posledičnem osebnem zlomu – kot nam pripoved postopoma razkriva v nekakšnem flash backu –, pripotuje dvainšestdesetletna Ana. In se zbliža, kako pregrešno, s še ne tridesetletnim Ismaelom. Fant z ulice, žrtev krute kulture, zapuščen in zlorabljan, dvomljivega načina služenja denarja in precej pod vplivom pajdaša Malika, se nehote zaplete v preprodajo otrok, kar ga ob koncu romana privede v smrt.

Različne življenjske izkušnje ljubimcev, med katerimi so kljub tako različnim kulturam skupne zapuščenost v zgodnjem otroštvu, pomanjkanje (starševske) ljubezni – kar se po pravilu pritegovanja preživelih izkušenj vleče tudi v odraslo dobo – socialna odtujenost, tujost samemu sebi, ki vodi v izgubo identitete, smrt(i) bližnjih poveže Ano in Ismaela v ljubezenski odnos. A njuna ljubezen traja zgolj čas ene sušne dobe. »Posejala sva seme v zemljo, in ker ni bilo klitja, ker ga nikoli ni moglo biti, se mi dozdeva, da je vse zgolj naključje, da sem sama bitje, oropano smisla«.

Ana je bilo bitje, oropano smisla, že ob prihodu v Afriko. Izgubo tradicionalnih vlog hčerke, žene, matere, uspešne umetnice in še česa poskuša nadomestiti z vlogo ljubimke v drugem svetu in za nameček še kompenzirati smrt sinka, ki naj bi bil zdaj star toliko kot njen afriški ljubimec. Šele verjetnost Ismaelove krute smrti razkrije smrt njenega sina – njegovo domnevno bivanje v psihiatrični bolnišnici se izkaže kot zgolj plod Anine domišljije, s katerim skuša ubežati pred samo seboj – kar zanjo pomeni ponovitev zgodbe iz preteklosti. Spoznanje, da svoji življenju ne more ubežati niti s prestavitvijo v drug svet in z začasnim, vsaj navideznim privzemom tuje kulture, jo vrne domov. To pa je najbrž tudi najglobljе spoznanje romana. Ne barva kože ne starostna razlika in tudi ne druga kultura niso razlogi, zaradi katerih Ana ne najde smiselnosti bivanja, pa karkoli naj bi to že bilo, s katerim bi v novem svetu in novem odnosu vsaj delno zapolnila lastni manko. Četudi verjetna smrt Ismaela pomeni nepreklicen konec njune ljubezenske zgodbe, gre v tem kontekstu ta dogodek razumeti kot zadnji – in najpomembnejši – adut spoznanja, da je njena determiniranost z lastnimi izkušnjami in z lastnim življenjem premočna, da bi zdržala preobrazbo v drugo življenje. Od tod tudi njeno spoznanje o nezmožnosti klitja njunega odnosa, ki ga je predvsem zaradi navedenih razlogov odpihnil prvi hamatanski veter.

Pripoved je nezahtevna, gosta in topla. V njej se izmenjujeta prvoosebna glasova obeh akterjev. Z Ismaelovim pisanjem (njune) zgodbe – edinim, kar je Ani ob odhodu domov ostalo po njem – ponuja razen poetičnega orisa dežele, »v kateri se k veterinarju ne vozi niti ljudi«, sugestivne metaforike in pripovedovalkinih liričnih osebnoizpovednih pasaž tudi možnost v ciklično strukturo zapredenega romana.

Jasna Vombek

Peter Handke: ŠE VEDNO VIHAR

Založba Wieser, Knjižni dar Slovenske prosvetne zveze za leto 2012. Celovec, 2011

Kontroverzni avstrijski pisatelj, sedemdesetletni Peter Handke, je v zadnjih nekaj letih zlasti v Zahodni Evropi več pozornosti kot s svojo literaturo pritegnil z razumevanjem, ki ga je javno kazal za Miloševićeve velikosrbske ideje ohranjanja Jugoslavije nasproti težnjam drugih narodov po samostojnosti in neodvisnosti. Srbskega vožda je podprl z javnimi nastopi in ga celo obiskal v zaporu v Haagu; na sodišču ni hotel nastopiti kot priča, je pa spregovoril na Miloševićevem pogrebu. Potem, ko so mu v sedemdesetih in osemdesetih letih za literarno delo med drugim podelili Schillerjevo nagrado, nagradi Georga Büchnerja in Franza Kafke ter več drugih pomembnih priznanj, so pisateljeva politična stališča zlasti med vojno na Balkanu čedalje bolj vplivala tudi na odnos do njegovega pisanja. Leta 1999 je na primer sam vrnil denarni del Büchnerjeve nagrade, podelitev Nagrade Heinricha Heineja, za katero je bil nominiran sedem let pozneje, pa so mu odrekli mestni politiki v Düsseldorfu. V Sloveniji že vrsto let ni izšla nobena njegova knjiga, nasprotno pa ima Handke na avstrijskem Koroškem, od koder je doma, še vedno dovolj opore med založniki in naklonjenosti pri bralcih.

Peter handke je kot mož nemirnega duha že od zgodnjega otroštva tako rekoč neprenehoma na poti, potoval je tudi okrog sveta, v zadnjem času pa se seli predvsem v trikotniku med Avstrijo, Francijo in Nemčijo, ne da bi kjer koli, razen v Salzburgu, ostal več kot dve, tri leta. Edina stalnica je bilo ves čas pisanje, zlasti proze in dramskih besedil, a tudi pesmi, kritik, esejev in radijskih iger. Od leta 1966 naprej je pri nas navzoč tudi v slovenskih prevodih; med več kot dvajsetimi so bili zaradi omenjenih političnih zadržkov v zadnjih petnajstih letih objavljeni samo štirje; razen drame *Podzemni bluz* vsi na avstrijskem Koroškem.

Knjiga Še vedno vihar, ki jo sam Peter Handke, znan kot mojstrski obvladovalec jezika, imenuje »moje potovanje skozi čas,« je predvsem avtobiografsko delo. Kot koroški Slovenec – tudi prevajalec vrste slovenskih avtorjev v nemščino – se v njem vrača v zgodnje otroštvo sredi resaste stepe v Podjuni, kakor se mu je v spomin zarisalo okolje prvega doma. Stari starši na klopci, mama, teta in trije strici se mu, kot zapiše, »približujejo z vseh strani, z značilnim podjunskim korakom, … vsi v črnobelem, ne le njih obleka, in vsi lepi, kot si pač lahko samo v črno-belem …« Oživlja in v skupni čas jih vrača on sam, pripovedovalec družinske sage, nezakonski otrok, nebodigatreba, sprva še nebogljen opazovalec v košari pod drevesom, nato deček, ki raste skozi zadnja tri vojna leta v domu starih staršev. Podobe preteklosti odstira v dialogih, v neprizanesljivih, raskavih pogovorih, ki, čeprav so pretrgani in razdrobljeni, postopoma rišejo like in značaje bližnjih. Mednje se usodno zareže vojna: strice pošljejo na fronto; Benjamin in Gregor padeta, tretji, Valentin, se s sestro Ursulo pridruži partizanom; ko ubijejo še njo, poleg otrokove mame, ki večji del vojne prebije v Nemčiji, in ostarelih starih staršev edini dočaka »svobodo«.

Zmagoviti 8. maj 1945 pa mu že po nekaj urah radostnega olajšanja prinese hladno streznitev, razočaranje. Svoboda, kakor koli si jo je kdo predstavljal, ko je odšel v gozdove Pece in Svinje, ostane le meglen privid: nacionalsocialistično žandarmerijo in vojsko zamenjajo britanske okupacijske čete, ki ne dovolijo nobenih večjih sprememb. Slovenci, ki so s svojim bojem, edino oboroženo vstajo na ozemlju rajha, kar Handke večkrat poudari, vsej Avstriji priborili status žrtve nacizma, so se znova znašli v podrejenem položaju. Sosedje so čez noč slekli nemške, tudi esesovske uniforme in se večinoma vrnili na oblastne položaje. Medtem je bil starodavni »hišni, štedilniški in dvoriščni jezik z nevemkakšnimi praglasovi«, čvrsta vez med uporniki, dokler so bili v gozdu, znova odrinjen v hlev, nezaželen, prepovedan. Nazadnje se ima tudi on, Valentin, za to, da je edini od sinov preživel vojno – se trpko oglasi pisateljev spomin –, zahvaliti predvsem temu, da se je »odpovedal svojemu hišnemu in rodovnemu jeziku, preklemanskemu ... «

Knjiga je izšla kot del tradicionalnega knjižnega daru Slovenske prosvetne zveze v Celovcu za letošnje leto. Iz nemščine jo je prevedel Brane Čop; opravljeno delo je, kot je v nenavadni obliki navedeno v kolofonu, »prijateljsko in skrbno pregledal Florjan Lipuš«. Omeniti pa velja še eno posebnost: Peter Handke je v prvotno besedilo, ki je bilo leto prej objavljeno v nemščini, vpletel vrsto besed in besednih zvez v slovenščini, jeziku svoje matere in njene družine: *dober dan, stari oče, moj stric, moj boter, teta, otrok, ljubezen, ajda, roža, naša hiša, naša domovina, naša lepa Koroška* itn. V želji, da se ti pomenljivi poudarki v slovenskem prevodu ne bi izgubili, sta jih avtor in prevajalec ohranila v kurzivnem tisku ter to in ono pojasnila še v sprotnih opombah.

Iztok Ilich

Ismail Kadare: PALAČA SANJ

Prevod: Luana Maliqi; spremna beseda: John K. Cox; prevod spremne besede: Maja Novak; Modrijan, Ljubljana, 2012

Palača sanj, eden najpomembnejših romanov albanskega pisatelja, prevedenega v več kot štirideset jezikov in prvega dobitnika nagrade Man Booker International (l. 2005), je bil napisan in izdan v začetku osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Četudi je postavljen v središče otomanskega imperija, ne gre spregledati, da gre za politično alegorijo, s katero avtor kritizira totalitarnost komunističnega režima Enverja Hodže v času njegove vladavine od l. 1945 do njegove smrti l. 1985.

Ismail Kadare, rojen l. 1936, je zaradi neskladnosti zgodovinskega književnega dela in diktature (»pisatelj je naravni sovražnik diktature«) tik pred padcem komunizma v Albaniji l. 1990 zaprosil za azil in ga dobil v Franciji, od koder se je l. 1999 vrnil in zdaj živi na relaciji Tirana – Pariz. Ena izmed lastnosti, zaradi katere so in bodo njegovi romani vedno živi in aktualni, je ta, da vselej izriše natančno sliko problematiziranega zgodovinskega obdobja, v katero umesti z intelektualno arhitekturo, alegorično patino in s kritično ostrino domišljeno zgodbo. Takšni so *General mrtve vojske* (1963), *Pošast* (1965), *Trdnjava* (1970), *Zlomljeni april* (1980), *Koncert ob koncu zime* (1988), *Piramida* (1992) in drugi.

Palača sanj ali Tabir seraj je veličastna in nepregledna ustanova, v kateri se zbirajo, razvrščajo, interpretirajo in hranijo sanje celotnega turškega cesarstva. Orjaška labirintna stavba z nepreštevnimi hodniki naj bi delovala kot nevtralni objektivni aparat, kar se glavnemu junaku kmalu pokaže kot iluzija. V resnici gre za nevaren državni aparat, ki v imenu totalitarizma nadzoruje tudi posameznikove sanje. Te niso več osebna last, izmuzljiva, »neškodljiva« tvarina, temveč materija, ki jo je treba nadzorovati, da se na osnovi njenih vsebin eliminira domnevno ogrožajoče posameznike. In ne le njih, temveč tudi tistih »interpretatorjev« Tabir seraja, ki so jih imeli na nesrečo »pravilno« razbrati.

Ebu Qerim se kot potomec mogočne družine Qyprili zaposli v Palači, kjer zaradi svoje provenience in ustrežljivega značaja hitro napreduje po lestvici označevalcev sanj. S tem dobi tudi jasen uvid v strukturo Palače, ki je v nasprotju z njegovimi humanističnimi nazori. A kolesje brezkončnega ustroja, iz katerega ob vstopu vanj ni več izhoda, poskrbi tudi za ustrezno pranje možganov, ki je najbrž edini način preživetja v njem. Ebu Qerim postopoma verjame v pravilnost in vsemogočnost političnega sistema ter v upravičenost metod, tudi tistih, ki vključujejo mučenje, nekakšno »raz-sanjanje«, in ki se končajo s smrtjo. »Ebu Qerim ni mogel prenehati razmišljati o vsem tem, kar je slišal. Ah, ko bi bil vsaj odstranil tiste sanje že v Selekciji, jih zatrl v kali, tako kot strupeni kači zdrobijo glavo, dokler je še majhna. Vendar je dovolil, da so mu ušle, da so drsele iz dosjeja v dosje in iz oddelka v oddelek ter vedno bolj rasle in nabirale strup, dokler se niso na koncu spremenile v nadsanje. Kesanje ga je neusmiljeno ščipalo v prsih. Večkrat se je poskušal umiriti – mogoče bi sanje v vsakem primeru našle pot do cilja, saj je bilo to v interesu zelo močnih klanov in celo držav. Četudi bi jih uničil, mar si ne bi morda izmislili drugih? Mar mu ni vezir odkrito povedal, da ponarejajo sanje, celo nadsanje? Ne, nikar, bolje je, da se ni vpletel, stokrat bolje. Pozneje bi lahko opravili podrobnejše preiskave in ugotovili, da je odstranil dokaz, in grozovita kazen bi doletela ne le njega, temveč vso njegovo družino.«

V romanu ni težko razbrati odseva takratne albanske tajne policije Sigurimi, organizirane po zgledu sovjetske KGB, ki je grobo kršila pravice zasebnosti, svobode govora, religije in samovoljno zapirala ljudi ter jih obsojala na smrt. Zato ni čudno, da je bil roman zaradi ostre kritike državne politike ob izidu leta 1981 v Albaniji prepovedan.

Jasna Vombek

Več piscev: PIONIRJI NA PROMENADI

Antologija slovenske mladinske književnosti med 1920 in 1948; izbral in uredil Peter Svetina, Knjižnica Kondor 336, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2011

Takoj je treba povedati, da gre za izbrana dela, ki so nastala med letoma 1920 in 1948. Seveda tudi urednik Peter Svetina ve, da smo že prej imeli razcvet domačega mladinskega leposlovja od Frana Levstika do Otona Župančiča. Zlasti Župančičeva poezija je vidno vplivala in segla preko tedanjega časa. Res pa je, da je slovenska književnost okoli leta 1920 in kasneje zasijala z novimi ustvarjalci in s svežimi idejami, ne brez odsevov v mladinskem leposlovju. Najsi je vseskozi obveljalo načelo, da mora biti mladinska književnost za mladino splošno dostopna in razumljiva, pa je sveža tematika omogočala še drugačne osvetlitve, kot smo jih poznali od prej. Urednik se je tudi zavedal, da so mnogi tedanji književniki in njihova dela dandanes pozabljena, potisnjena v zgodovino. Menil je, da so primeri njihovih pesmi in proze vredni današnje prisotnosti, ne pa pozabe. Iz takih in podobnih vidikov je nastala antologija, ki vključuje 17 pesnic (pesnikov) in pisateljev. Izpustil pa je tiste avtorje, ki so se pojavljali v ponatisih – z nekaj izjemami – zato Utve-Ljudmile Prunk, Milka Bambiča, Cvetka Golarja, Mirka Kunčiča, Josipa Vandota, Iga grudna in še koga v tej knjigi ne najdemo.

Zapisek o antologiji želi opozoriti vsaj na glavna zapažanja, dasi bi cvetnik zaslužil razvejano, izčrpno obravnavo. Pred nami je fragmentarna zbirka mladinskega pesništva in pripovedništva, saj nekateri književniki niso uvrščeni v izbor. Povsem razumljivo je, da je med odbranimi urednik upošteval tisto, kar je presodil kot poglavitno, bodisi za književnika ali za tematiko. Škoda pa je, da ni izšla taka antologija kompletno v dveh knjigah, saj že ta šteje 600 strani. Peter Svetina bi s poznavanjem, ki ga ima, zmogel kompletirati mladinsko književnost med navedenima letnicama. Napisal je spremno besedo o tej književnosti med vojnama in oblikovanju kanona po II. svetovni vojni. V obravnavo je vključil tisti del knjige Stanka Janeža, ki obravnava mladinsko književnost. Razume se, da je uvodoma spregovoril o Otonu Župančiču kot nepogrešljivi osebnosti že pred letom 1920. Upošteval je Tatjano Hojnik in delovanje Mladinske matice, predhodnice Mladinske knjige. Omenja Martino Šircelj s *Kratkim orisom razvoja slovenske mladinske književnosti*, Alenko Glazer, Boga Preglja, študijo Zlate Pirnat-Cognard, pa Murisa Idrizdovića, ki je objavil delo *Otroška in mladinska književnost v Jugoslaviji*, vse do enciklopedičnih zapisov Marjane Kobe in Mileve Blažič. Ob upoštevanju teh virov je urednik prispeval tudi svoje ugotovitve. Posebno skrb namenja Seliškarjevi *Bratovščini Sinjega galeba* in dodal tehtne ugotovitve o mladinski književnosti s tematiko. Noče biti pristranski, ampak kritično navzoč, ne glede na to, za koga gre. Po potrebi navaja citate avtorjev. Poudariti hoče specifiko problemov, pogledov ali zadržkov. Gotovo nova, sveža pa je urednikova odločitev, da je vključil Josipa Ribičiča s slikanico in Maksima Gasparija v striparski povezavi besede in podobe. Tisto, kar urednik podaja kot kanon mladinske književnosti, pa bi v zaključku moralo dobiti obsežnejšo razčlembo in sintezo. Tudi pri katerem od posameznih književnikov se vsaj delno pogreša razvejano, širšo analizo z razlago. Čeprav je imel Peter Svetina oporišča pri predhodnikih, ki so analizirali domačo mladinsko leposlovje, pa mu je ostalo dosti možnosti za dopolnjevanje, lastna dognanja. Ne glede na te obrisne opombe o antologiji je treba priznati, da je bila potreba po tovrstnem izboru živa in aktualna.

Igor Gedrih

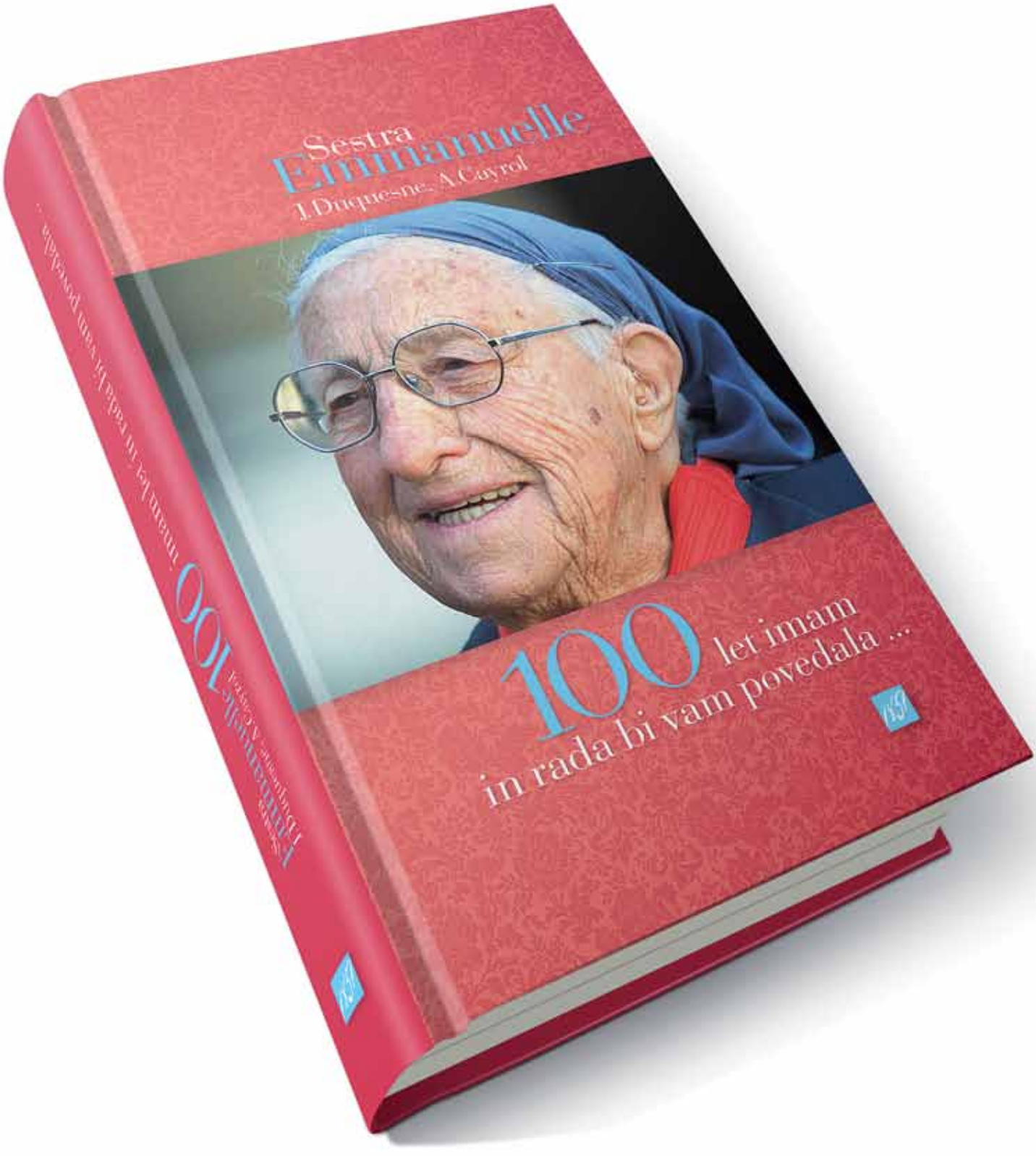
Metka Klevišar

Samo, da bo zdravje

1857

1857

Celjska Mohorjeva družba

Prva slovenska založba